tib Tüm İktisatçılar Birliği yayınları no: 10

KAPİTALİZMDE KÂRIN KAYNAĞI üzerine

(artık değer ve tekel kârı) sömürüsü

TİB araştırması

KAPİTALİZMDE KÂRIN KAYNAĞI ÜZERİNE • TİB 10

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI
NO : 10

BİRİNCİ BASKI

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI
Karanfil Sok. 14/10
Kızılay/Ankara

KAPİTALİZMDE KÂRIN KAYNAĞI ÜZERİNE

(ARTIK-DEĞER VE TEKEL KÂRI SÖMÜRÜSÜ)

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ
ARAŞTIRMASI

Kapak Düzeni : Firuzan Enson

ÇARK Matbaası — ANKARA, 1975

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 7

I — KAPİTALİZM-ÇÖKÜŞÜN TOHUMLARI
1. Kapitalizm Nedir? 9
2. Kapitalizmin Gelişimi 11
3. Birikim ve Kapitalizm 13
4. Birikim Yolları 16

II — ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞİMİ -KAPİTALİZM- ARTIK DEĞER
1. Üretici Güçler-Üretim İlişkileri 18
2. Tarihsel Gelişim 22
3. Kapitalizmin Devrimci Niteliği 26
4. Üretici Güçlerin Gelişimi ve Kapitalizm ... 29
5. Artık-Değer Sömürüsü 31
6. Marx'ın Varsayımları 34
7. Artık-Değer ve Kâr 35

III — TEKEL KÂRININ KAYNAĞI
1. Tekelci Kapitalizm ve Artan Kâr 43
2. Stalin ve Azami Kâr 47
3. Maurice Dobb ve Tekel Kârı 50
4. Nikitin ve Tekel Kârı 56
5. Ryndine -Chernikov ve Tekel Kârı 59
6. Sweezy ve Tekel Kârı 63
7. Varga ve Tekel Kârı 74
8. Burns ve «Fazla Kâr» 79

IV — TEKEL KÂRI VE KAPİTALİZMİN ÇÖKÜŞÜ
1. Tekel Kârının Sonuçları 81
2. Tekelci Kapitalizm ve Üretici Güçlerin Gelişiminin Engellenmesi 84
3. Tekel Kârı ve Azgelişmiş Ülkeler 93
4. Tekel Kârı ve Emekçi Sınıflar 114
5. Sonuç 116

SUNUŞ

Çağımız, emperyalizmin her geçen gün yeni mevziler yitirdiği, dünya halklarının emperyalizme ve kapitalizme karşı mücadelesinde yeni yeni aşamalara varıldığı bir çağdır. Emperyalizmin geri bıraktırıcı etkisinin bir sonucu olarak emekçi halkın ağır bir baskı ve tahakküm altında yaşadığı Türkiye'de de devrimci hareket gelişmekte, kitlelere ulaşmakta, kitlelerce benimsenmektedir. Kitlelerin devrimci mücadelesinin gelişimi, doğru hedeflerin seçiminde ise devrimci teori ve onun bir parçası olan ekonomi-politik eğitimi son derece önemlidir. Hedeflerin doğru seçimi, temelde ekonomik olan çelişkilerin doğru saptanmasına bağlıdır. Günümüz Türkiye'sinde emekçi halkı oluşturan sınıf ve tabakalar ile sömürücü hakim ittifak arasındaki çelişkilerin doğru olarak belirlenmesi, emekçi halkı oluşturan çeşitli sınıf ve tabakaların bu sömürücü hakim ittifaka karşı sağlam bir cephe oluşturabilmesinin maddî temellerinin saptanması ve kitlelere ulaşırken bu noktaların vurgulanması, devrimci mücadelenin sağlıklı bir doğrultuda gelişimi için gereklidir.

Tüm İktisatçılar Birliği kuruluşundan beri emekçi halkın somut sorunları ve bu sorunların kaynakları üzerinde durdu. Gerek yayınlanan broşür ve bültenler, gerek düzenlenen konuşmalar bu amaca yönelikti.

Emperyalizm konusu TİB yayınlarında yeterince vurgulandı. Emperyalistlerin, emperyalistlerle bütünleşmiş yerli tekelci burjuvazi ve onlarla işbirliği halindeki büyük tefeci-tüccar ve toprak ağalarının oluşturduğu küçük bir azınlığın tüm emekçi halkı nasıl ve han-

gi yollarla sömürdüğü gerek kuramsal olarak, gerek de geniş örneklerle açıklandı. Bu sömürünün ana noktalarından biri olan tekel kârı mekanizması ise vurgulanmakla beraber, kuramsal düzeyde sadece «Çokuluslu Tekeller ve Uluslararası Tekelci Sermaye» broşürünün sonunda bir ek çerçevesinde ele alındı. Tekel kârı olgusunun ve bu olgunun tekelci kapitalizmle bağlantısının Türkiye'de kuramsal düzeyde yeterince vurgulanmamasının gerek devrimde sınıfların mevzilenmesi çözümlemelerinde hatalara, gerek de emperyalistlere karşı verilen mücadeleyle yerli hakim sınıflara karşı verilen mücadelenin mekanik bir şekilde birbirinden ayrılmasına yol açtığı bilinmektedir.

Bu broşürün amacı yeni bir şey getirmek değildir. Amaç, tekelci kapitalizmin kendi iç işleyişi içinde ekonomik ve politik alanlarda nasıl çöküntüye gittiğini, kendi mezarını nasıl kazdığını, bu işleyişte tekel kârı olgusunun önemini daha ayrıntılı olarak ve dünya literatürünü aktaracak bir şekilde ele almaktır.

Bu broşürün hazırlanmasında iki yöntem vardı: Birincisi ustaların söylediklerini biraz değiştirerek tekrarlamak, ikincisi mümkün olduğu kadar fazla aktarma yapmak. Biz ikinci yöntemi benimsedik, ustaların yapıtlarından mümkün olduğu kadar doğrudan doğruya yararlandık. Ekonomi politiği çözümlemenin tek yolu işin kolayına kaçmadan, alelacele kararlar vermeden ustalara başvurmaktır. Derlemeye varacak kadar sık sık aktarma yapmamızın bir nedeni de temel yapıtlar konusunda yaygın şekilde görülen örgütüyü silmeye çalışmak, konuları ikinci veya üçüncü elden öğretmek yerine birinci kaynağa başvurmanın ne kadar sağlıklı bir yaklaşım getireceğini göstermeye çalışmak.

BÖLÜM : I

KAPİTALİZM - ÇÖKÜŞÜN TOHUMLARI

1. Kapitalizm Nedir?

«Kapitalizm, üretime koşulan araç, alet, yapı ve mal stoklarının - bir kelime ile sermayenin - esas itibariyle özel ya da kişisel mülkiyet konusu olduğu bir sistemdir. Kişisel mülkiyetin hisseler şeklinde ayrılarak farklılaşmış olduğu bir anonim şirket ya da bir ticaret ve sanayi korporasyonu şeklinde ortak-sahip olarak bir araya gelmiş kişilerin mülkiyeti de bu tarife girer. Kapitalizme bazen daha esnek olarak «Özel Teşebbüs» sistemi denir. Hafifçe daha teknik bir dille Marx, Kapitalizm için, üretim araçlarının toplumda ayrı bir sınıf meydana getiren kapitalistlerin mülkiyetinde bulunduğu bir üretim biçimidir, der.

Kapitalizm bu son biçimde alınınca, görülür ki, bizim daha genel bir şekilde kişisel mülkiyet sistemi olarak yaptığımız kapitalizm tanımındaki bazı noksanlıklar tamamlanmış olur. Herkesin kişisel bir mal sahibi olduğu bir toplum düşünülemez değildir ve buna yaklaşan bir

toplum tipi, küçük köylü - çiftçi ya da zanaatkâr - üretici toplulukları biçiminde, tarih boyunca çeşitli zaman ve yerlerde görülmüştür. Burada «Sermaye» ve «Emek» ayrılığı ve dolayısıyla, Sermaye-Emek çatışması yoktur. Çünkü zanaatının (veya toprağının) gerektirdiği araç ve gereçler kendi malı olan kimse, aynı zamanda kendi eli ve kolu ile çalışır...

Böyle bir durum, ancak üretim araçlarının küçükçaplı ve ilkel olduğu zaman ve yerlerde gerçekleşebilir. Son derece karmaşıklaşmış bir uzmanlaşma ve makineleşmeye dayanan, son derece incelmiş ve pahalı bir teknikle yürütülen üretim sürecine ulaşmış modern toplumda her adamın kendi üretim sürecini kendisinin yürütmesi mümkün değildir. Üretime başlamak çok büyük miktarlarda sermayeyi gerektirir; bu miktar, halen kendisi büyük bir yığın biriktirmemiş bir kimsenin ulaşabileceği bir şey değildir ya da bu kimse, en azından, sosyal ve ekonomik durumu itibariyle , başka sermaye sahiplerini kendisi ile ortaklığa çağırabilecek durumda olmalıdır. Herkesin bildiği gibi, bir şeyi olmayan bir adama kimse beş para vermez.

Bu söylenenlerden şu sonuca varırız: Modern toplumda üretim araçlarının kişisel mülkiyeti sistemi, aynı zamanda bu türlü mülkiyetin oldukça az sayıdaki ellerde **toplanması** (concentration) anlamına gelmek zorundadır. Ve yine bu aynı toplanma olayı kendi karşıtını, başkalarının - yani nüfusun çoğunluğunun - mülkiyetten yoksun oluşu sonucunu birlikte getirir ya da doğurur. Böylece, bazı kimseler üretim araçları sahibidir, bazıları da bu üretim araçları sahipleri için çalışırlar - gerçekte bu, sonuncular için zorunludur, çünkü, hiç bir şeyleri yoktur ve üretim araçlarına sahip olmaları olanaksızdır - bu durumda, yaşayabilmelerinin tek yolu ve çaresi baş-

kaları için çalışmaktır. Sermaye ile Emek arasındaki bilinen çekişmenin temeli budur. Gerçekten bu, kapitalist toplumun iki ana sınıfı arasındaki - genel bir söyleyişle, mal-mülk sahibi kapitalistlerle yaşayışlarını bir ücret karşılığı çalışmakla devam ettirmek durumunda olan işçiler arasında - bir çıkar çekişmesi ya da kavgasıdır. İşte bu sınıf mücadelesidir ki, sendikalar ve diğer biçimlerdeki işçi sınıfı örgütleri ile birlikte, işçi hareketinin tarihsel temelini teşkil eder.» (Kapitalizm Dün Bugün - M. Dobb, s. 8-10)

Yani kapitalizmin özü, üretim araçlarına sahip olan kapitalistin, sadece bu niteliğinden dolayı işçilerin yarattığı değerin bir kısmına (artık-değer) el koymasıdır. İşçiler ise çalışmak, yani işgüçlerini kapitalistlere satmak zorundadırlar, çünkü üretimde bulunmak için gerekli olan üretim araçları kapitalistlerin mülkiyetindedir. Bir sınıfın (işçi sınıfının) değer yaratması, buna karşılık diğer bir sınıfın (kapitalistlerin) bu yaratılan değerin bir kısmına (artık-değer) el koyması kapitalist üretim biçimin uzlaşmaz sınıf karşıtlığını oluşturur.

Peki kapitalizm nasıl gelişti? İşçi sınıfı nasıl oluştu? Kapitalistleri küçük üreticilerden ayıran özellikler nelerdir? Kapitalizm, kendi zıddının, yani üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin olduğu bir üretim biçiminin maddî temellerini nasıl ve niçin yarattı?

2. Kapitalizmin Gelişimi

«Avrupa Ortaçağdan çıktığı zaman, şehirlerin gelişmekte olan orta-sınıfı, Avrupa'nın devrimci öğesini oluşturuyordu. Orta-sınıf, Ortaçağın feodal yapısı içinde hatırı sayılır bir yer tutmuştu; ancak, yeri bu sınıfın engin gücüne çok dar geliyordu. Orta-sınıfın (**burjuvazi-**

nin) gelişmesi, feodal düzenin sürdürülmesiyle bağdaşamaz oluyordu; bu yüzden feodal düzenin yıkılması gerekiyordu.» (Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm-F. Engels s. 31-32)

«Kapitalist üretimden önce, yani Ortaçağda, emekçilerin kendi üretim araçlarındaki özel mülkiyetine dayanan küçük üretim; toprakta, özgür ya da serf olan küçük çiftçilerin tarımı; şehirlerde, loncalarda örgütlenmiş el zanaatçılığı, genellikle yürürlükteydi. İş araçları - toprak, tarımsal araç ve gereçler, işlik (atelye), avadanlık - tek tek kişilerin tek işçinin kullanmasına adapte olmuş iş araçlarıydı ve bu yüzden, zorunlu olarak, küçük önemsiz ve sınırlı idi. Ama, işte bu yüzden, genellikle, hepsi de üreticinin kendisinindi. Bu dağınık, sınırlı üretim araçlarını bir araya toplamak, genişletmek ve onları o günün güçlü üretim kaldıraçlarına (manivelarına) dönüştürmek, bu kesinlikle, kapitalist üretimin ve onu gerekli bulan burjuvazinin tarihi rolüydü. Marx, **Kapital**'in dördüncü bölümünde, bunun, 15. yüzyıldan bu yana, basit işbirliği, manüfaktür ve modern sanayi olmak üzere, üç evrede nasıl başarıldığının tarihini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Ama burjuvazi, gene aynı bölümde gösterildiği gibi, bu cüce üretim araçlarını, onların aynı zamanda bireysel üretim araçları olmaktan çıkarıp insanların ancak ortaklaşa (elbirliğiyle) işletebileceği **toplumsal** üretim araçları haline getirmeden, büyük üretici güçlere dönüştüremezdi. Çıkrığın, el tezgâhının, demirci çekicinin yerine, iplik makinesi, mekanik tezgâh, buharlı çekiç kondu; bireysel işliğin (atelyenin) yerini, yüzlerce, binlerce işçinin işbirliğini gerektiren fabrika aldı. Üretim araçları gibi, üretimin kendisi de, bir bireysel işlemler serisinden bir toplumsal işlemler serisine ve ürünler, bireysel ürünlerden toplumsal ürünlere değişti. Artık fabrikalardan çıkan iplik, ku-

maş, madeni eşya, tamamlanmadan önce ardarda ellerinden geçtiği birçok işçinin ortak ürünüydü. Bu işçilerin hiçbiri, «şunu ben yaptım; bu benim **ürünümdür»**, diyemiyordu.» (Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm - F. Engels, s. 79-80)

Yani kapitalizm bir malın üretiminde toplumsallaşmayı sağlayarak kendi zıttını yarattı. Peki daha önceki üretim biçimlerinden kapitalizmi ayıran temel nokta nedir? Yüzlerce, binlerce işçinin bir malın üretimine katılmasını gerekli kılan ve sağlayan büyük çapta üretim nasıl oluştu?

3. Birikim ve Kapitalizm

Toplumsal gelişimde belli üretim biçimlerinin tanımlanmasındaki kıstas genel olarak üreticilerin yarattığı değerin bir kısmına üretim araçları sahipleri tarafından el konma şeklidir. Bu açıdan kendisi bir üretim aracı olan köle, üretim aracı olmaktan çıkmasına rağmen toprağa bağımlılığı devam eden serf ve bağımsızlığını kazanmasına rağmen üretim araçlarına sahip olmayan ücretli işçi birbirlerinden ayrılırlar, köle ile köle sahibi, serf ile feodal ve ücretli işçi ile kapitalist arasındaki ilişki sırasıyla köleci, feodal ve kapitalist üretim biçimlerini belirler. Fakat burada gözden kaçabilecek bir diğer nokta vardır. Kapitalist üretim biçimi çerçevesindeki üretimin amacı kendinden önceki tüm üretim biçimlerinde (komünal, köleci ve feodal) olduğundan ayrılmaktadır. Bu sorunun özü «basit yeniden üretim» ile «genişletilmiş yeniden üretim» kavramlarında yatmaktadır. Bu iki kavram arasındaki farkın iyi anlaşılması kapitalist üretim biçiminin 16. yüzyıldan beri geçirdiği tüm aşamaların kavranabilmesi açısından son derece önemlidir.

Kapitalist üretim biçiminin tanımlanmasında bir kıstas ücretli işçi ile kapitalist arasındaki ilişkidir. Fakat burada br noktaya dikkat edelim. Ücretli işçi ile «kapitalist» arasındaki ilişki derken «kapitalist» kelimesinin tanımı ortaya çıkmıyor. Yani ücretli işçi sömüren, ücretli işçinin yarattığı değerin bir kısmına (artıkdeğer) her elkoyan kişi kapitalist değildir. Ücretli emeğin sömürülmesi kapitalist üretim biçimi için **gerekli fakat yetersiz** bir şarttır. Kapitalist üretim biçiminin başlayabilmesi için ikinci bir şart vardır ki bu da «genişletilmiş yeniden üretim» dir.

«Yeniden üretim» tüketim yaparken mal üretmektir. Kendi tarlasında çalışan köylü ailesiyle birlikte her yıl belli bir miktar buğday, et, bez, kösele, v.b. tüketir, bunları tüketirken ise belli ürünler yaratır, yani «yeniden üretimde» bulunur.

«Basit yeniden üretim», amacı tüketim olan üretim, «genişletilmiş yeniden üretim» ise amacı birim olan üretim olarak tanımlanır. Kapitalist üretim biçimi ile kapitalizm öncesi üretim biçim ve şekilleri arasındaki farkı belirleyen ikinci kıstas da «genişletilmiş yeniden üretim» dir, yani üretimin amacının tüketim değil birikim olmasıdır. Buna göre kapitalizmi belirleyen iki temel öge vardır. Bunlardan ikisinin de bir arada bulunmaması halinde «kapitalist üretim formel olarak» başlamaz. Genişletilmiş yeniden üretimle ücretli işçinin sömürülmesi arasındaki ilişkiyi **Marx Kapital**'in Birinci Cildinde çözümlemiştir. Marx, ücretli işçi sömüren, fakat birikime gidemediğinden «kapitalist» sayılmayacak bir kişiden, «küçük patron»dan söz ediyor:

«Bu durumda kapitalistin üretim faaliyetinin amacı zenginliğini çoğaltmak değil, sırf hayatını sürdürmek

olurdu; oysa kapitalist üretim demek, bunlardan ilki demektir. Kapitalist, herhangi bir işçiden sadece iki misli daha iyi bir hayat yaşamak ve üretilen artık-değerin yarısını sermayeye dönüştürmek için, işçi sayısı ile birlikte yatırılacak asgari sermaye miktarını sekiz katına çıkarmak zorunda kalırdı. Şüphesiz kendisi de, çalıştırdığı işçi gibi, üretim sürecine doğrudan doğruya katılabilir; ama, o bu durumda ne işçi ve ne de kapitalisttir, ikisi arası bir şey bir 'küçük patron'dur. Kapitalist üretimin belli bir gelişim düzeyinde, kapitalistin kapitalist olarak, yani kişileşmiş sermaye olarak, iş gördüğü bütün zamanı yabancı emek elde etmek ve dolayısıyle yabancı emeği kontrolu altında tutmak ve bu emeğin ürünlerini satmak işlerinde kullanabilecek durumda olması gerekir.» (Kapital, Cilt I, Kitap 2, Sol Yay. s. 266-7)

«Esas olarak, bireysel sermaye toplamının bir anda sömürülen işçi sayısının ve bu nedenle de üretilen artık-değerin işverenin kendisini el emeğine katılma gereğinden kurtarmaya yetecek ve onu küçük bir patrondan bir kapitaliste dönüştürmeye yeterli olan ve böylece kapitalist üretimi kelimenin tam anlamıyla başlatacak belli bir büyüklüğe ulaşması zorunlu olmuştu.» (Capital, 1, Everyman's Library, s. 346.)

«Küçük patron» ücretli işçiyi sömürür, fakat sömürüden elde edilen toplam o kadar azdır ki, patronun kendisi bile üretim sürecinden ayrılamaz, sermaye birikiminde bulunamaz.

Burada belirtmek istediğimiz nokta, kapitalist üretim biçiminin gerekli bir şartının sermaye birikimi olmasıdır. Sermaye birikimi amacı olmaksızın kapitalist üretim düşünülemez. Kapitalist, birikim peşindedir, büyümek istemektedir ve büyümek zorundadır.

Kapitalizmin içine düştüğü çıkmaz işte burada düğümlenmektedir. Kapitalist büyümek zorundadır, fakat büyüdükçe kapitalist üretim biçiminin işleyişiyle yeni yeni sorunlarla, boyutları gittikçe büyüyen sorunlarla karşı karşıya gelmektedir. Kapitalist, bugünkü sorunlarına çözüm bulabilmek için büyümek isteyecektir. Ama büyüdükçe, uyuşturucu madde tutkunları gibi büyümenin dozunu artırmak zorunda kalacak, büyüme olanakları genişlemeyince sık sık isteri krizleri geçirecek, düşmanlarını çoğaltacaktır.

Peki kapitalist sermayesini nasıl artırır?

4. Birikimin Yolları

«Büyük sermaye oluşturmanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi sermayenin yoğunlaştırılması, yani artık-değer eklenerek artırılmasıdır Tek tek sermaye birimlerinin yoğunlaşması toplam toplumsal sermayeyi artırır.

Büyük sermaye oluşturmanın ikinci yolu merkezîleşmedir. Burada, tek tek sermaye birimleri birleşerek büyük sermayeyi oluşturmaktadır. Merkezîleşme toplumsal sermayeyi arttırmaz, yalnızca yeniden paylaştırır ve daha az sayıda kişinin elinde toplar. Anonim şirketler, sermayenin merkezîleşmesi biçimlerinden biridir.

Sermayenin merkezîleşmesinin yaygın bir yolu devralma, yani daha küçük, rekabete daha az yatkın girişimlerin rekabetçi mücadele sürecinde büyük sermaye tarafından yutulmasıdır.

Ayrı ayrı şeyler olmalarına karşılık, sermayenin yoğunlaşması ve merkezîleşmesi birbirleriyle ilişkili ve bağımlıdırlar. Her ikisi de daha büyük miktarlarda sermaye oluşumuna yol açmaktadır.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezîleşmesi, üretimin yoğunlaşmasını doğurur. Başka bir deyişle işletmeler büyür; üretim araçları, işçiler ve üretim giderek büyük işlemlerin bünyesinde toplanır.» (Kapitalizmin Ekonomi Politiği - M. Ryndina, G. Chernikov s. 98-99)

Kapitalist üretim biçiminde üretim araçlarına sahip olanlar kâr için üretimde bulunurlar. Büyüdükçe, kârlarının gittikçe artan bir oranını tekrar sermaye haline dönüştürür diğer şirketleri devralır veya diğer şirketlerle birleşirken daha da büyürler. Bu gelişme paralel olarak sınıf çelişkileri keskinleşir, bir malın üretiminde binlerce işçinin emeği karışır ve üst düzeyde toplumsallaşan üretimle üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet uzlaşmaz bir çelişki haline dönüşür. İşte bu maddî temel üzerine işçi sınıfının ekonomik, ideolojik ve politik mücadelesi oturur.

Bölüm I — Sorular:

— Kapitalist üretim biçiminin temel özellikleri nelerdir?
— Kapitalist üretim biçiminin uzlaşmaz sınıf karşıtlığının kaynağı nedir?
— Bireysel üründen toplumsal üretime geçişin nasıl gerçekleştiğini ve önemini anlatınız?
— Basit yeniden üretimden genişletilmiş yeniden üretime geçmenin önemi nedir, ikisi arasındaki farklar nelerdir?
— Küçük patron ile kapitalist arasındaki farkın kaynağı nedir?
— Sermaye birikiminin iki kaynağı nelerdir, açıklayınız

BÖLÜM : II

ÜRETİCİ GÜÇLERİN GELİŞİMİ - KAPİTALİZM - ARTIK-DEĞER

1. Üretici Güçler - Üretim İlişkileri

Toplumun maddî hayat şartları düzeni içinde toplumun görünüşünü sosyal sistemin nitelediğini, toplumun bir sistemden ötekine gelişmesini belirleyen asıl güç nedir? Tarihsel maddeciliğine göre, bu güç, insanın varoluşu için gerekli olan **yaşama araçlarının elde ediliş biçimi;** toplumun yaşayabilmesi ve gelişebilmesi için şart olan yiyecek, elbise, ayakkabı, ev, yakacak, üretim aletleri vb. gibi **maddî malların üretim biçimidir.**

İnsanların yaşamak için yiyeceğe, giyeceğe, ayakkabıya, barınağa, yakacağa vb. sahip olmaları, bu maddî mallara sahip olmak için de onları üretmeleri ve bunları üretmek için insanların yiyecek, giyecek, ayakkabı, barınak, yakacak vb. üretebilecekleri üretim aletlerine sahip olmaları, bu aletleri üretebilmeleri, kullanabilmeleri gerekir.

Maddî değerlerin üretilmesinde kullanılan **üretim aletleri,** belirli bir **üretim tecrübesi** ve **çalışma hüneri** sayesinde bu üretim aletlerini kullanan ve maddî değerler üretimini sürdüren insanlar, işte bütün bu unsurlar hep birlikte, toplumun **üretim güçlerini** teşkil ederler.

Fakat üretim güçleri, üretimin sadece bir yanı, üretim biçiminin ancak bir kesimi, yani, insanla maddî değer üretiminde yararlanılan şeyler ve doğa güçleri arasındaki ilişkileri ifade eden bir yönüdür. Üretimin, üretim biçiminin başka bir yanı da, üretim sürecinde insanın insanla olan ilişkileri, yani, insanlar arasındaki **üretim ilişkileri**dir. İnsanlar doğaya karşı olan mücadelelerini sürdürürlerken ve maddî değerlerin üretiminde doğadan yararlanırlarken, birbirlerinden tecrit edilmiş ve birbirlerinden ayrı kişiler olarak değil, birlik halinde, grup olarak, topluluk olarak bulunurlar. Bundan dolayı, üretim, her zaman ve her şart altında sosyal bir üretimdir. Maddî değerlerin üretiminde insanlar, üretim içinde, şu ya da bu biçimde aralarında karşılıklı ilişkiler, şu ya da bu biçimde üretim ilişkileri kurarlar.

... «Üretimin, üretim biçiminin başka bir yanı da, üretim sürecinde insanın insanla olan ilişkileri, yani, insanlar arasındaki **üretim ilişkileri**'dir. İnsanlar doğaya karşı olan mücadelelerini sürdürürlerken ve maddî değerlerin üretiminde doğadan yararlanırlarken, birbirlerinden tecrit edilmiş ve birbirlerinden ayrı kişiler olarak değil, birlik halinde, grup olarak, topluluk olarak bulunurlar. Bundan dolayı, üretim, her zaman ve her şart altında **sosyal** bir üretimdir. Maddî değerlerin üretiminde insanlar, üretim içinde, şu ya da bu biçimde aralarında karşılıklı ilişkiler, şu ya da bu biçimde üretim ilişkileri kurarlar. Bu ilişkiler, sömürüden kurtulmuş özgür insanlar arasında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma biçi-

minde olabilir, hâkimiyet ve boyun eğme ilişkileri biçiminde olabilir, ya da bir üretim ilişkisi biçiminden öteki üretim ilişkisi biçimine geçiş biçiminde olabilir. Ama, üretim ilişkilerinin nitelikleri ne olursa olsun, her zaman ve her sistemde, aynı, toplumun üretici güçleri gibi, üretimin zorunlu unsurlarından birini meydana getirirler.

Marx şöyle diyor:

«Üretim içinde insanlar, sadece doğaya değil, birbirlerine de etki ederler. Ancak belli bir biçimde işbirliği ve faaliyetlerini mübadele ederek üretimde bulunurlar. Üretim yapabilmek için birbirleriyle belli bağıntılar kurarlar ve ilişkilere girerler; ve ancak, bu sosyal bağıntı ve ilişkiler içinde doğa üzerine olan eylemleri, yani üretim, gerçekleşir.»

(Ücretli Emek ve Sermaye)

Sonuç olarak, üretim ve üretim biçimi, hem toplumun üretim güçlerini, hem de insanların üretim ilişkilerini kapsar; bu yüzden de, bunların maddî değerler üretimi sürecindeki birliklerinin bir ifadesidir»...

«Üretimdeki değişme ve gelişmeler, daima, üretim güçlerinde ve her şeyden önce, üretim âletlerinde olan değişme ve gelişmelerle başlar. Bundan dolayı, üretim güçleri, üretimin en hareketli ve en devrimci unsurudur. İlkönce toplumun üretim güçleri değişir ve gelişirler; sonra da, bu gelişmelere bağlı ve uygun olmak üzere, insanlar arasındaki üretim ilişkileri, onların ekonomik ilişkileri değişikliğe uğrar. Ama, bu üretim ilişkilerinin, üretim güçlerinin gelişmesi üzerinde etkili olmadığı, ve üretim güçlerinin üretim ilişkilerine bağlı olmadığı anlamına gelmez. Gelişmeleri üretim güçlerinin gelişmesine bağlı bulunan üretim ilişkileri de, aynı şekil-

de üretim güçlerinin gelişmesi üzerinde etkili olurlar, bu gelişmeyi hızlandırır, ya da yavaşlatırlar. Ayrıca, şunu da belirtelim ki, üretim ilişkileri, çok uzun süre üretim güçlerindeki gelişmenin gerisinde kalamaz ve bu gelişmeyle çatışma halinde bulunamaz; çünkü, üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin niteliğine ve durumuna uygun düşmesiyle ve üretim güçlerinin gelişmesine eksiksiz bir ortam yaratmasıyladır ki, üretim güçleri ancak o zaman tam olarak gelişebilirler. Bundan dolayı, üretim ilişkileri, üretim güçlerindeki gelişmenin ne kadar gerisinde kalırsa kalsın, eninde-sonunda üretim güçlerindeki gelişme düzeyine ve üretim güçlerinin niteliğine uygun duruma gelmek zorundadırlar; ve gerçekte de böyle olur. Aksi halde, üretim güçleriyle üretim ilişkilerinin üretim sistemindeki birliği temelden bozulabilir, üretim tümüyle sarsıntıya uğrayabilir, üretim krizi ve üretim güçlerinin yıkımı gibi bir durum çıkabilir ortaya...»

... «Sonuç olarak, üretim güçleri, üretimin sadece en hareketli ve en devrimci unsuru değil, aynı zamanda, üretimdeki gelişmenin belirleyici unsurudur.

Üretim güçleri nasılsa, üretim ilişkileri de öyle olmak zorundadır.

Üretim güçlerinin durumu bir soruya, insanların ihtiyaçları olan maddî değerleri ne gibi üretim âletleriyle ürettikleri sorusuna, cevap teşkil ederken; üretim ilişkilerinin durumu da bir başka soruya, **üretim araçları** (toprak, ormanlar, sular, maden kaynakları, ham maddeler, üretim âletleri, işletme binaları, ulaşım ve haberleşme araçları vb.) kimin elindedir, bu üretim araçları kimin kontrolu altındadır, toplumun tümünün mü, yoksa bu araçları, öteki bireylerin, grupları, sınıfları sömürmek için kullanılan tek başına bireylerin, grupların, ya da sınıfların sorusuna, cevap teşkil eder.

İşte, üretim güçlerinin en eski zamanlardan günümüze kadar gelişmesinin şematik bir tablosu: Yontmataş âletlerden ok ve yaya geçiş ve bununla birlikte, avcılık hayatından hayvanların evcilleştirilmesine ve ilkel hayvancılığa geçiş, taş âletlerden maden âletlere (demir, balta, demir uçlu geliştirilmiş saban vb.) geçiş ve buna ilişkin olarak da bitki ekimine ve tarıma geçiş madenlerin işlenmesine yarayan madenî âletlerin daha da gelişmesi, demirci körüğünün, çömlekçiliğin icadı ve bunlara bağlı olarak el sanatlarının gelişmesi, el sanatlarının tarımdan ayrılması, bağımsız el sanatlarının ve sonra manifaktürün gelişmesi el sanatı âletlerinden makineye geçiş; el sanatı ve manifaktürün makineleşmiş sanayie dönüşmesi, makine sistemine geniş ve modern makineleşmiş büyük sanayinin doğuşu: İşte, insanlık tarihi boyunca toplumun üretim güçlerindeki gelişmenin, tam değilse bile, genel çizgisi böyledir. Açıkça anlaşılıyor ki, üretim âletlerindeki gelişme ve ilerlemeler, üretimle ilişkin olan insanlar tarafından meydana getirilmiş, insanlardan bağımsız kalmamışlardır. Bunun sonucu, üretim âletlerinin değişmesiyle birlikte, üretim güçlerinin esas unsuru olan insanlar da değişir ve gelişirler; üretim tecrübeleri, çalışma alışkanlıkları, üretim âletlerini kullanma yetenekleri değişir ve gelişir.

Tarih boyunca, toplumun üretim güçlerinde görülen değişme ve gelişmeye uygun olarak, insanların üretim ilişkileri, ekonomik ilişkileri de değişmiş ve gelişmiştir.»

2. Tarihsel Gelişim

«Tarihte beş temel üretim ilişkisi tipi bilinmektedir: ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist.

İlkel komünal sistemde, üretim ilişkilerinin temelini, üretim araçlarının kollektif mülkiyeti teşkil eder. Bu du-

rum esas itibariyle o devrin üretim güçlerinin niteliğine uygun düşer. Taş âletler ve daha sonra ortaya çıkan ok ve yay, insanların doğa güçlerine ve vahşi hayvanlara karşı tekbaşlarına mücadele etmelerini güçleştiriyordu. Ormandan meyve toplamak, balık yakalamak, barınaklar yapabilmek için, insanlar ortaklaşa çalışmak zorundaydılar; ancak böylece, aç kalıp ölmekten, vahşi hayvanlara ya da komşu kabilelere kurban olmaktan kurtulabiliyorlardı. Ortak çalışma, hem üretim araçlarının, hem de ürünlerin ortak mülkiyetine yolaçmıştı. O zamanlar, vahşi hayvanlara karşı savunma aracı olarak da kullanılan üretim âletleri dışında herhangi bir üretim aracı üzerinde özel mülkiyet kavramı henüz yoktu. O zamanlar ne sömürme vardı, ne de sınıflar.

Köleci sistemde, üretim ilişkilerinin temelini, üretim araçları üzerindeki ve ayrıca, üretimde çalışan ve sahibi tarafından herhangi bir hayvan gibi alınıp satılabilen, ya da öldürülebilen köle üzerindeki köle sahibinin mülkiyeti teşkil eder.Bu gibi üretim ilişkileri, esas itibariyle, o devirdeki üretim güçlerinin durumuna uygun düşer. Taş âletler yerine, insanlar artık madenî âletlere sahiptirler; ne çobanlığın, ne çiftçiliğin bilindiği ilkel ve sefil bir avcılık yerine, hayvancılığın, tarımın, el sanatlarının ve bu çeşitli üretim kolları arasında bir işbölümünün ortaya çıktığı görülür; bireyler ve gruplar arasında ürünlerin mübadelesine, servetin birkaç kişi elinde birikmesine, üretim araçlarının gerçek birikimin bir azınlığın elinde toplanmasına ve çoğunluğun azınlık tarafından boyun eğdirip köleleştirilmesine yolaçan imkanların belirdiği görülür. Artık burada, toplumun bütün üyelerinin üretim sürece içindeki ortak ve özgür çalışması görülmez; burada hakim olan şey, çalışmayan köle sahipleri tarafından sömürülen kölelerin zorla çalıştırılmasıdır.

Onun için, artık burada, üretim araçlarının ya da üretilen ürünlerin ortak mülkiyeti yoktur. Bunun yerini özel mülkiyet almıştır. Burada, köle sahibi ilk ve esas mal sahibi, mutlak mal sahibidir.

Zenginler ve fakirler, sömürenler ve sömürülenler, tüm haklara sahip olan insanlar ve hiçbir hakka sahip olmayan insanlar ve bunlar arasında şiddetli sınıf savaşı, işte köleci sistemin manzarası.

Feodal sistemde üretim ilişkilerinin temelini, feodal beyin üretim araçları üzerindeki mülkiyeti, ve onun öldürmeye artık hakkı olmadığı fakat alıp satabildiği üreticisi olan serf üzerindeki sınırlı mülkiyeti teşkil eder. Feodal mülkiyet köylü ve zanaatkârın kendi âletleri ve bireysel çalışma ürünü olan özel ekonomisi üzerindeki mülkiyetiyle bir arada bulunur. Bu üretim ilişkileri esas itibariyle, o devirdeki üretim güçlerinin durumuna uygun düşer. Demirin eritilmesi, işlenmesi ve daha da geliştirilmesi demir saban ve dokuma tezgâhının yayılması, tarımın, bahçıvanlığın, bağcılığın, zeytinyağı imalâtının sürekli gelişmesi, el sanatları atelyelerinin yanında imalâthanelerin de belirmesi; İşte bu sistemin üretim güçlerinin durumundaki bellibaşlı çizgiler bunlar.

Yeni üretim güçleri, emekçinin üretimde belirli bir girişkenlik göstermesini, çalışmaya bir yakınlık ve ilgi duymasını gerektirir. Bu yüzden, feodal bey işe ilgi duymayan ve hiç girişkenliği sahip olmayan köleden vazgeçiyor, kendine ait toprağı ve üretim aletleri olan ve toprağı ekip biçerek elde ettiği üründen bir kısmını feodal beye ödeyecek derecede işe ilgi duyan serf ile ilgilenmeyi tercih ediyor.

Burada özel mülkiyetin daha da gelişmiş olduğunu görüyoruz. Sömürü, biraz hafiflemiş olmakla birlikte, hemen hemen kölecilikte olduğu kadar şiddetlidir. Sömü-

renlerle sömürülenler arasındaki sınıf mücadelesi feodal sistemin esas çizgisini teşkil eder.

Kapitalist sistemde, üretim ilişkilerinin temelini, üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyet teşkil eder. Üreticiler üzerinde, yani ücretli işçiler üzerinde artık mülkiyet yoktur. Bu sistemde, işçiler kişi olarak bağımlılıktan kurtuldukları için, kapitalist onları öldüremez, satamaz; ama, üretim araçlarından yoksun olduklarından, açlıktan ölmemek için işgücünü kapitaliste satmak ve sömürü boyunduruğuna katlanmak zorundadırlar. Üretim araçları üzerinde, kapitalist mülkiyetin yanısıra, serflikten kurtulan köylülerin ve zanaatkârların kendi bireysel emeklerine dayanan ve önceleri oldukça geniş ölçüde yaygın bulunan, özel mülkiyetleri de yer alır. El sanatları atelyeleri ve imalâthaneler yerini, makinelerle donatılmış muazzam fabrikalara ve işyerlerine bırakır. Köylülerin ilkel üretim âletleriyle ekip biçtikleri feodal beylerin malikânelerinin yerini, bilimsel yollarla, işletilen, tarım makineleriyle donatılmış güçlü kapitalist işletmeler alır.

Yeni üretim güçleri, üretimde çalışanların, cahil ve alıklaştırılmış serflerden daha bilgili ve daha kavrayışlı olmalarını, makineleri anlayıp onları kullanabilecek yetenekte olmalarını ister. Bu yüzden kapitalistler, serfliğin bağlarından kurtulmuş ve makineyi doğru-dürüst kullanabilecek derecede eğitim görmüş ücretli işçilerle iş görmeyi tercih ederler.

Fakat üretim güçlerini devasa ölçülerde geliştirmek için kapitalizm, kendisinin de çözemiyeceği çelişmelerle bir ağ gibi sarılmıştır. Gitgide daha fazla emtia üreterek ve bunların fiatlarını düşürerek, kapitalizm, rekabeti şiddetlendirir, küçük ve orta özel mülk sahipleri yığınını mahveder, onları proleterleştirir. Satınalma güçlerini

azaltır. Sonuç olarak, imal edilen metaların sürümü imkânsız duruma girer. Üretimi genişleten ve milyonlarca işçiyi muazzam fabrika ve işyerlerinde toplayan kapitalizm, üretim sürecine sosyal bir nitelik verir ve böylece kendi temelini kendisi sarsar. Çünkü, üretim sürecinin sosyal niteliği, üretim araçlarının sosyal mülkiyetini gerektirir. Oysa üretim araçları özel kapitalist mülkiyet olarak kalır ve bu durum üretim sürecinin sosyal niteliğiyle bağdaşamaz.» (J. Stalin, Diyalektik ve Tarihi Materyalizm, sa 30-38)

3. Kapitalizmin Devrimci Niteliği

«Tarihsel açıdan bakıldığında, kapitalizm rekabetçi aşamasında devrimcidir. Belli zaman ve mekân şartları altında belli bir üretim biçiminin devrimciliğinin kıstası, bu üretim biçimini oluşturan üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimi üzerindeki etkisidir. Üretici güçlerin gelişimini engelleyen üretim ilişkileri gericidir, üretici güçlerin gelişimini teşvik eden üretim ilişkileri devrimcidir. Fakat bu teşvik etme de iki türlü olabilir. Birinci tür, sosyalizm öncesi tüm toplumsal biçimlerde görülen şekildir, yani üretici güçler onları geliştirenlerin bilinçsiz eylemleri sonucunda gelişir. Kendi eline geçen ürünü artırmaya çalışal feodal bey, kendi kârını artırmaya çalışan kapitalist belli zaman ve mekân şartları altında üretici güçlerin gelişimini teşvik eder. Ama zaman gelir, üretici güçlerin gelişimini bir zamanlar teşvik etmiş olan bir kâr dürtüsü bu kez üretici güçlerin gelişiminin önüne bir engel olarak çıkar. O zaman kâr için üretime dayanan üretim biçimi için çanlar çalıyor demektir. Üretici güçleri teşvik etmenin ikinci şekli bilinçli bir politikadır, plânlı ekonomiyle üretici güçlerin gelişiminin bütün olanakları sağlanır. Bunun önşartı ise

üretim araçları üzerinde toplumsal mülkiyetin yerleştirilmesidir.

Kapitalizm feodal üretim biçiminin bağrında yetişirken üretici güçlerin gelişimi için çeşitli düzeylerde mücadele veriyordu.

Bundan başka, bilimdeki büyük canlanma, orta-sınıfın gelişmesine paralel olarak sürüp gidiyordu; astronomi, mekanik, fizik, anatomi, fizyoloji, yeniden ele alındı. Ve burjuvaziye, sanayi üretimini geliştirmek için, doğal nesnelerin fiziksel özelliklerini ve doğa güçlerinin etki tarzlarını araştıran bir bilim gerekliydi. Bilim, o zamana kadar, kilisenin hor görülen beslemesi olmuştu, imanın koyduğu sınırları aşmasına izin verilmemişti ve bu yüzden gerçek bilim olmamıştı. Bilim, kiliseye karşı ayaklandı; burjuvazi bilimsiz edemezdi ve bu yüzden, ayaklanmaya katılmak zorunda kaldı.»

(Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm - F. Engels s. 32)

Dikkat edileceği gibi, burjuvazi, üretici güçler gelişsin diye bilinçli bir eylem sonucu bilimin gelişmesini desteklemiyordu. Burjuvazi için önemli olan kârını artırmaktı. Kârın artırılması için ise yeni yeni tekniklerin üretime uygulanması gerekiyordu. Bunun tarihsel açıdan sonucu ise üretici güçlerin geliştirilmesi idi. Nitekim Marx ve Engels şöyle yazıyorlar:

«Burjuvazi, üretim araçlarını ve böylece üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte toplumun tüm ilişkilerini sürekli olarak devrimcileştirmeden var olamaz.»

«Üzerinde burjuvazinin kurulu bulunduğu üretim ve değişim araçları, derebeylik toplumunun içinde yaratıldı. Bu üretim ve değişim araçlarının gelişiminin belirli bir

safhasında derebeylik toplumunun üretim ve değişimde bulunduğu şartlar, tarımdaki ve manüfaktürdeki derebeylik teşkilâtı, bir kelime ile feodal mülkiyet rejimi, tam gelişme halinde bulunan üretici güçlere uygun olmaktan çıktılar. Bunlar üretime yardımcı olacak yerde ona engel oluyorlardı artık. Bu zincirleri kırmak lâzım geliyordu. Ve kırıldılar.» (Manifesto)

Burjuvazinin kâr peşinde koşmasının üretici güçlerin gelişimiyle aynı doğrultuda sonuçlar vermesi hangi şartlar altında mümkündü?

«19. yüzyılın büyük bir kısmı boyunca kapitalizm iyice rekabete dayanan bir sistemdi; şu anlamda ki, tek tek firmalar, genellikle aile şirketleri ya da ortaklıklar biçiminde, oldukça küçük ve her endüstri kolunda sayıları kabarıktı; hiçbiri ürününü sürdüğü piyasada gözle görülür etki yapabilecek bir büyüklükte değildi; aralarındaki fiyat anlaşmaları, özellikle mahallî pazarlarda hiç de bilinmeyen şeyler olmamakla beraber, bugün olduğundan daha az yaygındı. Serbest ticaret ve serbest rekabet günün parolası idi; ve her iş adamı biliyordu ki, ürününü ucuzlatmak için devamlı surette yeni araç ve yöntem bulma yarışında geride kalacak olursa, rakipleri tarafından piyasa dışı edilecektir. Böylece yenilik yapmak başarının anahtarı olmuştu. Sermaye yenilik için gerekli malî-aracı sağlamak üzere biriktiriliyordu; aynı zamanda, teknikte ortaya çıkan yenilikler sermaye için bir alan, bir mahreç yaratıyordu; bu, sermaye birikimi ücretli iş-gücü arzının artış hızından daha hızlı olduğu zamanlarda bile, böyle oluyordu.» (Kapitalizm Dün Bugün, M. Dobb. s. 36-37)

Burjuvazi kârını artırmaya çalışıyor. Fakat yukarıda anlatılan şartlarda, yani serbest rekabetçi dönemde satış fiyatını artırmak kendi elinde değil. Maliyetler için-

de de ücretler zaten en alt düzeydedir, bunları daha fazla düşürmesi olanak dışıdır. Hammaddeler ise genellikle büyük tüccarların elindedir. Bu büyük şirketlerden hammaddeleri daha ucuza almak söz konusu değildir. Yani rekabetçi dönemdeki ve daha önceki dönemlerdeki kapitalistin kârını artırabilmesinin tek yolu işçinin üretkenliğini artırmak, bunun için de üretici güçleri geliştirmektir.

4. Üretici Güçlerin Gelişimi ve Kapitalizm

Üretici güçlerin kapitalistlerce geliştirilmesinin ilk aşamasında üretim araçlarında bir değişiklik olmaz. Aynı işi yapan işçiler kapitalistin fabrikasında bir araya gelirler. Bu bir araya geliş üretim araçlarının kullanımında bir tasarruf sağlar. Birbirinden bağımsız olarak üretimde bulunan işçilerin herbiri için ayrı ayrı alınması gereken bazı araçların ortaklaşa kullanılabilmesi kapitalistin kârını artırıcı yöndedir. İşçiler bir fabrikanın çatısı altında toplanınca bu kez bir malın üretiminde işbölümü başlar. Daha önce her esnaf bir malın tamamını üretirken, fabrikada bir araya gelen işçiler bir malın üretimindeki değişik aşamalarda uzmanlaşmaya başlarlar. İlk aşamada üretim araçlarında bir değişiklik olmaz, fakat işin düzenlenmesindeki bu yeni şekil, üretici güçlerdeki bir ilerlemedir. İşçilerin üretkenliği artar, kapitalistin kârı yükselir.

Diğer taraftan belli bir malın üretiminin belli bir aşamasında uzmanlaşan işçi, üretim sürecinin o aşamasıyla ilgili yeni aletler geliştirir. Bu kez üretim araçlarındaki gelişim üretici güçlerde ilerlemeye ve kapitalistin kârında artışa neden olur. Kapitalistin kârının artması ise sermayeye dönüştürülen artık-değer miktar ve oranının yükselmesi anlamına gelir. Üretimin boyutları

büyür, maliyeti daha da düşürecek yeni teknikler peşinde koşulur. Bu gelişim ise makine ile üretimin yaygınlaştığı, aletin yerini makinenin aldığı bir dönemi açar, endüstri devrimi denilen atılımı gerçekleştirir. Onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren görülen bu atılım da kapitalistler tarafından gerçekleştirilir. Burjuvazinin kendi tarihi şartları çerçevesinde devrimci olmasının anlamı budur. Kendi kârını artırmaya çalışan kapitalistin eylemlerinin sonuçları ile tarihsel gelişim bu dönemde uyum içindedir.

Fakat bu gelişimle birlikte daha önce de değindiğimiz bir çelişki giderek keskinleşir. Fabrikadan çıkan ürünler tüm işçilerin kollektif ürünüdür. Üretici güçlerin eski gelişim düzeyinde herbir işçi bir malı üretebilecek bilgi ve alışkanlığa sahipken, kapitalist üretim biçiminin geliştirdiği üretici güçlerle birlikte bu olanak ortadan kalkar. Üretici güçleri geriye doğru götürmek olanak dışıdır. Üretici güçler ileriye doğru gidecektir. Yani gelişimin bu aşamasında burjuva mülkiyet ilişkileriyle (üretim araçları üzerinde kapitalistlerin mülkiyeti) bütün işçilerin kollektif emeğiyle üretilen ürün arasındaki çelişkinin çözümü ancak bir doğrultuda olabilir. Burjuva üretim ilişkileri değiştirilecek, kollektif üretime uyan kollektif mülkiyet yerleştirilecektir. Diğer alternatif niçin geçerli değildir? Çünkü bir malı tek bir işçinin üretmesiyle kollektif olarak üretme arasında üretkenlik bakımından çok büyük bir fark vardır, bir malın üretiminde toplumsal öğenin oluşması üretici güçlerin gelişimi açısından daha üst bir düzeyi belirlemektedir. Daha önce de dediğimiz gibi, üretici güçlerin geriletilmesi olanak dışıdır. Buna göre de sözünü ettiğimiz çelişkinin çözümünün doğrultusu, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin

kollektifleştirilmesi doğrultusunda olacaktır. İşte sınıf mücadelesi uzlaşmaz maddî temeliyle bu noktada başlar.

5. Artık-Değer Sömürüsü

Kapitalist üretim biçimini diğer üretim biçim ve şekillerinden ayıran temel nokta artık-değer sömürüsüdür. Kapitalist üretim biçiminin temel çelişkisi olan işçi sınıfı-burjuvazi çelişkisi bu sömürüden kaynaklanmaktadır. Peki, artık-değer nedir? Nereden kaynaklanmaktadır?

«Bu nedenle tekrarlıyorum ki, normal ve ortalama kârlar malları gerçek değerlerinin **üzerinde** satarak değil, **gerçek değerlerinde** satarak yapılmaktadır.» (**Ücret, Fiyat ve Kâr,** «Kâr, Bir Malı Değerinde Satarak Yapılır,» Bölüm X.)

«Kapitalist'in malı olan ürün, bir kullanım-değeridir: iplik, çizme vb. gibi bir şeydir. Ne var ki, çizme, bir anlamda, toplumsal ilerlemenin temeli ve kapitalistimiz kesin olarak ilerlemeden yana olmakla bereber, o, çizmeyi kendisi kullanmak için yapmaz. Mal üretiminde kullanım-değeri, asla, qu' on aime pour lui-même (bizatihi kendisi için sevilen) bir şey değildir. Kullanım-değerleri, sırf, değişim-değerinin maddî özü, değişim-değerinin taşıyıcıları oldukları için ve bu sürece, üretilirler. Ve kapitalistimiz için burada iki şey söz konusudur. O, ilk olarak, bir değişim-değerine sahip olan bir kullanım-değeri, satılacak bir nesne, yeni bir mal elde etmek ister. ikinci olarak, o, toplam değeri, kendi üretimi için gerekmiş olan malların yani mal piyasasından satın almış bulunduğu üretim araçlarının ve işgücünün değerinden daha yüksek olan bir mal elde etmek peşindedir. Onun amacı sırf bir kullanım-değeri değil fakat aynı zamanda bir mal; sırf kullanım-değeri değil fakat aynı zamanda

değer; ve sadece değer değil, fakat aynı zamanda artık-değer elde etmektir.» (Kapital, Birinci Cilt. Birinci Kitap, Karl Marx, Odak Yay. Bl/I/1, S. 282)

«Mal nasıl kendisi kullanım-değeri ile değerden meydana gelen bir bütünse, malın üretim sürecinin de iş süreci ile değer yaratma sürecinden meydana gelen bir bütün olması gerekir.» (a.g.e., S. 282-283)

«Konuyu daha yakından inceleyelim. Kendisinde bir yarım iş-günü maddeleşmiş bulunduğu, yani kendisinin günlük üretimi için gerekli tüketim araçları bir yarım iş-gününe mal olduğu için, iş-gücünün günlük değeri 3 şilin idi. Ne var ki, iş-gücünde saklı bulunan geçmişte harcanmış emek ve bunu harekete getirebilen canlı emek, emeğin günlük muhafaza ve bakım masrafları ve bunun iş-sürecinde günlük harcanışı, birbirlerinden tamamen farklı büyüklüklerdir. Birincisi iş-gücünün değişim-değerini belirler; ikincisi ise iş-gücünün kullanım-değeridir. Kendisini 24 saat canlı tutmak için bir yarım iş-günü gerekiyor olması, işçinin tam bir gün çalışmasına asla engel değildir. O halde, iş-gücünün değeri ile iş-gücünün iş-süreci sırasında yarattığı değer de birbirlerinden tamamen farklı büyüklüklerdir. Kapitalist, iş-gücünü satın alırken, işte bu farkı gözönünde tutmuştu. Emeğin iplik ya da çizme yapmak şeklindeki fayda özelliği sadece bir vazgeçilmez şart (conditio sine quanon) idi; çünkü, değer yaratabilmek için, emeğin bir faydalı şekilde, bir kullanım-değeri yaratacak şekilde harcanması gerekir. Ama, can alıcı nokta, bu malın kullanım-değerinin spesifik bir kullanım-değeri, değer kaynağı olması, kendisinin sahip bulunduğundan daha fazla değerin kaynağı olması idi. Kapitalistin bu maldan, yani emek ya da iş-gücünden, beklediği spesifik hizmet budur. Ve bu alış-veriştı, kapitalist, mal değişimini yöneten ezelî kanunla-

ra uygun hareket etmektedir. İş-gücü satıcısı, diğer herhangi bir malın satıcısı gibi, gerçekte, malının değişim-değerini gerçekleştirmiş ve malının kullanım-değerinden ayrılmış olur. O, bunlardan birini elden çıkarmadan, diğerini elde edemez. İş-gücünün kullanım-değeri, emeğin kendisi, satılmış bulunan yağın kullanım-değeri, ne kadar yağ tacirine ait bulunursa, o kadar satıcısına, işçiye ait olur. Para sahibi, iş-gücünün bir günlük değerinin karşılığını ödemiştir; bunun için, iş-gücünün bir günlük kullanımı, yani iş-gücünün bir gün boyunca harcanışı para sahibine aittir. İş-gücünün bir günlük muhafaza ve bakımının sadece bir yarım iş-gününe mal olması, iş-gücünün tam bir gün faaliyat gösterebilmesine yani çalışabilmesine ve dolayısıyla kullanımı ile bir gün boyunca kendi değerinin iki katı bir değer yaratılmasına rağmen, alıcısı için özel bir şans olmakla beraber, satıcısı için asla bir haksızlık ve adaletsizlik değildir. (a.g.e., s. 292-293)

Şimdi, değer yaratma süreci ile değerlenme, artık-değer üretme sürecini birbirleriyle karşılaştırırsak, artık-değer üretme sürecinin, belli bir noktanın ötesine götürülmüş bir değer yaratma sürecinden başka bir şey olmadığını görürüz. Bu ikinci süreç, yani değer yaratma süreci, sırf sermaye tarafından satın alınmış olan iş-gücünün değerinin yerini yeni bir eş-değerin aldığı noktaya kadar sürse, bu bir basit değer yaratma süreci olur. Değer yaratma süreci bu noktadan sonra da devam ederse, bu, değerlenme, artık-değer üretme süreci haline gelir. (a.g.e., s. 295)

Görüldüğü gibi, Marx'ın sürekli olarak vurguladığı konu, artık-değerin kaynağının işçilerin yarattığı ve kapitalistlerin (üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetleri sayesinde) el koydukları değer olduğudur. Kapita-

listin kârının kaynağı da artık-değerdir. Yani kapitalist işgücünü değerinden satın alır, işçilerin ürettikleri malları değerinden satar. İşgücünün değeri ile işgücünün emeğe dönüşümü sürecinde yarattığı değer arasındaki fark olan artık-değere el koyar.

6. Marx'ın Varsayımları

Marx'ın artık-değer çözümlemeleri yüksek bir soyutlama düzeyindedir. **Kapital**'in Birinci Cildinin temel varsayımlarından biri sermayenin organik bileşiminin bütün sektörlerde eşit olduğudur. Bunun kuramsal sonucu ise işgücünün sömürü oranının eşit olmasının aynı zamanda kârlılık oranının eşit olması anlamına geldiğidir (işgücünün sömürü oranı: artık değer ÷ değişken sermaye; sermayenin kârlılık oranı: artık değer ÷ değişken + sabit sermaye). Bu temel tanımlardan çıkan bir ortak nokta da Marksist literatürde kârlılık oranı hesaplanırken ortaya çıkıyor. Temel ekonomi politik kitaplarında kâr daima artık-değere eşit gösterilmiştir. Bu varsayım ise Marx'tan kaynaklanmakta ve Marx'ın yaşadığı rekabetçi kapitalist dönem ilişkilerini temel almaktadır. Bu varsayımların değer kuramına yansıması ise malların değerlerine (içerdikleri toplumsal emek miktarına) eşit fiyatlarla satılması olmuştur. **Kapital**'in Üçüncü Cildinde ise Marx sermayenin organik bileşiminin çeşitli sektörler arasında aynı olduğu varsayımını kaldırmıştır. Bunun değer kuramı alanına yansıması ise bazı sektörlerde yaratılan artık-değerin fiyat mekanizması aracılığıyla başka sektörlere aktarılması olmuştur (transformasyon yani malların değerlerinin fiyatlara dönüşümü sorunu). Fakat tüm ekonomi ele alındığında kapitalistlerin kârının kaynağının yine sadece artık-değer olduğu yolundaki temel varsayım devam etmektedir. Ka-

pitalistlerin bazılarının malları değerlerinin altında fiyatlarla (sermayelerinin organik bileşimleri göreli olarak düşük olduğundan), bazılarının malları değerlerinin üstünde fiyatlarla (sermayelerinin organik bileşimi göreli olarak yüksek olduğundan) satılır. Yani sermayenin organik bileşiminin göreli olarak düşük odluğu sektörlerdeki kapitalistlerin el koydukları artık-değerin bir kısmı, değerlerin fiyatlara dönüşmesi mekanizması içinde sermayenin organik bileşiminin göreli olarak daha yüksek olduğu sektörlerdeki kapitalistlere aktarılır. YANİ **KAPİTAL**'İN TEMEL VARSAYIMI, HER İKİ DURUMDA DA BİR SINIF OLARAK KAPİTALİSTLERİN KÂRININ TEK KAYNAĞININ İŞÇİ SINIFININ YARATTIĞI VE KAPİTALİSTLERİN EL KOYDUĞU ARTIK-DEĞER OLDUĞUDUR. BU İSE REKABETÇİ KAPİTALİST DÖNEMİN İLİŞKİ VE ÇELİŞKİLERİNİ BELİRLER.

7. Artık-Değer ve Kâr

Marx, Kapital'in III. Cildinde şöyle diyor:

«Kâr kütlesi artık-değer kütlesi ile ve artık-değerin kendisi ile özdeş olduğundan, kâr **kütlesinin** de (kâr oranından ayrı olarak) daha önce sözü edilen değer dalgalanmalarından etkilenmediği görülmüştü.» (**Capital** III, 143.)

«Buna göre, kâr oranı bütün üretim alanlarında aynıdır, çünkü ortalama sermaye bileşimine sahip olan ortalama üretim alanları temeli üzerinde eşitlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak bütün üretim alanlarındaki kârların toplamı artık-değerlerin toplamına, toplam toplumsal ürünün üretim fiyatları toplamı değerinin toplamına eşit olmalıdır.» (**Capital** III, 173)

Kapital'in III. Cildinde ele alınan soruna değinmeden sermayenin organik bileşiminin* tanımı için Marx'a başvuralım:

«Belli bir miktar üretim aracına belli bir sayıda işçi ve böylece de üretim araçlarında maddeleşmiş belli bir miktar emeğe belli bir miktar canlı emek uyar. Bu oran şans eseri olarak tamamiyle ayrı endüstri alanlarında tümüyle veya aşağı yukarı aynı olabilirse de, farklı üretim alanlarında ve hattâ sık sık bir ve aynı endüstrinin değişik kollarında büyük ölçüde farklılık gösterir.»

«Bu oran sermayenin teknik bileşimini oluşturur ve organik bileşiminin gerçek temelidir.» (Capital III, s. 145)

---

* «Sermaye bileşimi iki açıdan ele alınabilir: tabiî ve maddî bileşimine göre sermaye ve değer bileşimine göre sermaye. Sermayenin değer bileşimi, sermayenin değişmeyen ve değişen bölümlere ayrılmış olmasıyla belirlenmiştir. Değere göre sermaye bileşimine, **sermayenin değer bileşimi** adı verilir. Tabiî ve maddî şekli ile, üretim süreci içinde görev yapan sermaye, üretim aracı ve işgücü olarak bölünür. Kullanılmış üretim araçları kitlesiyle, bu araçları eser haline getirmek için gerekli emek miktarı arasında varolan ilişki bakımından belirlenen sermaye bileşimine, **sermayenin teknik bileşimi** adı verilmiştir. Bu ilişki, sözkonusu işletmenin donatımına bağlıdır.

Değer bileşimi ile teknik bileşim arasında karşılıklı bir bağlılık vardır. Genel kural olarak, sermayenin teknik bileşiminde meydana gelen her değişme, değer bileşiminde bir değişmeyi de ardından getirir. Bundan dolayıdır ki, Marx, değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki ilişkiye **sermayenin organik bileşimi** adını vermiştir; yani değer bileşimi, değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki ölçü içinde, teknik değişiklikleri yansıtan sermayenin teknik bileşimi ile belirlenir.» (EKONOMİ POLİTİK - P. NİKİTİN. S. 109)

«Sermayenin değer-bileşimi, /sermayenin, çev./ teknik bileşimince belirlendiği ve onu yansıttığı ölçüde sermayenin **organik** bileşimi olarak isimlendirilmektedir.» (Capital III, s. 146)

Sermayenin organik bileşiminin işin içine girmesiyle birlikte dönüşüm sorunu diye adlandırılan bir sorun ortaya çıkıyor: Tüm olarak ekonomi çerçevesinde üretilen toplam artık-değer tek tek kapitalistler arasında nasıl el değiştirecek, hangi kapitalistler kendi el koydukları artık-değerin bir kısmını diğer kapitalistlere kaptıracak, hangileri kapacak?

«Marx, önce artık-değerin kökenini inceler, daha sonra bunun kâra, faize ve toprak rantına bölüşümünü inceler. Kâr, artık-değer ile bir teşebbüse yatırılan toplam sermayenin oranıdır. «Organik bileşimi yüksek» olan sermaye (yani, sabit sermayenin değişken sermayeyi toplumsal ortalamadan daha fazla geçtiği sermaye) ortalamanın altında bir kâr haddi yaratır; «organik bileşimi düşük» sermaye ise ortalamanın üstünde bir kâr haddi yaratır. Kapitalistler arasındaki rekabet ve bunların sermayelerini bir daldan diğerine aktarma özgürlüğüne sahip olmaları, her iki durumda da kâr haddini ortalama kâr haddine indirger. Belirli bir toplumdaki tüm emtianın toplam değeri, tüm emtianın toplam fiyatına eşittir. Ancak, rekabetin bir sonucu olarak, kişisel işletmelerde ve üretim dallarında emtia kendi değerleriyle değil, harcanan sermaye ile ortalama kârın toplamından oluşan **üretim fiyatı** (ya da üretme fiyatı) ile satılır.» (Lenin, Marksizm Üzerine, Aşama Yay., s. 35)

Marx şöyle yazıyor:

«Farklı üretim alanlarında yatırılmış sermayelerin farklı organik bileşimlerine bağlı olarak ve bu nedenle

(belli bir büyüklükteki toplam sermayenin içinde değişken bölümün oluşturduğu farklı orana bağlı olarak) eşit büyüklükteki sermayelerin çok farklı emek miktarlarını harekete geçirmeleri şartına bağlı olarak, çok farklı artık-emek miktarlarına sahip çıkar veya çok farklı miktarlarda artık-değer yaratırlar. Buna uygun olarak da çeşitli üretim dallarında geçerli olan kâr oranları başlangıçta çok farklıdır. Bu farklı kâr oranları rekabet ile tek bir genel kâr oranına eşitlenir, ki bu tüm farklı kâr oranlarının ortalamasıdır. Bu genel kâr oranına bağlı olarak organik bileşimi ne olursa olsun belli bir büyüklükteki herhangi bir sermayeye düşen kâra ortalama kâr denir.» (**Capital** III, 158)

Kapital'ın Üçüncü cildin bu konuyla ilgili bölümünün başlıkları şöyledir:

Kısım I : Artık-değerin kâra ve artık-değer oranının kâr oranına değişimi

Kısım II : Kârın ortalama kâra değişimi

Bölüm VIII : Farklı üretim kollarında sermayenin farklı bileşimleri ve bunun sonucunda kâr oranlarında ortaya çıkan farklılıklar.

Bölüm IX : Genel bir kâr oranının (Ortalama kâr oranı) oluşumu ve malların değerlerinin üretim fiyatlarına dönüşümü

Marx bu konuda şöyle diyor:

«Böylece farklı endüstri kollarının farklı kâr oranları olduğunu, bu farklılıkların sermayelerinin organik bileşimindeki farklılıklara ve belirli sınırlar içinde farklı devir dönemlerine uyduğunu gösterdik. Aynı devir zamanı veri kabul edilirse, kârların bir diğeriyle ilişkisinin

sermayelerin büyüklüğü ve bunun sonucu olarak da eşit büyüklükteki sermayelerin aynı süre içinde eşit kâr getireceği şeklindeki yasa (genel bir eğilim olarak), aynı artık-değer oranı olsa bile ancak aynı organik bileşime sahip sermayeler için geçerlidir. Bu cümleler şimdiye kadarki tüm çözümlememizin temeli olmuş olan varsayım üzerinde, yani malların değerlerinde satıldığı varsayımı üzerinde geçerlidir.» (**Capital** III, s. 153.)

«Bundan önceki cümleler, başlangıçta malların maliyet fiyatının belirlenmesiyle ilgili olarak kabul edilen varsayımı her halükârda değiştirmiştir. Başlangıçta, bir malın maliyet-fiyatının (o malın) üretiminde tüketilen malların değerine eşit olduğunu varsaymıştık... Bir malın üretim fiyatı değerinden farklı olabileceğine göre...» (**Capital** III, s. 164).

«... **üretim fiyatları,** ki doğrudan doğruya malların değerleriyle değil, üretimleri için yatırılan sermaye artı ortalama kâr tarafından belirlenmektedir.» (Artık-Değer Kuramları, s. 213)

«Bu üretim fiyatları, **pazar fiyatlarından** ayrılmalıdır. Bunlar [üretim fiyatları, çev.] çeşitli üretim alanlarında malların ortalama pazar fiyatlarıdır. Aynı alandaki malların fiatları bu alandaki normal ve ortalama şartlar altında üretilen malların fiatları olduğu sürece pazar fiyatının kendisi de zaten bir ortalama olmaktadır.» (Artık Değer Kurumları, s. 213)

«Ricardo eğer soruna daha derinlemesine eğilseydi, sermayelerin farklı organik bileşimleri nedeniyle, genel bir ortalama kâr oranının değerlerden farklı olan üretim fiyatlarını gerektirdiğini bulurdu.» (Artık-Değer Kuramları, s. 214)

Engels ise konuyu şu şekilde derleyip toparlıyor:

... «Marx'ın çeşitli kapitalist işletmelerde üretilen değişik $s/C = s/c + v$ değerlerinden giderek genel ve eşit kâr oranını bulmasını sağlıyan mantık silsilesi bireysel kapitalistin zihnine bütünüyle yabancıdır. Bunun tarihsel bir paralelliği olduğu gibi, yani, aklımızın dışında bir gerçek olarak var olduğu sürece; bu, kendisini, kapitalist A tarafından ortalama kâr oranının veya toplam artık-değerin kendi payına düşeninin üzerinde üretilen artık-değerin bir kısmının, artık değer üretimi bir kural olarak geleneksel temettülerin [ortalama kâr oranı - çev.] altında bulunan kapitalist B'nin cebine gitmesi şeklinde kendisini gösterir. Fakat bu süreç, şeylerde objektif olarak ve bilincin dışında olarak meydana gelir ve bu sorunların doğru dürüst anlaşılabilmesi için ne kadar büyük bir çabanın gerektiğini ancak şimdi tahmin edebiliyoruz. Eğer ortalama kâr oranının yerleşmesi için bireysel kapitalistlerin **bilinçli** ortak çabaları gerekli olsaydı, eğer bireysel kapitalist artık-değer ürettiğinin [işletmesinde üretilen - çev.] ve bunun miktarını ve eğer artık-değerin bir kısmını sık sık başkalarına vermek zorunda olduğunu **bilseydi,** o zaman artık-değer ile kâr arasındaki ilişki başından beri oldukça açık olurdu ve bu Petty tarafından olmasa bile Adam Smith tarafından zaten anlatılmış olurdu.

Marx'ın görüşüne göre, zamanımıza kadar bütün tarih, büyük olaylar söz konusu olduğu zaman, bilincin dışında cereyan etmiştir, yani, olaylar ve bunların sonuçları önceden amaçlanmamıştı; tarihteki alelade aktörler ya başka şeyler amaçlamışlardı, veya ulaştıkları sonuçlar değişik ve önceden görülmeyen sonuçlara yol açmıştır. Bu ekonomik alana uygulandığı zaman: bireysel kapitalistin herbirisi kendi başına **en büyük** kâr peşinde koşar. Burjuva ekonomisi, herkesin **daha büyük** kâr peşinde koştuğu bu yarışın genel ve eşit kâr oranı ile, her biri

[her bir kapitalist - çev.] için yaklaşık olarak eşit kâr oranı ile sonuçlandığını keşfetmektedir. Ne var ki, ne kapitalistler, ne de burjuva ekonomistleri, bu yarışın amacının toplam sermaye üzerinden hesaplanan toplam artık-değerin eşit ve orantılı dağılımı olduğunu kavramamaktadırlar.

(Engels'den W. Sombart'a Mektup, Mart 1895, Marx Engels, Selected Works, Vol III, s. 505)

Marx'ın bu konu üzerinde bu kadar ısrarla durmasının gereği nedir? Bilindiği gibi, Marksizm ve işçi sınıfı aynı tarihsel şartların ürünüdür. Marksizm, «İnsanlığın en ileri üç ülkesi tarafından temsil edilen ve 19. yüzyılın üç ana ideolojisi olan Klasik Alman Felsefesini, klasik İngiliz ekonomi politiğini ve Fransız devrimci doktrinlerini birleştirerek Fransız sosyalizmini devam ettiren ve tamamlayan» bir bilimdir. İşçi sınıfı bu bilime kendiliğinden varamaz. İşçi sınıfı kendiliğindenci mücadelesi içinde ancak sendikal bilinç aşamasına varabilir. Marksizm işçi sınıfına dışardan götürülür.

İşçi sınıfının gerek nicel ve gerek nitel olarak geliştiği 19. yüzyılda bu hareketi etkilemeye çalışan çeşitli akımlar ve kişiler vardı (Saint-Simon, Fouier, Robert Owen, Proudhon, Bakunin, v.b.). Bu kişiler ve akımlar işçi sınıfı hareketine bilim açısından bakmıyorlar, bu nedenle de harekete zarar veriyorlardı. Mücadelenin sınıf mücadelesi olduğu, sınıf mücadelesinin ise ancak çelişki ve ilişkilerin doğru olarak saptanmasıyla başarıya ulaştırılabileceği atlanıyordu. Marx'ın artık-değer konusuna bu kadar eğilmesinin, konuya son derece yüksek bir soyutlama düzeyinde yaklaşmasının bir nedeni vardır: işçi sınıfı hareketini yanlış eğilimlerden temizlemek, bilimsel bir raya oturtmak. Bunun da ilk şartı işçi sınıfının burjuvaziyle olan çelişkilerinin açıkça sergi-

'enmesi, sapmalara meydan vermeyecek bir şekilde konmasıydı.

Bölüm II — Sorular:

— Üretimin özellikleri nelerdir, üretici güçler ve üretim ilişkilerini tanımlayın, aralarındaki ilişkileri açıklayın?
— Üretici güçlerin gelişmesine verilen önemin kaynağını açıklayın?
— Üretim ilişkileri hangi koşullar altında devrimcidir?
— Üretici güçlerin kendilerini geliştirenlerin bilinçsiz eylemleri sonucu gelişmesi nasıl sona erer, üretici güçlerin bilinçli olarak geliştirilmesinin koşulları nelerdir?
— Bu çerçeve içerisinde kapitalizmin rekabetçi aşamada niçin devrimci olduğunu açıklayın?
— Rekabetçi dönemde kapitalist kârını nasıl arttırabilir?
— Ticaret artık-değer yaratır mı, artık-değerin kaynağı nedir?
— Rekabetçi dönemde kapitalistin kârının kaynağı nedir?
— (a) Üretici güçlerin gelişmesi ile ihtisaslaşma
(b) Değer ile Fiyat
(c) Sermayenin organik bileşimi ile kârlılık arasındaki ilişkileri irdeleyiniz
— Dönüşüm sorunu nedir?
— Üretim fiyatı nedir, nasıl belirlenir, pazar fiyatından farkı nedir?
— Ortalama kâr nedir?

BÖLÜM : III

TEKEL KÂRININ KAYNAĞI

1. Tekelci Kapitalizm ve Artan Kâr

Kapitalizmin genel sorunu kârdır. Sermayenin varlığının nedeni ve yaşayabilme yolu kârlı yatırım alanlarına yöneltilmesidir. Buna göre kapitalizmin sağlıklı olarak gelişebilmesinin yolu mevcut sermayenin kâr getiren bir şekilde kullanılabilmesi ve elde edilen kârların yeniden kârlı bir şekilde yatırabileceği alanların bulunabilmesidir. Emperyalizm dönemine geçilmesiyle birlikte bu iki şart birbiriyle çelişir olmuş ve tekelci kapitalist dönem kapitalizmin genel bunalım dönemi olarak simgelenmiştir. Tekelci kapitalist dönemi bir genel bunalım dönemi yapan nedir?

Tekelci kapitalist (emperyalist) dönemin belirleyici özelliği üretim ve dağıtım alanında tekellerin egemenliğidir. Bir süreç içinde küçük sermaye sahiplerinin büyük bir kısmı ya tasfiye olmuş, ya tekelleşmiş büyük sermaye birimlerinin denetimi altına girmiştir. Bu nedenle ge-

nel olarak tekellerin sorunu kapitalizmin sorunu haline gelmiştir.

Sermayenin yoğunlaşma (kârların sermayeye dönüştürülmesi) ve merkezîleşme (mevcut daha küçük sermaye birimlerinin bir araya getirilmesi) yoluyla büyük birimler halinde az sayıda tekelci kapitalistin elinde toplanmasının sermayenin kârlılığı üstünde olumlu etkisi olmuştur.

Rekabetçi kapitalizm döneminde kapitalistin ürettiği malların satış fiyatları üzerinde bir denetimi söz konusu değildi. Toplam üretimin ancak çok küçük bir bölümünü gerçekleştirmesi, üretimi kısarak veya artırarak genel pazar fiyatını etkilemesini olanak dışı bırakıyordu. Tekelci kapitalizme geçişle birlikte bu durumda bir değişiklik oldu. Belli bir malın toplam üretiminin önemli bir bölümünü gerçekleştiren tekelci kapitalist çeşitli yollarla fiyatını artırıyordu. Ayrıca rekabetçi dönem kapitalisti üretici güçleri geliştirmek dışında maliyetleri düşürücü bir güce sahip değilken, tekelci kapitalistin elinde başka kozlar vardır.

Tekelci kapitalistin maliyetlerini düşürme yolları şu şekilde sıralanabilir:

a) **Ucuz hammadde temini:** Rekabetçi dönemin kapitalisti hammadde temini için belli bir ölçüye kadar tekelci ticaret şirketlerinin sömürüsüne maruzdu. Tekelci kapitalistler ise alıcı tekeli durumuna geçtiler, tekelci devlet kapitalizminin kesin etkinliğinin kurulmasıyla tekellerin çıkarları doğrultusunda yürütülen politikalarla ucuz hammadde kaynağı olacak sömürge ve yarı-sömürgeler emperyalist ülkeler arasında paylaşıldı. Azgelişmiş ülkelerin doğal kaynakları emperyalist ülkelerin tekelci kapitalistlerine peşkeş çekildi. Böylece tekelci kapitalist-

lerin maliyetlerinde büyük düşüşler sağlandı ve artışlar önlendi.

b) **Ucuz işgücü temini:** Tekelci kapitalizm döneminin belirgin özelliği özellikle sömürge ve yarı-sömürge ülkelere sermaye ihracıdır. Bu sermaye ihracında göz önüne alınan kıstaslardan biri de bu ülkelerdeki ucuz işgücünden yararlanmaktır. Rekabetçi kapitalizm dönemindeki kapitalistlerin böyle bir olanağı doğal olarak yoktu. Emperyalist ülkelerde uygulanan politika ise sömürge ve yarı-sömürgelerden elde edilen kârların bir kısmının işçi sınıfının bir kesiminin aristokratlaştırılmasında kullanılmasıdır.

c) **Vergi-teşvik uygulamaları:** Tekelci kapitalizmden önceki dönemlerde yaşayan kapitalistler karşılarında feodal beylerin ve büyük tekelci tüccarların devletini buluyorlardı. Bu nedenle ödemek zorunda oldukları vergiler ağırdı, teşvik görmeleri çok seyrekti. Tekelci kapitalizm döneminde ise tekelci devlet kapitalizmi söz konusudur. Tekelci kapitalistlerin devleti bu sınıfa her türlü kolaylığı gösterir, çeşitli yollarla vergi indirimleri sağlar, teşvik tedbirleri uygular. Ayrıca uluslararası tekelci sermayenin azgelişmiş ülkelerde yaptığı yatırımlarda vergi muafiyeti ve teşvik durumu çok daha elverişlidir. Bu ise net kâr miktarını artırır.

d) **Ölçek büyüklüğü:** Üretim miktarının artmasıyla beraber fabrikanın ölçeği büyür. Ölçeğin büyümesi genellikle üretkenlikle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Büyük miktarlarda yapılan üretimde ortalama maliyet düşer. Maliyetlerdeki düşüş fiyatlara yansımıyacağından kâr miktar ve oranı artar.

Tekelci kapitalistin ürününün fiyatını artırma yolları ise şu şekildedir:

a) **Üretimi kısma:** Belli bir büyüklükte pazarı veri kabul edersek, üretimin kısılması halinde pazardaki fiyatlar artacak. Rekabetci dönem kapitalistinin böyle bir olanağı yokken, tekelci kapitalist bu durumda alabildiğine yararlanmakta, aç insanların bulunduğu toplumlarda fiyatların düşmesini engellemek için topraklarını ekmeyen çiftçilere prim verilmekte, ürünler tahrip edilmekte, fabrikalar atıl kapasite ile çalışmakta. Bütün bunlar bir avuç tekelci kapitalistin daha yüksek tekel kârları elde etmesini sağlarken, tüm emekçilerin ortak sorunu olan işsizlik ve pahalılığı doğurmaktadır. Pahalılığın sorumlusu tekelci sermayedir. Pahalılık yaratmak için üretimin kısılmasının sonucu ise geniş kitlelerin işsiz kalmasıdır.

b) **Pazar genişletilmesi:** Devlet gücünün tekelci burjuvazinin emrine girmesiyle, yüksek tekel fiyatlarıyla mal satılabilecek pazarlar aranmaya başlandı, ondokuzuncu yüzyılın başlarında ikinci plâna itilen sömürgeler yeniden öne çıktı, sömürgeleştirilmemiş alanlar sömürgeleştirildi. Bu şekilde talebin artması tekelci kapitalistlere fiyatları artırma olanağı verdi.

Diğer taraftan tekelci devlet kapitalizminin kurduğu geniş ulaştırma ağı da tekelci kapitalistler için kârlı pazarları artırmada etkin oldu.

Tekelci kapitalizm aşamasında sermaye ihracının pazar genişletilmesi üzerindeki olumlu etkisi de bilinmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra azgelişmiş ülkelerde imalât sanayiine kayan yatırımların amacı, bu ülkelerde tekel fiyatlarıyla mal satışını yaygınlaştırmaktır. II. Dünya Şavaşı'ndan önce uygulama ise satış acentaları yoluyla mal pazarlamaktı.

c) **Reklâmcılık:** Tekelci kapitalizm döneminde gerek tekeller arasındaki rekabette, gerek de tüketicileri daha

fazla tüketmeye, yani talebi artırmaya ikna etmek için sürekli olan reklâmlarla beyin yıkama mekanizması kullanılır. Toplumsal açıdan hiçbir yararı olmayan, aksine fiyatların artmasında etkin olan reklâmlar, tek tek tekelci kapitalistler için tekel fiyatlarıyla mal satılabilecek pazarın daha da genişletilebilmesi anlamına gelmektedir.

Yukarıda sıralanan ve sıralanmayan nedenlerden dolayı tekelci kapitalistlerin kârı ikili bir nitelik kazanır: a) artık-değer, b) tekel kârı. Tekelci kapitalizm döneminde piyasadaki genel kâr oranı kalkar, yerine tekelleşme düzeyine doğrudan doğruya bağlantılı bir kâr hiyerarşisi ortaya çıkar.

Tekelci kapitalistin artan kârları gerçekte kapitalizmin çöküşünün habercisidir. Bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, tekel kârı, kapitalizmi üretici güçlerin önüne bir engel olarak çıkarması, uluslararası düzeyde sömürge ve yarı-sömürge halkları ve ulus düzeyinde de işçi sınıfı dışındaki diğer emekçi sınıf ve tabakaları da karşısına dikmesi nedeniyle kapitalizmin mezar kazıcısıdır. Ama bu son kaçınılmazdır. Çalışmanın ilk başında işaret ettiğimiz çöküntü tohumları kapitalizmin genel işleyiş yasaları içinde görevlerini yerine getirmiştir ve getirmektedir.

Bu genel yaklaşımdan sonra çeşitli araştırmacıların tekel kârı olgusunu nasıl ele aldıklarına bakalım.

2. Stalin ve Azami Kâr

«Kapitalizmin temel bir kanunu var mıdır? Evet vardır. Bu kanun nedir, bu kanunun karakteristik tarafları nelerdir? Kapitalizmin temel ekonomik kanunu, kapitalist üretimin gelişmesinin özel bir görünüşünü veya özel süreçlerini değil de, bu gelişmenin bütün temel gö-

rünüşlerini ve bütün temel süreçlerini tarif eden kanundur; böylece kapitalist üretimin özünü, mahiyetini tarif etmektedir.

Değer kanunu, kapitalizmin temel ekonomik kanunu değil midir? Değildir. Bu kanun her şeyden önce emtia üretiminin kanunudur. Değer kanunu kapitalizmden önce vardı ve kapitalizmin devrilmesinden sonra, çok sınırlı bir etki alanı ile olsa da örneğin ülkemizde var olmakta devam etmektedir. Şüphesiz, kapitalizmin çerçevesinde geniş bir etki alanına sahip olan değer kanunu, kapitalist üretimin gelişmesinde büyük bir rol oynamaktadır; ancak bu kanun kapitalist üretimin özünü ve kapitalist kârın temelini tarif etmemekle kalmıyor, bu sorunları ortaya bile atmıyor. Böyle olunca, değer kanunu bugünkü kapitalizmin temel ekonomik kanunu olamaz.

Aynı sebeplerle, ne üretimdeki rekabet ve anarşi kanunu, ne de çeşitli ülkelerde kapitalizmin eşit olmayan gelişmesi kanunu, kapitalizmin temel ekonomik kanunu olamaz.

Diyorlar ki, ortalama kâr oranı kanunu bugünkü kapitalizmin temel ekonomik kanunudur. Bu yanlıştır. Bugünkü kapitalizm, tekelci kapitalizm, ortalama kâr ile yetinemez, kaldı ki, bu ortalama kârda sermayenin organik bileşiminin yükselmesi sonucunda azalma eğilimi vardır. Bugünkü tekelci kapitalizm ortalama kâr istememektedir; istediği, az çok düzenli olarak genişleyen yeniden-üretimi sağlamak için, zorunlu olan azami kârdır. Kapitalizmin temel ekonomik kanunu kavramına en iyi uyan kanun artı-değer kanunudur, kapitalist kârın doğuşu ve artışı kanunudur. Gerçekten bu kanun kapitalist üretimin esas hatlarını belirlemektedir. Ancak artı-değer kanunu fazla genel kapsamlı bir kanundur, azami kâr oranı sorunlarına değinmemektedir, oysa bu azami kâr ora-

nının sağlanması tekelci kapitalizmin gelişme şartının teminatıdır. Bu boşluğu doldurmak için, tekelci kapitalizmin herhangi bir kârla yetinmediğini, fakat özellikle azamî kâr istediğini göz önünde tutarak artık-değer kanununu daha somut ve tekelci kapitalizmin şartlarına uygun bir şekle sokmak gerekir. İşte bugünkü kapitalizmin temel ekonomik kanunu budur.

Bugünkü kapitalizmin temel ekonomik kanununun belli başlı çizgileri ve gerekleri aşağı yukarı şu şekilde ifade edilebilir: Belirli bir ülkenin halkının çoğunluğunu sömürerek, iflâsa sürükleyerek ve fakirleştirerek; diğer ülkelerin halkını boyunduruğu altına alarak ve sistemli bir şekilde talan ederek; ve nihayet savaşlarda ve en yüksek kârlar sağlamak için millî ekonomiyi asgarileştirerek, azami kapitalist kârı sağlamak.

Diyorlar ki, buna rağmen ortalama kâr, kapitalist gelişmeye şimdiki şartlarda rahat rahat kafi gelebilir. Bu yanlıştır. Ortalama kâr, verimliliğin alt sınırıdır, onun altına düşüldüğünde kapitalist üretim imkânsız olur. Ancak, sömürgeleri ele geçirerek, halkları köleleştirerek ve savaşlar açarak, şimdiki tekel kapitalizminin büyük iş adamlarının sadece ortalama bir kâr sağlamaya uğraştıklarını düşünmek gülünç olurdu. Hayır, tekelci kapitalizmin muharriki olan şey, ne ortalama kârdır, ne de genel olarak ortalama kârın bir miktar artması demek olan üstün kârdır, fakat özellikle azami kârın kendisidir. Tekelci kapitalizmi, sömürgeleri ve diğer geri kalmış ülkeleri boyunduruk altına almaya ve sistemli bir şekilde soymaya, birçok bağımsız ülkeyi bağımlı hale sokmaya, bugünkü kapitalizmin büyük iş adamlarının kârın azamisini elde etmelerine imkan veren en «elverişli iş» olan yeni savaşları düzenlemeye, ve nihayet dünya ekonomik egemenliğini ele geçirmek için gayretler sarfetmeye, bu gibi so-

nu ne olacağı bilinmeyen işlere girişmeye iteleyen, işte bu azami kârı sağlama zorunluluğudur.

Kapitalizmin temel ekonomik kanunu şunu da kapsamaktadır: bu kanun kapitalist üretim tarzının gelişmesindeki bütün önemli olguları, onun yükseliş ve buhran devrelerini, zaferlerini ve yenilgilerini, meziyetlerini ve kusurlarını — çelişkili gelişmenin bütün sürecini — tanımlamakla bunları anlamak ve izah etmek olanaklarını yaratır.

İşte, birçok örnek arasında «göze çarpan» bir tanesi:

Kapitalist rejimde tekniğin süratli ilerlemesini belirten ve kapitalizmin uygulanışının tarihinden çıkartılan olayları herkes bilmektedir, o zamanlar kapitalistler kendilerini ileri tekniğin savunucusu, üretim tekniğinin gelişmesinin devrimcileri olarak gösterirlerdi. Ancak aynı zamanda kapitalist rejimde tekniğin gelişmesinin duraksamalara uğradığını gösteren bambaşka tarzda olgular da bilinmektedir, kapitalistler o zaman da, yeni tekniğin gelişmesi karşısında gerici bir tavır takınmakta, çok defa el ile yapılan imalâta başvurmaktaydılar.

Bu gözle görünür çelişkiyi nasıl izah edebiliriz? Bunu ancak günümüz kapitalizminin temel ekonomik kanunu ile, yeni kârın azamisini elde etmenin zorunluluğu ile izah edebiliriz. Yeni teknik kendisine daha büyük kârlar gösterince kapitalizm ondan yanadır. Yeni teknik kendisine artık daha büyük kârlar sezdirtmezse, kapitalizm elle yapılan imalata dönüş taraftarıdır.

İşte, bugünkü kaitalizmin temel ekonomik kanununun özellikleri bunlardır.» (Son Yazılar — J. Stalin, 127-130).

3. Maurice Dobb ve Tekel Kârı :

«Şurası var ki, üretim miktarının sınırlandırılması,

aynı zamanda, fabrika ve makine biçiminde üretim donatımlarındaki genişlemenin de sınırlandırılması gerektiği anlamına gelir. Bu işin, söz konusu endüstride yeni firmaların kurulmasına engel yaratmak şeklinde yapılması gerekir: Zira, önemli sayıda yeni firma kurulacak olursa, o endüstride halen yerleşik bulunanların tekelci durumları çok geçmeden sarsılmaya başlar. Bunun için, çok edilmesi gereken şey, yalnız o endüstride halen yer almış bulunan firmaların fiyatı düşürme tehlikesi değil, fakat aynı zamanda yüksek tekel kârlarından pay alma ümidine kapılabilecek olan yeni firmaların endüstriye girme olanağıdır. Şüphesiz, zaman zaman, özellikle gevşek tipte tekelci anlaşmaların yapıldığı durumlarda ya da orta sermayeli küçük firmaların kurulmasının ve piyasada kendilerine bir yer sağlamalarının güç olmadığı endüstrilerde, böyle şeyler olur. Bu durumda, tekel-fiyatında ciddi sayılacak bir düşme olmasa bile, uzun sürede karşılaşılabilecek sonuç, endüstriye hiçbirinin tam kapasite ile, yani o anda hüküm süren şişkin fiyatlar ve kâr marjları ve sınırlanan piyasa büyüklüğünün imkan verdiği kapasite ile çalışmasına imkan olmayacak kadar, çok sayıda firmanın yerleşmesi olabilir. Ancak, birçok endüstrilerde teknik sürecin mahiyetinden ve kurulması gereken pahalı başlangıç tesislerinden dolayı üretime büyük ölçüde bir iş olarak girişmemek iktisadi açıdan yerinde bir şey olmaz. Burada endüstriye giriş, zorunlu olarak, ancak büyük başlangıç sermayelerine sahip olanların harcıdır ve halen yerleşik durumdaki firmalar ilk girmiş olma ve yeni girmeye kalkışacaklara karşı savunma güvenliği gibi büyük bir avantaja sahiptirler. Dahası var; yeni firmalar, halen yerleşik olanlara rakip olarak girmekten, yalnız başlangıç giderleri ile değil, fakat yerleşmiş olanların aleyhine olacak bir yerleşme çabasının beraberinde getireceği kayba uğrama riski ile de, bu işten caydırılabilir.

Şurası var ki, yeni rakiplerin meydan okumalarına karşı güvenli olduğu durumlarda bile bir tekel kendiliğinden ciddi bir problemle karşı karşıyadır: Üretim kapasitesindeki genişlemenin frenlenmesi gerekiyorsa, kendi tekel kârlarını kendi endüstrisinde yatırması engellenmiş olur. O halde bu kârlar nereye yatırılacaktır? Tekelci endüstrilerin yüksek tekel kârları, yüksek sermaye birikimi sonucunu doğurur. Günümüzün göze batan bir özelliği, büyük şirketlerin sermayeyi şirket ihtiyatları şeklinde biriktirmesi ve yatırımların büyük kısmının bu ortak «iç birikimle» sağlanır olmasıdır. Tekelci endüstrinin, kendisine olmazsa bir başka yere, sermaye yatırma dürtü ve zorunluğunun gittikçe kuvvetlenmesi işte buradan gelir.

Bu, tekelci çağında, kapitalizmin bir temel çelişmesi olarak ortaya çıkıyor. Büyük şirketler arasında rekabet devam ettiği ve daha büyümek ve daha egemen duruma gelmek hırsı son noktasında olduğu sürece, eğilim, sermayeyi endüstrinin, ya da tekelci kesiminin, kendi içerinde yatırmak olabilir. Bu ne kadar böyle olursa, tam olarak kullanılabileceğin ötesinde, o kadar çok aşırı üretim kapasitesi yaratılmış olur ve yüksek kâr-marjlarına rağmen yatırılmış sermayenin her lirası için kâr haddini düşürme eğilimini güçlendirir. Çünkü, sermaye miktarı arttırılmıştır, fakat elde edilebilecek toplam kâr, piyasanın o sıradaki tekel fiyatı ile alacağı malların miktarı ile sınırlıdır. Bu durum ortaya çıktığı zaman, elbette, endüstrinin tekelci kesiminde daha fazla yatırım yapılamaz, bunun yerine başka yatırım alanları ya da yolları bulma yönünde bir baskı doğar.

Bu başka yatırım mahreçleri nerede bulunacaktır? İlk olarak yatırımlar, girişimin engelsiz ve az çok kolay olduğu, küçük üretim ve rekabetin yürürlükte olduğu endüstrilerde yapılır; bunun sonucu olarak endüstrinin bu

kesiminde rekabet yoğunlaşır ve kârlar düşer. Bazı durumlarda tekelci şirketler, şüphesiz, bu endüstrileri ya da bunlardan bir kısmını, kendilerine bağlar ve bunları kendi egemenlik alanlarına katabilirlerse de, kârlardaki bu düşme buralara geniş ölçüde yatırım yapılmasını engeller ve tabiî bunu çekici bir iş olmaktan çıkarır. Daha geniş imkânlar yüklü ikinci bir yol, dünyanın iktisaden az gelişmiş ülkelerine sermaye ihraç etmektir. Buralarda, tabii, kâr hadleri yüksek, emek bol ve ucuz ham madde kaynakları çok geniştir. İstismara açık el-sürülmemiş alanlar olarak, bu ülkeler, özellikle iktisadi imtiyazları güven altına alan siyasal baskı ve denet mekanizması işletilebildiği takdirde, sermayenin çıktığı memleketin çok iyi bildiği tekelci koşulların ve politikaların yaratılması için, son derece uygun bir temel ve alan meydana getirirler.» (Kapitalizm Dün Bugün — M. Dobb, s. 43-46)

«Görmüş bulunuyoruz ki, tekelci gruplar, piyasa üzerindeki egemenlikleri ve tekelci fiyat politikaları dolayısıyla, başka bir durumda elde edebileceklerine göre, daha büyük bir toplam kâr elde ederler. Bu kâr, aşırı kapasite meydana getirmek suretiyle emilmedikçe, ekonominin tekelci kesimi aynı zamanda Lira başına «normal» ya da «ortalama» kâr haddinden daha yüksek bir kâr haddi elde eder. Burada şu soru sorulabilir: Toplam artık-değer'den (surplus-value) ele geçirilen bu büyük pay kimin zararına elde edilmektedir?

Şüphesiz, bunun, tekelleştirilmiş malların tüketicilerinin hepsinin zararına olduğu söylenebilir. Bir anlamda doğrudur bu; fakat böyle söylemek bizi öyle fazla bir yere götürmez; çünkü, belli bir tüketiciler grubunun gerçek geliri, yani, satın alabileceği öteberi miktarı açısından bir zarara uğrayıp uğramayacağı bu grubun nakdi gelirinde, kendi geçim masraflarında meydana gelen yük-

selmeyi karşılayacak bir artışa ulaşıp ulaşamayacağına bağlıdır. Örneğin, gerçek ücretleri düşüren ve kârı da bu oranda yükselten, tekelci-fiyat politikasından ilk ve hemen zarar görecek olan, işçi sınıfı olabilir. Şurası var ki, bunun, sonunda, fiili bir durum olup olmayacağı, işçi sendikalarının kuvvetine, bunların nakdi ücretlerde reel ücretlerdeki düşüşü giderici bir artışı sağlama yönünde yapacakları mücadeleye bağlıdır. Böyle yaptıkları takdirde, son yıllarda görüldüğü gibi, «enflâsyon» a, yani, fiyatların helezon şeklinde yukarıya doğru çıkışına, sebep olmakla suçlandırılacakları şüphesizdir; çünkü, enflâsyon ücretlerin payını «otomatik olarak» düşüren mekanizmalardan biridir. Akla daha da yakın gelen bir şey de belki şudur: toplumda nakdi gelirleri sabit olup kendilerini herhangi bir durumda koruyabilecek şekilde bir örgütleri bulunmayan, orta ve düşük aylıklı işçiler ve bu seviyede meslek sahipleri ve «orta sınıf» ın öteki kesimlerinde bulunanlar, yani, örgütlenmiş işçi sınıfının dışında kalanlar; işte asıl zararı bunlar görebilirler. Gerçekten tekelci fiyat politikasının acısını çekecek kimselerin bunlar olması ihtimali, istismar edilmekte olduklarını bunlar işçilerden daha yavaş ve geç farkedecek olsalar bile tekelci kapitalizm devresinde toplumun bu kesimleri ile örgütlenmiş işçi sınıfı arasında bir çıkar birliğinin kurulması için iktisadî bir temel hizmeti görür.

Fakat bir ihtimal daha var: Tekelci kapitalistler endüstrinin hâlâ rekabet koşulları (ya da daha rekabetçi koşullar) altındaki kesimindeki kapitalistlerin zararına kârlarını arttırmakta olabilirler. Bir başka deyimle, kapitalizm tarafından yaratılan toplam artık-değer yeniden bir dağılıma uğrayabilir. Bu kapitalist sınıfın **kendi içinde** tekelci kapitalistler yararına yapılan bir yeniden dağılımdır. Bu durumun mevcut olması ölçüsünde, ar-

tık-değerin rekabetçi kapitalizmde iş gören sermayenin bütünü için cari olacak kabaca eşit bir kâr haddi şeklinde ortalamalaşma (vasatileşme) eğilimi yerini ekonominin tekelci kesiminde **başka,** rekabetçi kesiminde bir **başka kâr haddinin** (bu sonuncu kâr haddi, ilki yüksek olduğu ölçüde, düşük olur) hüküm sürmesine bırakır; ya da en azından değişikliğe uğrar. Biz burada, şüphesiz, çok basitleştirilmiş bir tablo çizmiş oluyoruz; çünkü gördük ki, rekabetle tekel arasında keskin bir ayırım çizgisi mevcut değildir; tekel-gücü bir dereceli konudur. Böyle olmakla beraber, bu basitleştirilmiş tablo, kâr haddindeki bu türlü farklılıklar kapitalizmin bu aşamasında kapitalist sınıfın kendi içindeki önemli ayrılık ve çatışmaların temeli ve nedeni olabileceği için, durumun esaslı bir unsurunu vücuda getirmektedir.

Son olarak şunu hatırlamalı : Tekelci kesimin yüksek kâr haddindeki ve bir yere kadar tekmil emperyalist ülkenin kâr haddindeki önemli bir unsur, sömürge durumundaki bölgelerle olan iktisadî ilişkilerden doğan ilâve kâr ya da olağanüstü kârdır. Bu ilişkiler çeşitli biçimlerde olabilir: Orta Doğu'daki petrol şirketlerinde olduğu gibi, bu bölgelerdeki yüksek kâr haddinden yararlanmak için sermaye ihraç etmek; doğrudan doğruya istismarı sağlayan tekel-haklarını ve imtiyazlı koşullar sağlayan «ayrıcalıkları» ele geçirip devam ettirmek; ticaretin elverişli biçimde, ucuza alıp pahalıya satarak, yürütülmesi olanağını hazırlayan uygun ticaret ilişkileri kurmak; ilgili tekelci ticaret şirketlerinin kasalarına ya da anavatanda, sömürgelerden ithal edilmiş ürünler satın alan veya sömürge ve yarı-sömürge ülkeler piyasalarına mal ihraç eden, kapitalist firmaların yüksek kârlar şeklinde girecek lehte ticaret hadleri sağlamak gibi. Hattâ emperyalist ülkenin işçi sınıfına kapitalist sınıfın

sofrasından bazı kırıntılar düşebilir; bunlar bazan hatırı sayılır büyüklükte de olabilirler.» (Kapitalizm Dün Bugün - M. Dobb s. 50-53)

... «Bu açıdan, eksik tüketimcilerin atıfta bulunduğu, «pazar peşinde koşmanın» bağımsız bir anlamı olur: yani, «normal» artık-değer elde etmenin yanısıra, ticaret yoluyla sömürü ile tekel-kârı elde etmek için yeni yeni olanaklar aranması.» (Maurice Dobb, Political Economy of Capitalism, London, 1960. s. 240.)

4. Nikitin ve Tekel Kârı

TEKEL KÂRI

«Kapitalizmin her aşamadaki temel ekonomik kanunu, artı-değer kanunudur. Bu kanun, kapitalist şekillenmenin bütün gelişimini belirler. Bu kanun, kapitalistin kendi artı - değerini çoğaltmak için, ödenmemiş emeği mâledinme çabasını ifade eder. Ama kapitalizmin kendini gösterdiği biçimler, kapitalizmin farklı aşamalarında aynı değildir.

Emperyalizm öncesi serbest rekabetin hüküm sürdüğü devirde, en fazla kâr sağlama amacı ile, sermayelerin, bir sanayiden bir başkasına serbestçe kaydırılması azçok yapılabiliyordu. Birbirleriyle rekabet halinde birçok işletme vardı. Bunun sonucu, ortalama kâr oranı teşekkül ediyordu.

Emperyalizmde, serbest rekabetin yerini tekellerin egemenliği aldı. Bu tekellerin üstün olduğu sanayi dallarında, tekellere, yüksek tekel kârı elde etme imkanını sağlayan ekonomik şartları yarattı. Ortalama kârın üzerinde **yüksek tekel kârı,** tekellerin belirli üretim ya da değişim alanlarında egemen olmaları yüzünden aldığı fazla kârı içerir.

Emperyalizmde, tekeller tarafından üretilen metalar, önce de olduğu gibi, üretim fiyatlarına satılmazlar, tekel fiyatına satılırlar. Bu tekel fiyatı, üretim giderleriyle, **tekel yüksek kârını** içerir. Kapitalistler yüksek tekel kârlarını nasıl gerçekleştirirler?

TEKEL KÂRININ KAYNAKLARI

Yüksek tekel kârının temeli, bütün kapitalist kârda olduğu gibi, aşırı sömürme süreci içinde işçilerden sızdırılan **artı - değer**'dir. Çeşitli terletme sistemlerinin kademe kademe uygulanması, üretimin maddi organizasyonu, makineleşme, «rasyonalizasyon» ve emeğin yoğunlaşması, giderek artı - değer kitlesini ve artı - değeri arttırır.

Burjuvazinin bir başka kesimi —mesken sahipleri, tacirler vb.—, işçiyi, işçi, ücretini aldıktan sonra sömürmeye devam eder.

Köylülüğün sömürülmesi de yüksek tekel kârı için bir kaynaktır. Tekeller, köylü yığınlarına mamul maddeleri yüksek fiyatla satarlar ve aynı zamanda, onlardan tarımsal ürünleri pek ucuz fiyata satın alırlar. Köylüler, gırtlaklarına kadar borca batıp çiftlikleri mahvolduğu zaman, tekeller, onların topraklarını ve mülklerini hemen hemen tamamıyla ele geçirir.

Kapitalist ülkelerdeki proleterya, emekçi köylülük ve dar gelirli tabakalar, burjuva devletin ve büyük tekellerin sırtlarına vurduğu ek sömürü yükünü taşırlar. Bu **ek sömürü, vergi, hükümet borçlanmaları ve kâğıt paralarının değerini kaybetmesi** şeklinde belirir.

Tekeller, **sömürgelerdeki ve diğer az gelişmiş ülkelerdeki halkları sömürerek** muazzam servet yaparlar.

Oralarda ücretler, en zorunlu ihtiyaç maddelerini almak için bile yetersizdir. İşçilerin büyük çoğunluğu, vergilerin ağırlığı altında ezilmiştir. Hem sanayide, hem de tarımda, angarya açıkça uygulanır. Tekeller, tekel malmalarını yüksek tekel fiyatına satarak, hammaddeleri ve besin maddelerini düşük tekel fiyatına satın alarak da kâr ederler. Bu eşit olmayan değişim yoluyla, az gelişmiş ülkeler yılda 14 - 16 milyar dolar kaybederler, ki bu ulusal ürünün altında biridir.

Savaşlar ve askerileştirilmiş ekonomi de, yüksek tekel kârlarını sağlama bağlar. Savaş zamanlarında, işçilerin sömürülme derecesi önemli ölçüde artar. Çünkü, sanayi teşebbüslerinde angarya disiplini zorla uygulanır. Vergilerin artmasına ek olarak fiyatlar da yükselir. Bütün bunlar kapitalistlere muazzam kârlar sağlar. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında, Amerika Birleşik Devletleri tekellerinin kârları, yedi kattan fazla olmuştur. Barış zamanında, ekonominin askerileştirilmesi vb. sanayiin savaş üretimine ayrılması da kârların büyümesine yardım eder. Örneğin, savaş malzemesi üreten Amerika tekellerinin kâr oranı, bugün, sivil sanayiin kâr oranından % 50 - 100 daha yüksektir. Tekellerin büyük kârlar sağlayan savaş için üretimi, emekçi halkın durumunun kötüleşmesine zorunlu olarak yol açar.

Tekelci sermayenin, yüksek tekel kârları sağlamak için kullandığı başlıca metotlar bunlardır. Emperyalist dönemde, kapitalizmin temel ekonomik kanunu geniş halk yığınlarının —işçilerin, köylülerin, sömürge ve bağımlı ülke halklarının— tekelci sermayeye karşı savaşabileceği ve böylelikle emperyalizmin nihai çöküşünü daha da yakınlaştıracağı temelleri hazırlar, hızlandırır.» (Ekonomi Politik - Nikitin, s. 199 - 201)

5. Rydina - Chernikov ve Tekel Kârı

«TEKELCİ AŞIRI KÂRLAR - KAPİTALİST KÂRIN GÜNÜMÜZDEKİ ÖZEL BİR BİÇİMİ

Tekelci Mülkiyet ve Tekelci Aşırı Kârlar :

Kapitalist kâr, üretim araçlarının kapitalist mülkiyetinin ekonomik gerçekleşme olanağını bulduğu bir biçimdir. Kapitalizmin gelişimi, kapitalist mülkiyet biçimlerini değiştirerek yeni biçimlerin doğuşuna yol açar. Sonuçta, kapitalist mülkiyetin ekonomik açıdan yeni gerçekleşme biçimleri ortaya çıkar.

Tekelci mülkiyet biçiminin egemenliğini kurduğu 20. yüzyılda, nitelikçe yeni bir kapitalist kâr biçimi ortaya çıktı. Tekelci aşırı kâr adını verdiğimiz bu biçimde, tekellerin başlıca ekonomik kaynakları kullanması özel bir nitelik kazanmaktadır.

Kapitalist mülkiyetin bireysel biçimi egemenken, her kapitalistin kârı ister istemez ortalama kâr düzeyinde belirleniyordu. Herhangi bir kapitalist, üretimde önemli bir teknik yenilik uygularsa fazla kâr (ya da aşırı kâr) elde edebilirdi. Aşırı kâr, toplumsal ölçekte varlığını sürekli olarak koruyor, ancak tek tek kapitalistler bundan sürekli olarak yararlanamıyordu.

Teknik yeniliklerce yaratılan ayrıcalı durum sonucunda elde edilen aşırı kârlar günümüzde de görülmektedir ve bazı durumlarda bu kârlar tekel dışı işletmelerde de ortaya çıkabilmektedir.

Ancak, günümüzde aşırı kârların tekelci işletmeler tarafından geniş ölçekte sağlanması daha sık rastlanan bir durumdur. Sınırsız kaynaklara sahip olan tekeller, bilimsel ve teknolojik buluşları küçük ve orta kapitalistlerden çok daha geniş ölçekte uygulama olanağı-

na sahiptirler. Asıl sorun, yeni teknik buluşların tekellerce **kullanımından** çok, bu buluşların tekeller elinde **toplanmasıdır.** Tekeller, araştırma kurumlarını denetimleri altında tutarak bilim adamlarının ve mucitlerin emeklerinin meyvelerine sahip çıkarlar. Yeni bilimsel ve teknolojik buluşlardan sağlanacak kârlara göre, bunları kullanıp kullanmama konusunda karara varırlar. Tekellerin belirgin özelliği, üretim araçları, bilimsel - teknolojik buluş ve yenilikler, hammadde kaynakları, ulaşım ve haberleşme, nakdi sermaye ve satışlar üzerinde kurdukları denetim sayesinde aşırı kârlar elde etmeleridir.

Yukarıda değindiğimiz tekelci aşırı kâra ek olarak, tekellerin genel kârları ayrıca teknolojik yeniliklerin kullanımı sonucu sağlanan olağan fazla kârı ve ortalama kârı içerir. Kuşkusuz, tekeller bu kâr türlerini niteliklerine göre ayırmazlar. Biçim ne olursa olsun mümkün olan azami kârı sağlamak isterler. Ancak Marksist bir çözümleme, kapitalist mülkiyetin tekelci biçiminin en doğrudan gerçekleşme yolu olan tekelci aşırı kârlarla öteki kârlar arasında ayırım gözetilmesini gerektirir.

Tekelci Aşırı Kârın Kaynakları :

Tekelci aşırı kârları oluşturan başlıca unsurun, tekel dışı işletmelere göre daha yüksek sömürü oranı sonucunda, tekelci işletmelerde elde edilen fazla artık değer olduğunu vurgulamalıyız. Son yıllarda tekelci işletmelerde emek yoğunluğu öyle bir düzeye ulaşmıştır ki, işçiler ücret artışından çok, emeğin aşırı yoğunlaşmasını önleme amacıyle greve gitmektedirler.

Tekelci aşırı kârın önemli bir bileşkeni tüketim mallarının, değerlerini ve üretim fiyatlarını aşan fiyat-

lar üzerinden satılmasıyla dolaşım sürecinde elde edilen emek gücü değerinin bir bölümüdür. Tüketim malları üreten tekel işletmelerinde emek verimliliğinin gelişim çizgisiyle bu malların fiyat hareketini karşılaştırırsak bu durum özellikle göze çarpacaktır. Emek verimliliği artmakta, bu nedenle tüketim mallarının değeri düşmekte, ancak tekeller fiyatları sürekli olarak yükseltmektedirler.

Tekelci aşırı kârın başka bir bileşkeni de, tekel dışı işletmelerde üretilen artık değerin dolaşım sürecinde tekellerin eline geçen bölümüdür. Bu, tekellerin kendi ürünlerini tekel dışı işletmelere aşırı fiyatlarla satmaları, buna karşılık bu işletmelerin ürünlerini yapay olarak düşürülmüş fiyatlardan satın almaları sonucunda doğar.

Sırası gelmişken, tekelci aşırı kârın malî yöntemlerle elde edilen değerden oluşan bölümüne de değinelim. Aşırı kârın bu bileşkeni tekelcilerin kurucu kârıdır. Kurucu kâr pratikte, sıradan hissedarların kârından, sermayesinden ya da tasarrufundan çekilip alınan bölümdür.

Şehirlerdeki ve kırsal bölgelerdeki küçük meta üreticilerinin artık ürünleri ve gerekli ürünlerinin bir bölümü tekelci aşırı kârların yapısında özel bir yer kaplarlar. Bu, tekeller tarafından insafsızca soyulan köylülerin ürettikleri malların değeri söz konusu olduğunda, özellikle geçerlidir.

Tekelci kârların en önemli kaynaklarından bir başkası da sömürge ve bağımlı ülkeler halklarının sömürülmesidir. Bu ülkelerde tekeller, sömürünün en barbarca yöntemlerini kullanmaktadırlar. Üçüncü Dünya ülkelerinde tekel mülkiyetindeki fabrika ve plantasyonlardaki işçilerin ücret düzeyi emperyalist ülkelerdekinden çok daha düşüktür. Sömürge, sisteminin çöküşünden sonra

bile, emperyalist tekeller bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerdeki durumlarını korumaya çalışmaktadırlar. Kalkınmakta olan ülkelerde emperyalistlerce uygulanan soygunun somut biçimleri üzerinde daha sonra duracağız.

Son derece dengesiz olmasına, değişik dönemlere ve üretim dallarına göre dalgalanmalar göstermesine rağmen fiyatların yükselme eğilimi kapitalizmin tipik bir özelliğidir. Çeşitli koşullar fiyat düzeyini etkilemektedir. Ancak, tekel egemenlği, tekel mallarının fiyatlarının yapay olarak yükseltilmesi, tekel fiyatlarının artışında başlıca nedenlerdir. Tekel fiyatları hep aynı düzeyde kalsalar, hattâ, buhran dönemlerinde düşseler bile temel niteliklerini korurlar. Tekel fiyatları her zaman söz konusu metaların değerini ve üretim fiyatlarını aşar.

Tekelci aşırı kârlar mutlaka tekel fiyatlarındaki yükselmeye bağlı değildir. Üretim maliyeti düştüğünde, fiyatlar değişmese, hattâ düşse bile tekelci aşırı kârlar artabilir. Yine de, tekelci aşırı kârların yükselen tekel fiyatları koşullarında oluşması emperyalizmin tipik bir özelliğidir.

Tekeller yüksek tekel fiyatları tutturmak için çeşitli yöntemler kullanırlar. Bunların arasında en yaygını fiyat anlaşması sistemidir. Bu sistemde belirli bir dalda egemen durumda olan firmalar, fiyatları öteki firmaların da uyacağı belirli bir düzeyde saptamak üzere anlaşırlar. Daha sonra tekeller mal arzını sınırlamak için gerekli tedbirleri alırlar, hattâ mal stoklarının imhasına kadar ileri giderler. Rakipleri yok etmek için her yol her yol geçerlidir.

Bu arada tekeller, istedikleri fiyat düzeyini sağlama amacına yönelik uygulamalarında engellerle karşılaşırlar. Bu karşıt güçler tekellerin uygulamalarına belirli si-

nırlar çizer. Böyle engellerin doğmasının nedeni tekel egemenliğinin mutlak olmayışı ve emperyalizm döneminde bile rekabetin yaşayabilmesidir. Değer yasasının tekelci kapitalizm aşamasında da süren işleyişi, tekel fiyatı uygulamalarının engellerle karşılaşmasında başlıca nedendir.» (Kapitalizmin Ekonomi Politiği, M. Ryndina, G. Chernikov, s. 251-56)

6. Sweezy ve Tekel Kârı

«Son bölümde, gelişmesinin belli bir aşamasında rekabetçi kapitalizmin niçin ve nasıl tekelci kapitalizme dönüştüğünü inceledik. Bu değişim de sistemin işleyişi üzerinde etki yapar. Buna göre bundan sonraki görevimiz kapitalist hareketin kanunlarındaki değişiklik ve düzeltmelerin incelenmesi olmalıdır. Bu bölümde kapalı bir ekonomi varsayımı altında ortaya çıkan etkileri ele alacağız; bir sonraki bölümde ise dünya ekonomisi ile ilgili sorunlar inceleme konusu yapılacaktır.

1. Tekel ve Fiyat:

Marx şöyle yazıyordu: «Bir tekel fiyatından söz ettiğimiz zaman, genel olarak kastettiğimiz genel üretim fiyatı tarafından belirlenen fiyattan ve ürünlerin değerinden bağımsız olarak alıcıların satın alma hevesi ve ödeme gücü ile belirlenen bir fiyattır.» Durum bu olunca, Hilferding'in, «Marx'ın yoğunlaşma ve tekelci birleşme ile ilgili kuramının gerçekleşmesi, Marx'ın değer kuramının gerçekleşmesi, Marx'ın yoğunlaşma ve tekelci birleşme ile ilgili kuramının gerçekleşmesi, Marx'ın değer kuramının geçersiz olması sonucunu doğurmuşa benzemektedir,» sözleri gayet doğru gözükmektedir.

Bu gözlem pek tabiî ki belli nedenlere dayanmaktadır. Tekel şartları altında değişim oranları emek-zama-

nı oranlarına uygun değildir ve ne de üretim fiyatlarıyle ilgili olarak olduğu gibi, emek-zamanı oranlarıyla kuramsal olarak açıklanabilen bir ilişki içindedir. Üreticilerin elinde arzı sınırlama gücü olunca, fiyatı belirlemek gücü de var demektir; fakat kuramsal olarak ve belli bir genelleme düzeyinde hangi noktada fiyatların konulacağını belirlemek olanak dışıdır. Belli bir fiyatın belirlenmesine o kadar farklı etkenler girer ki, son derece sınırlı uygulama dışında herhangi kesin bir kuramın konulabilmesi mümkün değildir. Bu söylediklerimiz ortodoks ekonomi kuramının son yıllarda tam veya kısmî tekel şartları altında işleyecek nesnel fiyat kanunları kurma çabalarında tam anlamıyle kanıtlanmıştır. Fiyatın kârın azamîleştirildiği yerde belirleneceği gibi birkaç boş öneriden başka, tekelci fiyat kuramı, her birinin kendi özel çözümü olan bir özel durumlar kataloğu durumuna süratle dönüşmüştür. Bu ne ekonomistlerin hatası, ne de bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi ekonomi biliminin geriliğinin bir belirtisidir. Zorluk kanunun kendi içindedir. Tekel fiyatıyle ilgili tutarlı hiç bir genel kanun ortaya çıkarılamamıştır, çünkü böyle hiç bir kanun yoktur.

Değer ve üretim fiyatı kuramlarıyle eşdeğerde bir tekel fiyatı kuramı aramanın faydasız olduğu gerçeği bir ümitsizlik nedeni olmamalıdır. Çünkü genel düzeyde ve oldukça güvenilir bir şekilde şunu söyleyebiliriz ki, rekabet koşulları altındaki durumla karşılaştırıldığında, tekel öğeleri katıldı mı, üretim daha az ve fiyat daha yüksek olur. Durum böyle olunca, değer (veya üretim fiyatı) kuramını temel alarak hareket edebilir ve tekel olgusunun beraberinde getirdiği değişikliklerin çeşitlerini, bu değişikliklerin derecesini olmasa bile, inceleyebiliriz. Bu nokta son derece önemlidir, çünkü bu sayede tekel kuramını gerçekten faydalı bir doğrultuda geliştirebili-

riz. Eğer tekel fiyatı rekabetçi fiyattan yön ve miktar olarak tamamıyle keyfî bir şekilde sapmalar gösterseydi, bunu yapmak olanak dışı olurdu.

Tekel fiyatının rekabetçi fiyattan sapmasının miktarıyle ilgili olarak bile «aşağı yukarı» türde yargılara varmak mümkündür. Buna göre, göreli olarak, satın alınan miktar fiyat değişmelerinden ne kadar az etkilenirse (yani talep ne kadar az esnekse), fiyat o kadar yüksek ve tekel durumu da o kadar tam olacaktır. Bu etkenler hakkında sık sık kaba fakat işe yarar tahminler yapmak mümkündür, özellikle sorun teknik ve örgütsel değişikliklerin fiyatlar üzerindeki etkisinin tahmin edilmesi olursa. Fakat tekel fiyatı kuramını niceliksel bir kesinliğe vardıramayız. Böyle yapmaya çabalayan herhangi bir kimse ancak kendine özgü nitelikleri olan özel olayların oluşturduğu bir labirentte kaybolmayı başaracaktır.

Şunu söylemek gereksizdir : Malları değer birimleri ile ölçmenin geçerliliği, yani toplumsal olarak geçerli emek zamanı ölçüsü, pazarla geçerli olan herhangi bir değişim orantısından bağımsızdır. Pazarda gerek rekabetçi, gerek tekelci koşullar hâkim olsun, durum aynıdır. Şimdi göreceğimiz gibi, bu gerçek tekel kuramını fiyatlar alanının da ötesine geliştirmek açısından birincil derecede önemlidir.

2. Tekel ve Kâr Oranı :

Tek işletme söz konusu olduğu zaman, rekabet şartlarından tekel şartlarına geçiş beraberinde kârda bir artış getirir; bu ise gerçekte tekelin tüm amacı ve sonucudur. Fakat tekellerin ortaya çıkmasıyle toplumsal emek gücü tarafından yaratılan toplam değerde herhangi bir artış olmaz ve böylece tekelcilerin elde ettikleri

aşırı kâr gerçekte toplumun diğer üyelerinin gelirlerinden yapılan değer aktarmaları niteliğindedir. Bu aşırı tekel kârı kimin cebinden çıkmaktadır? Marx en genel iki olanağı şu şekilde belirtiyor :

«Belirli malların tekel fiyatı, diğer mal üreticilerinin kârlarının bir kısmını tekel fiyatıyle satılan mallara aktaracaktır. Artık-değerin çeşitli üretim alanları arasında dağılımı konusunda bir karışıklık olacaktır... fakat bütün bunlar artık-değerin sınırlarını değiştirmeyecektir. Eğer tekel fiyatı ile satılan bir mal işçinin gerekli tüketimi içine girerse, ücretleri artıracak ve böylece, eğer işçi işgücünün değerini eskisi gibi alırsa, artık-değer azalacaktır. Fakat böyle bir mal aynı zamanda ücretleri işgücünü değerinin altına da düşürebilir, fakat bu düşüş ancak ücretlerin fiziksel olarak yaşayabilmek için gerekli asgari ücretin üstünde kalacağı şekilde olur. Böyle bir durumda, tekel fiyatı gerçek ücretlerden ve diğer kapitalistlerin kârlarından bir azalma ile ödenmiş olacaktır.»

Kısacası, bu aşırı kâr diğer kapitalistlerin artık-değerinden, ya da işçi sınıfının ücretlerinden bir azalma ile karşılanacaktır. Fakat genel olarak belli bir zaman ve yer gözönüne alındığında, ücretler toplumsal olarak belirlenmiş belli bir asgarî yaşama standardı düzeyi civarında oynar. İşçi sendikaları bu sonuca varılmasında en etkin olan etkenlerden biridir* ve birleşme hareketi döneminde işçi sendikalarının oldukça gelişmiş olması nedeniyle, aşırı tekel kârları nedeniyle ücretlerde meydana gelen düşüşlerin süratle eski düzeyine getirileceğini

* Fakat bu bizim şu gerçeği gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır: Uzun dönemde, geleneksel yaşama düzeyinin en önemli belirleyicilerinden biri de sendikacılıktır. (Yazarın dipnotu)

varsaymak akla yakın gelmektedir. Eğer bu düşünüş şekli doğruysa, tekelcinin elde ettiği aşırı kâr diğer kapitalistlerin cebinden çıkmaktadır. Özel olarak yeni bir şart konulmadığı sürece bu varsayımla çalışmaya devam edeceğiz.

Tekel ile, rekabetçi kapitalizmin karakteristik özelliği olan kâr oranının eşitliği eğilimi iki açıdan bozulmuştur: bir kısım kapitalistlerin kârları artırılmış, diğer taraftan diğerlerinin kârları azaltılmıştır. Elbette ki sermayenin avantajsız alanlardan korunan alanlara doğru akmaya çalışma eğilimi devam etmektedir, fakat tekelin özü zaten bu tür serbest sermaye akımlarına karşı etkin engellerin varlığıdır. Bu nedenle kâr oranlarını eşitlemek eğilimi yeni bir şekilde ortaya çıkar. Hilferding tekel konusunu ele alırken bu yeni şekle çok önem vermiştir. Bu, tekelin, gözüktüğü her yerden etrafa yayılmasıdır. Tekelin genelleştiği ölçüde bireylerin kazançları ile zararları birbirini götürür ve bu yollar hiç bir zaman tam anlamıyle bir eşitlik sağlanmasa bile, kâr oranları eşitliğe daha yaklaşır. Yayılma ilkesi şu şekilde açıklanabilir: Belli bir endüstri, örneğin demir cevheri üretimi tekelleşmiş ve fiyat artırılmıştır. Ortaya çıkan zararın bir kısmını külçe demir üreticileri çeker. Bu durum külçe demir üreticilerinin çelik endüstrisine sattıkları ürünlerinin fiyatlarını artırmak ve demir cevheri endüstrisinden daha ucuz fiyatlarla hammadde elde edebilmek için birleşmelerini teşvik eder. Bu şekilde herhangi bir başlangıç noktası çevresindeki daireler boyunca birleşme faaliyeti yayılacak, tekel şartlarının gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinin faydalı ve mümkün olduğu endüstriler bu sürece girecektir.

Fakat bu yayılma süreci düzensiz bir şekilde işler, çünkü düzenli bir birleşmenin gerçekleşmesinin çok zor

ve hattâ olanak dışı olduğu endüstriler daima vardır. Bunlar küçük sermaye yatırımlarının gerekli olduğu endüstrilerdedir: talebi karşılamak için sayısız şirkete gerek vardır ve gerekli asgarî miktarda sermayesi olan biri için bu alana girmek kolaydır. Birleşmenin getireceği tüm üstünlüklere rağmen rekabetçi koşullar devam eder. Buradan çıkaracağımız sonuç, ne sermayenin hareketliliğinden, ne de tekelin yayılmasından kâr oranlarının genel düzeyde eşitlenmesinin gerçekleşmeyeceğidir Bunun yerine bir kâr oranları hiyerarşisi görürüz; bu hiyerarşi iyi korunmuş yakın birleşmelerin kurulmasının göreli olarak daha kolay olduğu büyük ölçekli üretim endüstrilerinde en yüksek kâr oranından, sayısız şirketin bir arada yaşadığı ve üretim alanına kolayca girebilme nedeniyle sürekli ve düzenli birleşmelerin gerçekleştirilemediği küçük ölçekli üretim endüstrilerinde en düşük kâr oranına kadar uzanır.

3. Tekel ve Birikim :

Tekel birikim sürecini büyük ölçüde etkiler: ilk olarak, belli bir miktar artık-değer üzerinden birikim oranını, ikinci olarak da, birikmiş sermayenin çeşitli alanlara dağılımını etkiler. Şimdi bu sorunları sırayla ele alalım.

Toplumun toplam artık-değeri sayısız parçalara bölünmüştür. Bu parçaların her biri, miktar olarak kaynaklandığı toplam toplumsal sermaye parçasının miktarına uygundur. Artık-değer parçasının büyüklüğünün artmasına paralel olarak birikim oranının artması genel bir kanundur. Buradan çıkan nokta da şudur: bu parçaların sayısını azaltan ve büyüklüğünü artıran merkezîleşme kendi başına belli bir artık-değer toplamında birikim hı-

zını artıracaktır.* Tekel, küçük sermayelerden daha büyüklerine artık-değer transferini gerçekleştirerek bu etkiyi yoğunlaştırır. Büyük parçalara eklenen artık-değer parçalarından birikimde meydana gelen artış küçük parcalardan alınan artık-değer parçalarının sonucu birikimde meydana gelen azalıştan fazla olmalıdır. Buna göre, görüyoruz ki her iki durumda da tekelci kapitalizm altında birikim oranı rekabetçi kapitalizmdekinden daha yüksek olma eğilimindedir.

Şimdi de tekelin yeni biriken sermaye ihtiyacı üzerindeki etkilerine gelelim. Burada en önemli etken tekelin devam ettirilmesinin özünün tekelleştirilen endüstri alanlarında, yani en kârlı endüstri alanlarında yatırımların engellenmesi olmasıdır. Şöyle bir paradoks ile karşı karşıyayız: büyük kârlar elde eden bir tekelci kendi endüstrisine daha fazla yatırım yapmayı reddedecek ve elde edilecek olan kâr oranı çok daha düşük olsa bile daha başka alanlarda yatırım olanakları arayacaktır.

* Artık-değer parçalarının, bunların meydana çıktığı üretim birimlerinin büyüklüğüne göre mi, yoksa bunların sonuçta vardıkları en son ve çok fazla sayıda mülkiyet birimlerinin mi büyüklüğüne göre ölçülmesi gerektiği sorunu ortaya atılabilir. Eğer ikincisi uygun yöntem ise üretimin merkezileşmesi mülkiyetin merkezileşmesi olmadan anonim şirket şeklinde gerçekleşebileceğinden, sermaye parçalarının göreli büyüklüğü ve buna bağlı olarak da birikim oranı üzerinde fazla bir etkisi olmadan devam edecektir. Anonim şirketin iç finansmanının ortaya çıkmasıyle, üretim birimleri (anonim şirketler) birikim amacı olan birimler olarak büyük önem kazanırlar. Buna göre, üretimin merkezileşmesi ile karşılaştırıldığında görülen mülkiyetin merkezileşmesinin eksikliği veya daha düşük bir hızla gerçekleşmesi her ne kadar göz önüne alınması gerekiyorsa da, hiç bir şekilde üretimin merkezileşmesinin birikim hızını artırmağa gücü olmadığı anlamına gelmez. (Yazarın dipnotu)

Tekelcinin yatırım politikasına hâkim olan etkenin toplam kâr oranı veya kendi başına alındığında ek yatırımdan elde edilen kâr oranı olmadığını kavradığımız zaman bu paradoks ortadan kalkar. Tekelcinin yatırım politikasında asıl yönetici etken marjinal kâr oranı dediğimiz şeydir, yani ek yatırımın, üretimi artıracağı ve fiyatı düşüreceği hesaba katılınca eski yatırımın kârında bir düşme meydana getireceği gerçeği göz önüne alınarak hesaplanan kâr oranıdır.* Marjinal kâr oranı düşük veya negatif iken toplam kâr oranı yüksek olabilir. Başka herhangi bir yerde elde edilecek kâr oranı kendi alanındaki marinal kâr oranından yüksek olduğu sürece, tekelci başka alanlarda yatırım arayacaktır. Pek tabiî ki, tekelci dışındaki bir yabancı faaliyetlerini tekelcinin marjinal kâr oranına göre ayarlamaz, fakat tekel koşul-

* Aşağıdaki örnek bu kavramın açıklık kazanmasına yardım edecektir. 1000 dolar sermayesi olan bir tekelci her yıl tanesi 5 dolardan 100 birim üretiyor ve her birimi 10 dolardan satıyor. Kârı 500 dolar veya sermayesinin yüzde 50'sidir. Sermayesine eklenen 100 dolar ona 10 birim daha fazla üretim olanağını verecektir; üretim maliyeti gene 5 dolar olacaktır; fakat 110 taneyi satmak için fiyatın 10 dolardan 9 dolara düşürülmesi gerekecektir. Bu durumda ek yatırımın kârı 90dolar — 50 dolar = 40 dolar veya ek sermayenin yüzde 40'ı olacaktır. Fakat tekelci bu 9 dolarlık fiyatın sadece yeni ürünlere değil tüm ürünlere uygulayacağını göz önüne almak zorundadır. Yüz tanesi, tanesi 10 dolardan satmakta olduğundan, fiyat 9 dolara düştüğünde 100 dolar zarar edecektir. Bu zarar, fazladan satılan ürünlerden elde edilen 40 dolarlık kazancın yanına yazılmalıdır. Görüldüğü gibi, zarar kârdan daha yüksektir; marjinal kâr oranı negatiftir. Herhangi bir miktar kâr sağlayabildiği sürece tekelci bu 100 doları kendi endüstrisi dışında yatırması daha iyidir ve eğer başka alanlarda kâr mümkün değilse, bu 100 doları kendi işine yatırmak yerine elinde nakit olarak bulundurması kendisi için daha iyidir. (Yazarın dipnotu)

larının varlığı, bu yabancının ne kadar isterse istesin bu alana giremeyeceği anlamına gelir.

Tekelcinin yatırım kararlarına marjinal kâr oranının yön vermesi ilkesi son derece önemlidir. Bu durum, kâr oranının yüksek gözükmesine rağmen tekelleştirilmiş alanlara yapılan yatırımın durmasını açıklamanın yanı sıra, tekelci sermayenin teknolojik değişmeye karşı olan tavrının niçin ve nasıl rekabetçi kapitalizmin tavrından farklı olduğunu anlamamıza da yardım eder. Aynı üretimin genişletilmesi durumunda tekelcinin eski yatırımları üzerinde bunun etkilerini göz önüne almak zorunda olması gibi, teknolojik yeniliklerin uygulanmasında da, daha önce yatırmış olduğu sermayenin modasının geçmesi nedeniyle değerinden kaybetmesini gözden ırak tutamaz. Rekabet durumunda ise yeni buluşu uygulayan kazançlı çıkarken, eğer varsa, kazancın büyük kısmı rakiplerinin sırtına yüklenmektedir. Bu teknolojik değişmenin tekel koşulları altında duracağı anlamına gelmemelidir. Büyük tekel birliklerinin sağladığı geniş araştırma olanakları yepyeni bir şeydir ve şu nokta kesindir ki, teknolojik ilerleme, kapsadığı alan ve içeriği açılarından sermayenin merkezîleşmesi tarafından güçlü bir şekilde uyarılır. Bunun anlamı şudur : Emek tasarrufu kapitalist teknolojinin her zamankinden daha önemli amacı haline gelir ve yeni yöntemlerin uygulanma hızı mevcut sermaye değerlerinin göreceği zararın asgariye indirilmesine göre ayarlanır. Diğer bir deyişle, yeni yöntemler daha fazla emek tasarrufu eğiliminde olacak ve yeni malzeme, çoğunlukla eskiyen ve zaten yenilenmesi gereken malzemenin yerine konacaktır.* Sonuç olarak,

* Bazı durumlarda bu bir icadın tamamıyle işe yaramaz hale getirilişi sonucunu doğurabilir, çünkü bu icadı kullanmanın kârlı olduğu zaman geldiğinde daha gelişmiş teknikler orta-

tekel, işçilerin yedek endüstri ordusuna katılma hızlarını artırır ve teknolojik ilerlemenin sağladığı yeni birikmiş sermaye için yatırım alanlarını azaltır.

Tekelin, tekelleştirilmiş endüstride yeni sermaye için olan talebi iki yolla durdurduğunu görmüştük: bir taraftan, mümkün olan en büyük toplam kârı devam ettirebilmek için üretim kısılmıştır ve diğer taraftan, teknolojik yeni buluşların üretim sürecine sokulması, yeni sermaye ihtiyacını asgarîde tutacak şekilde bilinçli olarak ayarlanmıştır.** Tekelleştirilmiş endüstrilerde yatırımın bu şekilde durdurulmasının kaçınılmaz bir sonucu da girişin serbest olduğu veya hiç olmazsa daha az sınırlandırılmış olduğu endüstrilerde sermayenin yığılması ve bunun sonucu olarak da bu alanlarda kâr oranının azalmasıdır. Buna göre, birikimin ilk etkisi kâr oranı yapısındaki bozuklukların artmasıdır. Bu bozukluklar ise zaten tekel koşullarının bir sonucudur.

Bulıran ve bunalım sorunları açısından tekelin önemi nedir? Birikim hızı artırıldığı sürece ortaya çıkan etki ortalama kâr oranının düşme eğiliminin hızlandırılması ve eksik-tüketim eğiliminin güçlendirilmesidir. Fakat hepsi bu kadar değildir. Tekelcinin yatırımlarına yön veren şeyin kendi endüstrisindeki marjinal kâr oranı olması ve diğer rekabetçi alanlarda kâr oranının azalması,

ya çıkmış olabilir. Diğer bir deyişle, ortaya çıkar çıkmaz onların kullanılmalarını gerekli kılan rekabetçi baskıların olmaması nedeniyle, bazı icatlar kullanmadan kalabilir. Bana bu noktayı hatırlattığı için Dr. Robert K. Merton'a teşekkür borçluyum. (Yazarın dipnotu)

** Bu son nokta şu şekilde konursa bazı okuyucular için daha açıklık kazanmış olur: Tekelci, teknolojik ilerlemeyi gelirin tasarruf ettiği bölümü ile değil de, amortisman fonlariyle finanse etme eğilimindedir. (Yazarın dipnotu)

yatırım kararlarının verilmesinde etkin olan kâr oranında bir düşüş meydana getirir. Bu etken, ortalama kâr oranının düşme eğilimi ve eksik-tüketim eğiliminin yanı sıra ve onlara ek olarak buhran ve bunalımların ortaya çıkmasında etkin olmaktadır. Buna göre, tekel birikim sürecinin eski çelişkileri yoğunlaştırmanın yanısıra yeni çelişkiler de ortaya çıkartmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak bir noktaya işaret etmek gereklidir. Eğer aşırı tekelci karının herhangi bir kısmı emek gelirinden bir azalmanın sonucu ise, sonuç işçi sınıfına ayrılan toplumsal üretim payının azalması ile toplam artık-değerin artmasıdır. Bu ise birikim hızını arttırır ve tüketim hızını azaltır ve böylece de eksik-tüketim eğilimini güçlendirir.» (**Kapitalist Gelişme Kuramı**, «Tekel ve Kapitalizmin Hareket Kanunları», Sweezy - Baran - Magdoff, Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı, s. 45-52)

«Marksist eleştirmenlerimizin birçoğu... Baran ve Sweezy'nin Marksist değer kuramını (ve bunun bir sonucu olarak da artık - değer kuramını) reddettiklerini belirtmiştir. Durum böyle değildir. Beraberce uzun çalışma ve işbirliği döneminde Marksist değer kuramını reddetmek asla aklımıza bile gelmedi. **Tekelci Sermaye**'deki yöntemimiz emek değer kuramını veri kabul edip oradan devam etmekti. Bunun bir hata olduğunu şimdi görebiliyorum. Çözümlememize **Kapital**'in Birinci Cildinde olduğu gibi değer kuramının açıklamasıyla başlamamız gerekiyordu. Ondan sonra kapitalist gerçeklikte, toplumsal olarak gerekli emek zamanıyla belirlenen değerlerin iki tür değişikliğe tâbi olduğunu göstererek devam etmeliydik. Bu değişikliklerin ilki, Marx'ın **Kapital**'in Üçüncü Cildinde kabul ettiği gibi, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümüdür; ikincisi ise kapitalizmin tekelci aşamasında değerlerin (veya üretim fiyatlarının)

tekel fiyatlarına dönüşmesidir. (Marx bu konuya çok az değinmiştir, çünkü **Kapital**'in tümü tekelci kapitalist dönemin başlamasından önce yazılmıştı). Baran ve ben hiçbir zaman açık veya gizli olarak değer veya artık-değer kuramlarını reddetmedik, fakat sadece sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının bir sonucu olarak gerekli olan değişiklikleri çözümlemeye çalıştık.»

7. Varga ve Tekel Kârı :

«Tekel öncesi kapitalizmde, işçi aristokrasisi yalnızca İngiltere'de vardı. İngiliz kapitalistlerinin tekelci süperkârları bunların ayrıcalıklı durumlarını sağlayan fonları temin ediyordu. O dönemde İngiltere dünyanın atölyesi idi ve ülke içinde işçi sınıfını sömürmekten elde edilen normal kârların yanısıra İngiliz kapitalistleri devasa sömürgeci imparatorluklarından da muazzam süperkarlar topluyorlardı.»

«Tekel ve tekel olmayanlar arasındaki, ve yani, tekel (kârı - ç.) ile ortalama kâr oranı arasındaki bölünme dengesizdir ve kesin olarak tanımlanamaz.»

«Teorik olarak tekeller tarafından elde edilen kârlar iki bölümden oluşmaktadır: sermaye üzerinden ortalama kâr ile ortalamanın üzerindeki tekelci süperkâr. Bir çok ekonomik faktörün etkisi altında sürekli olarak değişen bir eğilim ile uğraştığımız için bu bölümlerin somut ağırlıklarını bilmiyoruz ve bilemeyiz.

Şimdi şu soruyu sorabiliriz: Tekelci süperkârın ekonomik özü, ekonomik kaynağı nedir?

Çoğunlukla yapılan açıklama şudur ki, tekeller malları için yüksek fiyatlar tesbit ederler ve fiyatları arttırarak tüketicinin zararına olarak süperkâr elde ederler. Bu, ancak kendimizi rekabeti incelemekle sınırladığı-

mız takdirde doğru olur. Fakat bu görüş Marksist ekonomi teorisinin temel dayanaklarından birisi ile çelişmektedir ve bu da kapitalist ekonomide toplam değerin toplam fiyata eşit olduğudur (elbette ki, paranın sabit olması şartı ile).

Tekel kârlarının, işgücünün tekel-dışı kesime göre daha ucuz bir fiyat ile satın alınmasına dayandığı hakkındaki sıksık söylenen görüş de teorik olarak temelsizdir. Bu tekelci sermayenin işgücüne **herzaman** değerinden az ödediği anlamına gelir. Bu görüş Marks'ın emek değer kuramının temel dayanaklarına ters düşer ki; buna göre, bütün mallar, işgücü de dahil olmak üzere, fiyatlar sürekli olarak değerin etrafında oynasa da, değerlerine eşit olarak satılırlar.»

«Tekelci süperkârın özüyle ilgili Marksist bir analiz Marks'ın kâr analizini yaparken uyguladığı yöntemlerden hiç de daha az tutarlı olmayan yöntemlerin uygulanmasını gerektirir. Böyle bir analizin soyutta kalması zorunluyken, yalnızca kapitalistler ve işçilerden oluşan saf bir kapitalist toplum düşünebiliriz ve bütün kapitalist ülkeleri tek bir pazar olarak ele alabiliriz; yani, dış ticareti bir yana atarız. Böyle bir toplumda bütün kârlar -hem ortalama hem de tekelci süperkârlar - yalnızca artık değerin değişik biçimleridir. Artık-değerden başka bir kâr kaynağı yoktur. Artık-değerin büyüklüğü toplam kârın büyüklüğünü belirler - ikincisi, ilkinden büyük olamaz.

Bu teorik varsayım şu sonuca götürür ki **saf bir kapitalist toplumda tekelci süperkârlar ancak toplam artık-değerin veya toplam kârın düzensiz dağılımından doğar; yani, kârların yatırılan sermayeye tekabül etmediği bir dağılım vardır.** Tekelci süperkârların başka bir kaynağı olamaz. Tekellerin ortalama haddin üzerinde bir kâr elde etmelerinden ötürü, tekel-dışı işletmeler sermayeleri

ile orantılı olarak elde edeceklerinden daha düşük kâr elde etmektedirler.»

Toplam kârların tekeller lehine yeniden dağılımı fiyat mekanizması yoluyla gerçekleşir: Tekel-dışı işletmeler mallarını üretim fiyatının altında bir fiyattan satmaya zorlanırlarken, tekeller mallarını üretim fiyatının üzerinde bir fiyat ile satabilmektedirler. Fakat toplam artıkdeğerin zorunlu olarak toplam kârlara eşit olması gibi, toplam fiyatlar toplam değere eşittir. (1)

Somut analize geçerken şunu hatırda tutmalıyız ki, modern kapitalist toplum yalnızca kapitalistleri ve işçileri değil fakat aynı zamanda milyonlarca bağımsız küçük meta üreticisini -yoksul ve orta köylüleri ve zanaatkarı da bünyesinde barındırır. Onların da tekel süperkârlarının yaratılmasında rolleri vardır. Tekeller tarafından ihdas edilen fiyat ilişkileri küçük meta üreticilerini kârlarının bir kısmını tekellere teslim etmeye zorunlu kılar - tekellerden aldıkları mallara ödedikleri yüksek tekel fiyatları ve onlara sattıkları mallara ödenen düşük fiyatlar dolayısıyla.»

«Tekellerce eşitsiz değişim yoluyla küçük meta üreticilerinden alınan bu haraç ilk ve en önemli olarak azgelişmiş ülkelerden tekelci kapitalist ülkelere akmaktadır.»

«Eşit olmayan değişim zengin kapitalist ülkelerin yoksul ülkeleri sürekli talan ettikleri bir yoldur ve bun-

(1) Zaman zaman bazı tekeller (ve bir bütün olarak tekelci sermaye) sermayeyi daha da merkezileştirerek zenginliklerini arttırırlar: Malî zorluk içerisinde olan ufak işletmeleri birleşmeler vs. yoluyla yutarlar. Fakat arasıra olan bu sermaye gaspları normal tekel süperkârlarının içsel bir parçası değildir.

ların bir kısmı aynı zamanda endüstrileşmiş ülkelerdeki tekel dışı kesim- tarafından da el konulduğu halde, tekelci süperkârların sürekli bir kaynağıdır.

Şu noktalar tekel karının ağırlıkla azgelişmiş ülkelerden elde edildiğini göstermektedir.

Tekelci kapitalist ülkelerin ekonomisinde, bağımsız küçük meta üreticilerinin payı büyük ölçekli endüstri ile kıyaslandığı zaman çok küçüktür. Yalnız bu nedenden ötürü, tekel süperkârlarının yalnızca çok küçük bir kesimi oradaki (tekelci ülkedeki -ç.) küçük-ölçekli meta üreticilerinin zararına olarak teşekkül eder.»

«Tekelci kapitalist ülkeler azgelişmiş ülkelere ihraç ettikleri sanayii malları için yüksek tekel fiyatları alırlar ve bu ülkelerden ithal ettikleri hammaddelere ve yiyeceklere de düşük tekel fiyatları verirler.»

«Tekel süperkârlarının üç kaynağı vardır:

a) Temel kaynak toplam artık-değerin her ayrı işletmede yatırılan sermaye miktarına orantısız olarak dağılması (orantılı dağılım tekelci olmayan kapitalizmin özelliği idi) ve kârların tekelci kapitalistin lehine olarak tekelci olmayan kapitalist işletmenin mahrum kalması ile yeniden dağıtılmasıdır.

b) Ülkede ve ülke dışındaki kapitalist olmayan tipteki bağımsız küçük meta üreticilerinin ürettikleri değere el koyarak;

c) Azgelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren aşağı yukarı bütünüyle yabancı tekellerin oradaki işgücünü değerinden düşük bir fiyat ile satın almaları.

Tabiatıyla her kaynağın tam payını hesaplamak olanağımız yok. Çok kaba bir şekilde birinci kaynağın te-

kel süperkârlarının yüzde 80'ini ve diğer iki kaynağın da yüzde 20'sini teşkil ettiğini tahmin ediyoruz.»

«Fiyat Oluşumunda Tekellerin Etkisi

Tekeller mallarını üretim fiyatının üzerinde fiyatlarla satmaktadırlar. Süperkârların temel kaynağı bunlardır. Soyut bir teorik bakış açısından bu, tekel-dışı işletmelerin mallarını üretim fiyatının altında bir fiyatla satmaları demek olurdu, çünkü ancak böyle bir durumda eğer bütün mallar üretim fiyatlarına eşit fiyatlarla satılsalardı, fiyatların toplamı gerçekleşen toplama eşit olurdu. Fakat gerçekte durum böyle değildir. Serbest rekabet dönemi yerini tekelci kapitalizme bıraktığından beri bir çok şey değişmiştir. Tekellerin üretim fiyatının üzerinde fiyatla ve üretken maksatla mal alan (hammaddeler, yarı-mamuller, makinalar, araçlar, fabrika, hizmetler) tekel-dışı işletmeler genellikle ürünlerini serbest rekabetçi aşamada olduğu gibi cari üretim fiyatları ile satamamaktadırlar çünkü eğer böyle yapsalardı büyük kayıplara uğrarlar ve iflas ederlerdi. Bunlar ürünlerini üretim fiyatının üzerinde satarlar ve tüketicileri kendilerinin tekellere ödedikleri fazlayı ödemeleri için zorlarlar. Bu fazlanın tümünü mü yoksa yalnızca bir kısmını mı tüketicilere yansıttıkları veya eski ortalama kâr oranına ulaşıp ulaşmadıkları, somut pazar koşullarına bağlıdır. Malların her yeniden satılışında, perakendeciler ve tüketiciler tekeller tarafından üretim fiyatının üzerine konan miktarın önemli bir kısmını ödemek zorundadırlar.

Yarım yüzyıldan fazla bir süredir hüküm süren yüksek fiyatlara mesul olan nedenleri incelerken, tekeller tarafından üretilen mallara konan yüksek tekel fiyatlarının, bu fiyat artışlarının temel nedeni olduğunu görmekteyiz.

Eğer tekelci süperkârları oluşturan muazzam meblağlar tekel dışı işletmelerin ortalama kârından çıkartılmış olsalardı bu işletmeler çoktan iflâs etmiş olurlardı.

Tabiatıyla, kârlarının büyük bir kısmını tekellere aktarmalarına rağmen küçük işletmelerin çoğunluğu şu veya bu şekilde yaşamayı başarmaktadırlar. Fakat temelde tekeller tarafından meydana getirilen fiyat artışları bunlar tarafından kendi mallarının alıcılarına intikal ettirilmektedir.

Tekel-dışı işletmeler genellikle alıcılarının tekelci süperkârın tüm miktarını ödemeye razı edemezler. Bu nedenden ötürü elde ettikleri kâr ortalamanın altındadır. yani tekellerin olmadığı bir durumda elde edecekleri kârdan daha azdır. Bu da bizim tekelci süperkârların bir kısmının tekel-dışı işletmelerinin zararına olarak yaratıldığı yolundaki mütaalamızı açıklamaktadır.» (Political - Economic Problems of Capitalism, Varga, ss. 125-185)

8. Burns ve «Fazla Kâr»

Kapitalizmin emperyalist aşamasının, Lenin tarafından belirtilmiş önemli bir özelliği daha vardır. Emperyalist ülkelerdeki tekel gruplarının geri kalmış ülkelerin sömürülmesiyle elde ettikleri kârlar, alışılmış kârların çok üzerindedir. Bunun nedenleri, kısmen bu ülkelerdeki halkların yaşama standartlarının düşük oluşu, kısmen emperyalistler tarafından bu emekçilerin en korkunç şartlarda çalıştırılmaları ve en son olarak da sanayi ürünlerinin el ürünleriyle değişiminde çok avantajlı durumda bulunmalarıdır. Burada söz konusu olan para değil, gerçek ürünlerdir. Daha önce, bir ürünün mübadele değerinin bu ürünü üretilmesi için gerekli olan ortalama çalışma süresiyle tayin edildiğini belirtmiştik. İngiltere'de bir metre kumaşın makineyle üretilmesi için toplumsal bakımdan

gerekli olan ortalama çalışma süresi, aynı kumaşın el tezgahlarında dokunulması için gereken zamanın onda biri, yirmide biri olabilir. Fakat makineyle dokunmuş olan bu kumaş Hindistan'a sokulacak olursa, Hindistan'da aynı cinsteki bir metre elle dokunmuş kumaşın mübadele değerine sahip olacaktır. Diğer bir deyişle aynı kumaş Hindistan'da İngiltere'dekinden çok daha yüksek bir mübadele değeriyle işlem görecektir. Bu yüksek mübadele değerine eşit olan hammadde ve diğer Hindistan ürünleri İngiltere'ye getirilip satıldıklarında, aynı kumaşın doğrudan doğruya İngiltere'de satılmasından elde olunacak kârdan çok daha fazla bir kâr kapitalistlerin eline geçecektir. Hatta İngiltere ile Hindistan'da aynı dokuma makineleri kullanılsa, dahi, İngiltere'deki emeğin daha vasıflı oluşu yüzünden sonuç değişmeyecektir. Sadece kumaş sanayiinde değil, bütün diğer ürünlerle de aynı şekilde **«fazla kâr»** sağlanacağından, finans-kapital gruplarının elinde muazzam servetler birikecektir. Ellerman'ın 40 milyon sterlinlik Yule'nin 20 milyon sterlinlik servetlerinin kaynağı bu fazla kârlardır. (Marksizmin Temel Kitabı · Emile Burns s. 49-50)

Bölüm — III Sorular:

— Tekelci kapitalistin maliyetlerini düşürmek ve ürünün fiyatını arttırmak için ne gibi yolları vardır?
— Günümüz kapitalizminin temel ekonomik kanunu nedir?
— Üretim kapasitesiin sınırlandırılması zorunluğu ve tekel kârının sağladığı yüksek sermaye birikimi ne gibi sonuçlar doğurmuştur?
— Tekel kârının kaynakları nelerdir?
— Fiyat oluşumunda tekellerin etkisi nedir?
— Tekel kârı aracılığıyla tekelci kapitalistler hangi sınıf ve tabakaları sömürürler, nasıl?

BÖLÜM IV

TEKEL KÂRI VE KAPİTALİZMİN ÇÖKÜŞÜ

1. Tekel Kârının Sonuçları

Rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçişle birlikte kapitalizm çöküş dönemine girdi, çelişkileri giderek keskinleşti ve birbiri ardından sosyalizmi seçen halklar karşısında parçalanmaya başladı.

Tekel öncesi kapitalizm devrimciydi, üretici güçleri sürekli olarak geliştiriyordu. Fakat üretici güçlerin geliştirilmesi bilinçli bir politika olarak değil, kapitalistlerin karlarını azamileştirme çabalarının belli şartlar çerçevesinde doğal sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Yani tekel öncesi dönemin kapitalisti, kapitalist üretim biçiminin genel mantığı çerçevesinde kârını azamileştirmeye çalışırken üretici güçlerin gelişimine katkıda bulunuyordu.

Tekelci kapitalizm döneminde bu durum ortadan kalktı, üretici güçlerin gelişimini teşvik eden kâr dürtüsü kendi zıttına dönüşerek üretici güçlerin gelişimine bir engel- oluşturmaya başladı. Yani toplumsal devrim çağının nesnel koşulu oluştu. Kârını azamileştirmeye çalışan te-

kelci kapitalist üretici güçlerin gelişimini köstekledi, karşısındaki sınıf ve tabakalar arttır, çelişkileri keskinleşti.

Kapitalist üretim biçiminde kâr için üretimde bulunulur. Rekabetçi kapitalizm döneminde kapitalistin tek kâr kaynağı vardı: İşçilerin yarattığı ve kapitalistin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti sayesinde el koyduğu artık değer. Kârın tek kaynağının artık değer olması kapitalizmin üretici güçleri geliştiren bir üretim biçimi olmasının temelini oluşturuyordu. Tekelci kapitalizm dönemine geçişle birlikte tekelci kapitalistin kâr kaynağı ikileşti. İşçilerin yarattığı değer'e (artık değer) ek olarak diğer emekçi sınıf ve tabakaların yarattığı değere de (tekel kârı) el koymaya başladı.

Kâr kaynağının ikileşmesi kapitalizmin yıkılmasının nesnel koşullarını yarattı. Tekelci kapitalizmle birlikte tekel kârının etkileri şunlar oldu:

A) Tekelci kapitalizmin gelişimiyle birlikte gerek maliyetlerin çeşitli yollarla düşürülebilmesi, gerek satış fiyatının artırılabilmesi sayesinde kârı artırabilmenin tek yolu üretici güçleri sürekli geliştirmek olmaktan çıktı. İşletmelerin büyüyen boyutları ve bir malın üretiminde gittikçe gelişen işbölümü sonucu, üretimin toplumsallaşmasıyla ürünler ve üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet arasındaki çelişki iyice keskinleşti. Kapitalist üretim biçiminin artık üretici güçlerin gelişimine engel oluşturmasıyla bu çelişkinin üretim araçları ve üretilen ürünler üzerindeki mülkiyetin toplumsallaştırılması doğrultusunda çözümünün nesnel koşulu oluştu.

B) Tekel kârını yükseltici etkenlerden en önemlisi, ticaret yapılan iki bölge arasında üretici güçlerin gelişim düzeyinin farklı olmasıdır. Bu fark ne kadar büyük

olursa tekel kârı o kadar artar. Tekelci kapitalizm aşamasına geçişle birlikte bir dünya ekonomisi oluştu, tekelci kapitalist ülkeler sömürgeleri aralarında paylaştılar. Sömürgelerin ve yarı-sömürgelerin sistemli ve azami bir kâr getirecek şekilde sömürülebilmesinin ön koşulu buralarda üretici güçlerin gelişiminin engellenmesi veya denetim altında geliştirilmesiydi. Sömürgelerde ve yarı-sömürgelerde gerçekleştirilen sömürü artık-değer sömürüsünden çok tüm emekçi halkın soyulması idi. Bu soygun bir taraftan emperyalist ülkelerde üretilen malların değerlerinin çok üstünde tekel fiyatlarıyla satılması, diğer taraftan bu ülkelerin doğal kaynaklarının ve tarımsal ürünlerinin değerinin çok altında fiyatlarla kapatılması yoluyla gerçekleştiriliyordu. Bu soygunun sürmesi ve boyutlarının genişlemesi ise sömürge ve yarı-sömürgeleri geri bıraktırıyor ve geri bıraktırılmalarını gerektiriyodu. Geri bıraktırmasının nedeni, bu ülkelerde sağlıklı bir sanayileştirmeyi gerçekleştirmek için gerekli olan değer birikiminin emperyalistler ve onlarla bütünleşen ve/veya işbirliği halinde olan yerli sömürücü sınıfların elinde birikmesi ve büyük çoğunluğunun ülke dışına aktarılması veya soygunu yoğunlaştıracak biçimde kullanılmasıydı. Ayrıca bilinçli bir politika ile sömürge ve yarı-sömürgelerde sağlıklı bir sanayileşmeye yönelik tüm çabalar engelleniyordu. Bunun sonucu ise, azgelişmiş ülkelerde devrimcilerin öncülüğünde tam bağımsızlık, gerçek demokrasi ve toplumsal kurtuluş için verilen mücadelenin yaygınlaşması, tekelci kapitalizmi dünya çapında zayıflatan dinamik güç olarak ortaya çıkması oldu. Rekabetçi kapitalizmin sloganı olan «Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz» yerini «Bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halklar, birleşiniz» e bıraktı.

C) Rekabetçi kapitalizm döneminde kapitalistin tek kâr kaynağının artık değer olması, kapitalistlerle işçi sı-

nıfı arasındaki çelişkiyi keskinleştiriyordu. Devrimci niteliği nedeniyle burjuvazi, feodalizme karşı verilen mücadelede küçük burjuvazinin ve köylülüğün desteğini almıştı. Halbuki tekelci kapitalizm döneminde tekelci kapitalistler sadece işçi sınıfını değil, tüm emekçi sınıf ve tabakaları sömürmeye başladılar. Tekelci kapitalistlerin karşısındaki cephe genişledi. Özellikle azgelişmiş ülkelerde yaşam düzeyi çok düşük olan emekçi sınıf ve tabakaların sırtına gittikçe yoğunlaşan bir tekel karı yükünün binmesi kitlelerin hareketliliğini artırdı, tekelci kapitalizme karşı tam bağımsızlık, gerçek demokrasi ve toplumsal kurtuluş için verilen mücadeleyi geliştirdi. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra emperyalizmin aynı zamanda içsel bir olgu haline gelmesi ve sömürücü hakim ittifak içinde daha etkin bir şekilde yer alması tüm emekçi halk üzerindeki sömürünün daha da yoğunlaşmasında etkin oldu.

Tekelci sermayenin (uluslararası tekelci sermaye ve onunla bütünleşmiş olan yerli tekelci sermaye) tekel kârlarını artırmak için üretimi kısması bir taraftan işsizliğe, diğer taraftan ihtiyaç içindeki halka rağmen kullanılmayan kapasiteye yol açmaktadır. Buna ek olarak tekelci sermayenin yüksek tekel kârları politikası, tüm emekçi sınıf ve tabakaların ortak sorunu olan pahalılığı yaratmaktadır. Emperyalist-kapitalist sistemdeki tüm ülkeler emekçi halklarının ortak sorunları; işsizlik ve pahalılıktır. Ve işsizlik ve pahalılık bu sömürücü küçük azınlığa karşı oluşan cephenin çimentosudur.

2) Tekelci Kapitalizm ve Üretici Güçlerin Gelişiminin Engellenmesi

Marx'ın en fazla bilinen pasajlarından biri **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** adlı yapıtına yazdığı **Önsözdür.**

«Gelişimlerinin belli bir safhasında, toplumun maddî üretici güçleri mevcut üretim ilişkileri ile, yahut onun hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan, sinesinde şimdiye kadar hareket etmekte oldukları mülkiyet ilişkileri ile çelişme haline girer. Üretici güçlerin gelişme şekilleri olan bu ilişkiler artık onlar için birer engel haline gelir. O zaman bir sosyal devrim çağı açılır.»

Marx bu sözleri 1859 yılında yazıyor. Tek başına alındığında bu pasaj fazla birşey ifade etmeyebilir, fakat Marx'ın bu konudaki görüşlerini ve bu görüşlerdeki değişiklikleri daha ayrıntılı olarak ele alırsak, üretici güçlerin gelişiminin engellenmesi durumunun o toplumsal biçimin değişiminin nesnel temeli olmasını anlayabiliriz.

a) Üretici Güçler ve Buhran

Bilindiği gbii Marx ve Engels 1848 yılında **Komünist Manifesto**'yu yazdılar. 1847-48 yıllarında Avrupa'da ekonomik buhran vardı. Marx ve Engels, bu buhrandan hareketle, burjuvazinin tarihi görevini doldurduğunu, işçi sınıfının iktidarı almasının nesnel koşullarının olgunlaştığını sanıyorlardı. Kapitalizmi, «kendisinin davet ettiği cehennem güçlerine artık söz geçiremeyen büyücüye» benzetiyorlar, «burjuvazinin derebeyliği alaşağı etmek için kullanmış olduğu silâhlar bugün artık burjuvazinin kendi aleyhine dönmektedir» demekteydiler. Diğer taraftan bir alternatif oluşmuştu. Üretici güçleri alabildiğine geliştirebilecek bir işçi sınıfı vardı.

«Ancak, 48 yıllarındaki sarsıntıdan sonra kapitalizmin durumu yeniden düzelince kapitalizmi inceleme Marx'a bu temel kavramları derinleştirmek ve ayırt etmek imkânını sağlıyacaktır /ekonomik buhran, sosyal buhran ve politik buhran/. Özellikle ekonomik buhranın

tahlilini **Kapital**'de geliştirecektir.» (H. Lefebrvre, **Karl Marx, Hayatı ve Eserleri,** II, s. 29)

«Marx bu durumun istikrarlı olacağını kabul edemiyordu. Yazışmaları (Weydemeyer'e yazdığı 1 Ağustos 1849 günlü mektup) devrim hareketinin yeniden depreşeceğine inanmakta olduğunu gösterir. Daha önce 1848 manifesto münasebetiyle gördük ki, devrim buhranı nazariyesi O'nun düşünüşünde o sırada henüz açık seçik bir halde belirmiş değildi. O, sürekli veya aşağı yukarı sürekli bir genel ekonomik ve politik buhrana inanıyordu. Marx'ın 1849'da aldanmış olduğu bir gerçektir.» (a.g.e., s. 45).

«Marx, Avrupa'da devrim dalgasının yeni ve muazzam bir yükseliş göstereceği ümidinde israr ediyordu. 1850 senesinde ekonomik buhranın ve dolayısıyla politik buhranın şiddetleneceğini bildiriyordu.» (a.g.e., s. 46)

«1850 yılı içinde ekonomik buhranın sona erdiğini kaleme aldığı Neu Rheinische Zeitung ekonomi politik dergisinde bir makale çıktı. Bu makalede yeni bir dönem, burjuva toplumunun geçici istikrar dönemi ilân olunuyordu... 1850 yılı içinde ekonomik buhranın sona erdiğini tespit eden Marx, bu andan itibaren, sermayeye dair **nazarî** incelemelerini, geliştirmek üzere tekrar ele aldı. Devrimci perspektiflerden, O, geçici olarak vazgeçiyordu.» (a.g.e., s. 48)

Nitekim Marx ve Engels hatalarının değerlendirmesini yapmakta gecikmediler:

«Burjuva şartlarının izin verdiği kadar bir bollukla, burjuva toplumunun üretici güçlerinin geliştiği böyle bir genel refah mümkün olduğuna göre gerçek bir devrimden bahsedilemez. Böyle bir devrim ancak bu iki faktörün, yani mevcut üretici güçlerle burjuva üretim biçim-

lerinin birbiriyle çatışma haline girdikleri zaman söz konusu olabilir.» (Karl Marx, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850, s. 159)

«Ve eğer, 1850 ilkbaharında,..., 1848 'sosyal' devriminden ortaya çıkan burjuva cumhuriyetinin gelişmesi, gerçek iktidarı, büyük burjuvazinin -üstelik burjuva eğilimliydi- ellerinde topladıysa ve diğer yandan ortak zafer sırasında ve zaferden sonra, kesin etken haline gelen büyük burjuvazi değil de tecrübenin akıllandırdığı proletarya olacak şekilde bütün diğer sosyal sınıfları, küçük burjuvaziyi olduğu kadar köylüleri de proletaryanın etrafında topladıysa, azınlık devrimini bir çoğunluk devrimi haline dönüştürmek için bütün imkânlar mevcut değil miydi?

«Tarih bizi ve bizim gibi düşünenlerin hepsini haksız çıkardı. Avrupa kıtasında, ekonomik gelişme durumunun, o zaman, kapitalist üretimin ortadan kalkmasına imkân verecek şekilde olgunlaşmaktan çok uzak olduğunu gösterdi; bunu, 1848'den itibaren bütün kıtayı kaplayan ve Fransa, Avusturya, Polonya, Macaristan ve son olarak Rusya'da büyük sanayiin gerçekten kökleşmesini sağlayan Almanya'yı birinci sınıf bir sanayi ülkesi haline getiren ekonomik devrim yoluyla ispatladı. Bütün bunların hepsi, bu yüzden 1848'de henüz büyük kapasitesine sahip olduğu ortaya çıkan, kapitalist düzeydeydi. Fakat, gerçek bir burjuvazi ve büyük boyutlu gerçek bir sanayi proletaryası yaratan ve bunları sosyal gelişmenin ön planına iten, her yerde sınıflar arasındaki ilişkilere ışık tutan ve manüfaktür döneminin ve Doğu Avrupa'da hattâ lonca zanaatının kalıntısı olan geçici biçimleri ortadan kaldıran, tam da bu sanayi devrimidir. Ama, işte bu yüzden, İngiltere dışında, 1848'de, sadece Paris ve olsa olsa birkaç büyük sanayi merkezinde kendini göster-

miş olan bu iki büyük sınıfın mücadelesi, bütün Avrupa'ya yayılmış ve 1848'de henüz tahmin edilemez olan bir yoğunluk kazanmıştır.» (Engels, 6 Mart 1895, Fransa'da sınıf Mücadeleleri'ne Önsöz, s. 13)

b) Tekelci Kapitalizm ve Buhran

Kapitalizm, Marx ve Engels'in beklediği genel buhrana tekelci kapitalizm dönemiyle girdi. Tekelci kapitalizm döneminde, tekelci kapitalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin gelişimine bir engel teşkil etmeye başladı. Marx, bir toplumsal sistemin yıkılmasının nesnel şartı olarak 1859'da yazdığı pasajı kendi pratiğinden çıkartmıştı. Nitekim aynı görüşleri Engels hayatının son yıllarında tekrarladı.

«Toplumun şimdiki yapısı -bu artık hayli genellikle kabul edilmektedir- bugünkü egemen sınıfın, burjuvazinin, yarattığı bir şeydir. Marx'tan beri, kapitalist üretim tarzı diye anılan burjuvaziye özgü üretim tarzı, feodal sistemle, onun bireylere bağışladığı ayrıcalıklarla, bütün toplumsal aşamalarla ve yöresel tüzel kişiliklerle, ve onun toplumsal düzeninin çatısını belirleyen kalıtsal astlık (madunluk) bağlarıyla uyuşmuyordu. Burjuvazi, feodal sistemi yıktı ve onun yıkıntıları üzerine, kapitalist toplum düzenini, bütün mal sahiplerinin, artakalan bütün kapitalist nimetler için özgür rekabetinin, kişisel özgürlüğünün, kanun karşısında eşitliğinin egemenliğini kurdu. Kapitalist üretim tarzı, o zamandan beri özgürlük içinde gelişebildi. Buhar, makine ve makinelerin makinelerle yapımı eski manüfaktürü modern sanayiye dönüştürdüğünden beri, burjuvazinin kılavuzluğunda serpilen üretici güçler, daha önce hiç işitilmemiş bir hızla ve işitilmemiş bir ölçüde gelişti. Ama tıpkı kendi çağında eski manüfaktürün ve onun etkisinde daha da gelişen zanaatçı-

lığın, loncaların, feodal kösteklerle çatışmaya düştüğü gibi, şimdi de modern sanayi, kapitalist üretim tarzının kendisini içine kapattığı sınırlarla çatışmaya düşüyor. Yeni üretici güçlerin kapitalist kullanılma tarzı, o büyüyen güçlere şimdiden dar geliyor. Ve üretici güçlerle üretim tarzı arasındaki bu çatışma, ilk günah ve tanrısal adalet arasındaki çatışma gibi, insanoğlunun kafasından çıkmıyor. Bu çatışma, gerçekte, nesnel (objektif) olarak, bizim dışımızda ve kendisini yaratan insanların bile irade ve davranışlarından bağımsız olarak vardır. Modern sosyalizm, gerçekte, bu çatışmanın düşünce halinde yansımasından; bu çatışmanın, önce, ondan en çok zarar gören sınıftan, işçi sınıfından olanların zihinlerindeki düşüncel (ideal) yansısından başka birşey değildir.» (Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm, s. 78-9)

Tekelci kapitalizm döneminde burjuvazi devrimci atılımını yitirdi. Rekabetçi kapitalizm döneminde üretici güçlerin tüm gücüyle gelişimini sağlayan kâr dürtüsü tekelci kapitalizm döneminde üretici güçlerin gelişimine engel olmaya başladı. Doğal olarak da, kâr peşinde koşan burjuvazinin kârın peşini bırakıp yol ayrımında üretici güçlerin peşinden gitmesi beklenemezdi. Üretici güçlerin gelişimiyle kâr dürtüsü, tekelci kapitalizm durağında ayrı ayrı yönlere gittiler.

Bunun anlamı üretici güçlerin tekelci kapitalizm döneminde hiç mi geliştirilmeyeceğidir? Kesinlikle hayır. Üretici güçler geliştirilir, ama tekelci kapitaliste kâr sağladıkları ölçüde. Halbuki tekelci kapitalistin daha sağlıklı, daha rahat kâr yolları var (bir önceki bölüme bakınız). Ayrıca sermaye birikiminin yüksek bir düzeye varması, yeni teknolojinin uygulanması halinde «modası geçmiş» duruma gelecek olan sermaye mallarının miktarını artırır; bu da geliştirilen yeni tekniklerin uygulan-

masını engeller. Tekelci kapitalistin yeni bir tekniği uygulamasının ön şartı,bu yeni tekniğin sağlıyacağı kârın ona yapılacak masrafı ve bu yeni teknikle beraber «modası geçecek» sermaye mallarının değerini aşmasıdır.

Diğer taraftan üretici güçlerin gelişimini engelleyen bir nokta daha vardır. Rekabetçi dönemde üretilen malların satışı bir sorun değildi. Pazardaki fiyat belliydi. Küçük kapitalistler istedikleri kadar ürettikleri takdirde sabit bir fiyattan alıcı bulabiliyorlardı. Yani kâr miktarı (mutlak anlamda) üretilen mal miktarı ile doğrudan doğruya bağlantılıydı. Ayrıca, kapitalistin tüketiminin sabit varsayılması halinde, aynı kâr oranı ile miktarı artan satışın sonucu, yatırıma yöneltilen artık değer oranının ve miktarının artması demektir. Çünkü kapitalist yeni sattığı mallardan kendisi için bir tüketim payı ayırmayacak, tümünü yatırıma yöneltecektir. Bu nedenlerle üretimi artıracak, kapasiteyi artıracak teknikler geliştirilir, tam kapasite çalışılır. Fakat tekelci kapitalizm döneminin belirgin niteliği atıl kapasite fiyatları artırmak için üretimin kısılmasıdır. Bu durumda da üretimi artıracak yeni tekniklerin uygulanması çok zordur.

Bunların sonucu olarak,

«Tekel fiyatları yerleştiğinden, geçici de olsa, teknik ve bunun sonucunda tüm diğer ilerlemenin harekete geçirici nedeni belli bir ölçüye kadar ortadan kalkar ve daha da ötesi, teknik ilerlemeyi kasıtlı olarak engellemenin **ekonomik** olasılığı ortaya çıkar... Tabiidir ki, kapitalizm dönemindeki tekel dünya pazarındaki rekabeti hiçbir zaman tamamen veya uzun bir zaman süresi için ortadan kaldıramazlar... Doğal olarak, üretim maliyetinin azaltılması ve teknik gelişmeler uygulayarak kârları artırma değişim doğrultusunda etkin olur. Fakat teke-

lin niteliği olan durgunluk ve çürüme eğilimi işlemeye devam eder ve bazı endüstri dallarında, bazı ülkelerde, bazı dönemler için üstün gelebilir.» (Collected Works C. 22, s. 276)

Ve nitekim bir bilimsel ve teknolojik devrim vardır:

c) Bilimsel ve Teknolojik Devrim

... «İnsanlığın atom enerjisinin kallanımına, evrenin fethine, kimyanın gelişmesine, üretimin otomatikleştirilmesine ve bilimle tekniğin diğer muazzam başarılarına bağlı olan bir bilimsel ve teknik devrim çağına girdiğinden bugün kimsenin şüphesi yoktur.

Bilimdeki en yeni ilerlemelerin kapitalist dünyanın eşiğine gelip durduğunu ve bu rejimde üretici güçlerde gunluğun, gevşemenin hüküm sürdüğünü varsaymak doğru olmaz. Böyle bir görüş, kapitalizmin çürümesiyle ilgili sosyalist nazariyeye aykırıdır. Bu nazariye kapitalist ekonominin bilimsel ve teknik keşiflerde bulunabileceğini ve kapitalist rejimde üretimi artırmanın mümkün olduğunu inkâr etmez.»

«... kapitalist toplumu kendi yıkımına götürecek olan iç çelişmelerin artması, üretici güçlerde bir durgunluk, bir durma değil, üretici güçlerle kapitalist üretim tarzı arasında gittikçe keskinleşen bir çatışma yaratır.»

... «Bilimsel ve teknik devrim, kapitalist rejimin özünde mevcut çelişmeleri kuvvetlendirerek, kapitalist ilişkiler çerçevesini çatırdatıyor»... (Dünya Kapitalizminin Bugünkü Buhranı, Arzumanyan, s. 53-54)

Tekelci kapitalist üretim ilişkileri üretici güçleri bir miktar geliştirmekle beraber gerçekte gelşiminin önünde bir engeldir. Tekelci kapitalistlerin ellerindeki olanak-

ların plânlı bir ekonominin eline geçmesi halinde bu gelişim çok daha hızlı ve sağlıklı olacak, tüm emekçi sınıf ve tabakalar üretici güçlerin gelişiminden yararlanacaktır.

Bir üretim biçiminin yıkılmasının objektif koşulu, bu üretim biçiminin üretici güçlerin gelişimine bir engel teşkil etmesidir.

Feodal üretim biçiminin yerini kapitalist üretim biçiminin almasının nedeni, feodal üretim biçiminin ve buna bağlı olarak feodal mülkiyetin üretici güçlerin gelişimine bir engel teşkil etmesi, buna karşılık burjuva üretim ve mülkiyet ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimini desteklemesi idi. Burjuva üretim biçiminde üretici güçlerin gelişimini teşvik eden unsur kâr etme mekanizmasıydı. Fakat sermayenin birikim süreci içinde varılan yeni aşamada (tekelci kapitalizm), burjuva toplumunun bir zamanlar devrimci niteliğinin temelinde yatan kâr unsuru üretici güçlerin gelişimini engellemeye başladı. Bir zamanlar üretici güçleri geliştiren kapitalizm zıttına dönüşmüş, üretici güçlerin gelişimine engel oluşturmaya başlamıştı. Çözüm ne doğrultuda olacaktı.

Çözüm mülkiyetin toplumsallaştırılması doğrultusunda olacaktı. Kapitalizm, kârı azamileştirme mekanizması çerçevesinde bir malın üretiminde işbölümünü geliştirmiş, bir malın üretiminde toplumsallaşmayı sağlamıştı. Artık toplumsallaşmış üretim ile kapitalist mülkiyet ilişkileri çerçevesinde üretim araçları üzerinde özel niteliğini sürdüren mülkiyet arasında uzlaşmaz bir çelişki vardı. Buna göre kapitalist üretim ilişkisi ile üretici güçlerin gelişimi arasındaki çelişki, üretici güçlerin gelişimini sağlayacak yönde çözümlenecekti ve bu çözüm de üretim araçlarının toplumsallaştırılması yönündeydi. Us-

talar tarafından bu şekilde değerlendirilen gelişim pratikte de gerçekleşti.

Üretimin toplumsallaşması ile üretim araçları ve üretilen mallar üzerindeki mülkiyetin özel niteliği arasındaki çelişki kapitalist üretim biçiminin manüfaktür (imalâthane) aşamasından beri yürürlüktedir. Manüfaktür aşamasından önce de artık-değer sömürüsü vardı, fakat artık-değer sömürüsünün manüfaktür ve daha sonraki aşamalarda yoğunlaşması ve asıl önemli olarak da bir malın üretiminde toplumsallaşmanın (sosyalleşmenin) sağlanması, bu çelişkinin tek çözüm doğrultusunun üretim araçları üzerindeki mülkiyetin toplumsallaştırılması olmasını doğurdu. Bu çelişkinin çözümünün objektif (nesnel) koşulu ise, toplumsal üretime el koyan özel nitelikteki burjuva üretim ilişkilerinin aynı zamanda üretici güçlerin gelişimine de bir engel oluşturmasıydı. Tekelci kapitalizm (emperyalizm) döneminde bu nesnel koşul oluştu ve devrimcilerin öznel (sübjektif) çalışmalarıyla kapitalizm her yerde yeniliyor.

2) Tekel Kârı ve Azgelişmiş Ülkeler

Rekabetçi kapitalizm döneminin sanayi kapitalistiyle sömürge ülke halkları arasında kısıtlı bir ilişki vardı. Sömürge halkların soyulmasından en büyük payı büyük ticaret burjuvazisi alıyordu. Sömürge halklar merkantilizm döneminden başlayarak tekel kârı aracılığıyla sömürülmüşlerdi. Sömürgelerle metropol ülkenin üretici güçlerinn gelişim düzeylerinin farklı olması sayesinde bu tekel kârı azaltılmadan sürdürülebiliyordu. Üretici güçlerin gelişim düzeylerinin farklılığı demek, toplumsal emek üretkenliğinin farklılığı demektir. Buna göre üretici güçlerin daha gelişmiş olduğu (toplumsal emek üret-

kenliğinin daha yüksek olduğu) ülkedeki üreticinin malı çok yüksek fiyatlarla satılabilir.

a) Geri Bıraktırılmışlık

Tekel kârı olgusu emperyalist ülkelerin üretici güçlerin gelişimi üzerindeki etkisini de açıklar niteliktedir. İki toplumun üretici güçlerinin gelişim düzeyi ne kadar farklıysa, belli bir malın üretimi için gerekli olan toplumsal emek miktarı da o kadar farklı olacaktır. Bu iki toplum arasında ticaret sürüyorsa, üretici güçlerin gelişim düzeyinin yüksek olduğu toplumda üretilen mallar üretici güçlerin gelişim düzeyinin düşük olduğu toplumda piyasaya sürüldüğünde, içerdikleri toplumsal emek miktarından çok daha yüksek fiyatlarla satılsalar bile memnuniyetle karşılanırlar, çünkü üretici güçlerin geri düzeyinin ürünü olan mallardan daha ucuzdurlar. Bunu 1830'lardan sonra Osmanlı İmparatorluğundaki dokuma sanayii ile Endüstri Devrimini tamamlamış İngiliz dokuma sanayiinin karşı karşıya gelmesinde açıkça görebiliyoruz. İngiliz dokumacıları çok büyük kârlar etmelerine, mallarının fiyatlarını bu malların içerdikleri toplumsal emek miktarından çok yüksek koymalarına rağmen, Osmanlı dokumacılarını kısa bir süre içinde piyasadan silmişler, rakipleri ortadan kalktıktan sonra ise fiyatlarını daha da artırabilmişlerdir. Yani ticaret ilişkileri içindeki iki toplum arasında üretici güçlerin gelişimi açısından fark ne kadar büyükse, tekel kârı, o kadar yüksek olabilir. Sömürgelerde üretici güçlerin gelişiminin engellenmesinin temel nedenlerinden biri budur. (Günümüzdeki çarpık sanayileşmenin bu açıdan değerlendirilmesi bir sonraki bölümde yapılacaktır.)

Üretici güçlerin gelişimi herşeyden önce bir birikimi gerektirir. Bu birikim eğer kapitalist üretim ilişkileri çer-

çevesinde olursa sermaye birikimi niteliğini alır. Sermaye ise özünde birikmiş değerdir (üretim sürecinde tekel dışı sermaye artık-değer ile, tekelci sermaye ise hem artık-değer, hem de diğer üreticilerin ürettiği değere el koyarak büyür). Üretici güçlerin gelişmesi veya diğer bir deyişle üretkenliğin artması, üretim araçlarına bağlıdır. Üretim araçları ise ancak daha büyük miktarlarda birikmiş değer (sermaye) ile satın alınılabilir. Ayrıntılı açıklamaya girmeden şunu söyleyelim: Daha ileri düzeyde üretim araçlarının elde edilmesi veya emeğin üretkenliğinin daha üst bir noktaya getirilmesi ancak değer birikimi ile mümkündür, ancak yüksek düzeyde bir değer birikimi yüksek düzeyde üretkenlik sağlayan üretim araçlarını finanse edebilir. Uluslararası tekelci sermayenin azgelişmiş ülkelerdeki yatırımları bu ülkelerden dışarıya değer aktarmaktadır. Bu değer aktarımı bir taraftan gözle görülür şekilde kâr transferleri, diğer taraftan gözle görülmeyen tekel fiyatı mekanizması aracılığı iledir. Azgelişmiş ülkelere yapılan küçük bir yatırım bu ülkeden kat kat daha fazla değer aktarımı için bir kanal oluşturmaktadır.

Bunun dışında uygulanan bilinçli ve daha özel düzeyde politikalar vardır. Azgelişmiş ülkelerde belli tüketim sanayileri geliştirilmekte, bağımsız ve birikimin ülke yararına kullanılacağı temel sanayilerin geliştirilmesi ekonomik ve politik düzeyde engellenmektedir. Azgelişmiş ülkelerde geliştirilen tüketim sanayileri de özünde uluslararası tekelci sermayenin değer aktarma kaynaklarıdır. Eskiden belli tüketim mallarını tekel fiyatlarıyla satmak mümkündü; şimdi tüketim mallarının yaygınlaşması karşısında arzı daha kısıtlı ve buna bağlı olarak da tekel kârı elde etme imkânı daha yüksek olan yüksek teknoloji gerektiren mal satışıy-

la tekel kârları elde edilmektedir ve bu kârlar daha tatlıdır. Binlerce metre kumaş satılacağına bir tekstil makinesi satıldığında aynı kâr elde ediliyorsa ve kumaş ihracatı azgelişmiş ülke tarafından kösteklenirken makine ihracatı destek görüyorsa ve çeşitli ayrıcalıklardan yararlanıyorsa, kumaş yerine tekstil makinesi satılır.

Uluslararası tekelci sermaye azgelişmiş ülkelerdeki üretici güçleri belli bir ölçüde gelişmiştir, geliştirmek zorunda kalmıştır. Fakat **bu sayede üretici güçlerin daha fazla gelişimini önlemiştir.**

Uluslararası tekelci sermayenin azgelişmiş ülkelerdeki yatırımlarının asıl nedeni tekel fiyatı mekanizmasıyla yüksek kârlar elde etmektir. Bu kârlar ülke ekonomisinin sağlıklı gelişimi için kullanılmaz, dolaylı veya dolaysız yollarla ülke dışına çıkarılır veya daha fazla tekel kârı elde etmek için tüketim sanayiine yatırılır. Fakat son analizde azgelişmiş ülkede sermaye (veya genel olarak değer) birikimi önlenir ve buna bağlı olarak da üretici güçlerin gelişimi dizginlenir. Uluslararası tekelci sermayenin bu değer aktarımından başta işçi sınıfı olmak üzere tüm halk sınıf ve tabakaları zarar görmektedir.

Kapitalizmin emperyalizm aşamasına geçilmesiyle birlikte sömürgelere ucuz hammadde kaynağı, yüksek fiyatlarla malların satılabileceği pazarlar ve yüksek kârlar elde edilebilecek yatırım alanları olarak gereksinme artmıştı. Bu nedenle sömürgelerin ve İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde yarı - sömürgelerin (yeni - sömürgelerin) emperyalist ülkelerde ekonomik, politik, ideolojik, askerî hegemonyasını kurmuş olan tekelci sermaye açısından büyük önemi vardı.

Genel olarak İkinci Dünya Savaşına ve özellikle de

1957 - 1958 bunalımına kadar emperyalist ülkelerdeki tekelci sermayenin genel tavrı azgelişmiş ülkelerin endüstrileşmelerini önlemektir. Diğer bir deyişle, emperyalist ülkelerin tekelci burjuvazisi bu ülkelerin geri bıraktırılmalarına taraftardı. Bu geri bıraktırma bir taraftan politik plânda halkın yararına bir sanayileşmeyi önleme, tarım ürünleri ve maden üretimine dayanan ekonomilerin geliştirilmesi için teşvik etme ve destekleme yoluyla, diğer taraftan ülkenin sanayileşmesi için kullanılacak, yatırıma yöneltilecek fonların azgelişmiş ülkeler dışına aktarılmasıyla gerçekleşmiştir.

b) İşbirlikçiler - Ortaklar

Emperyalist ülkelerin tekelci burjuvazisi azgelişmiş ülkelerde yalnız değildir. Yerli sömürücü sınıflar oluşturulur, mevcut sömürücülerle işbirliğine gidilir.

Genel olarak İkinci Dünya Savaşından önce azgelişmiş ülkelerde komprador burjuvazi ve feodal kalıntılarla emperyalist ülkelerin tekelci burjuvazisinin işbirliğini görüyoruz. Komprador burjuvazi emperyalist ülkelerde üretilen malları azgelişmiş ülkelerde tezgâhlıyor ve bundan bir pay alıyor. İkinci Dünya Savaşından sonra ise, azgelişmiş ülkelerde emperyalistlerin denetimi altında palazlanan işbirlikçi ticaret sermayesi (komprador sermaye) bir süreç içinde emperyalistlerle bütünleşmiş yerli tekelci sanayi sermayesi haline dönüştürülmüş, emperyalistler ve emperyalistlerle bütünleşmiş yerli sömürücü azınlığın sömürüsü çok daha bilinçli ve sistemli olarak sürdürülmeye başlanmıştır.

Azgelişmiş ülkelerin genel olarak İkinci Dünya Savaşı ve özel olarak da 1957 - 58 bunalımından sonra emperyalistlerin ve bütünleştikleri yerli sömürücü azınlığın

çıkarları doğrultusunda çarpık ve emperyalist ekonomilerin uzantısı «sanayileşmesi» sermayenin uluslararasılaşması (kozmopolitleşmesi) doğrultusunda, çokuluslu tekellerin beraberinde gelişen bir olgudur. Emperyalist ülkelerdeki tekelci sermaye ile azgelişmiş ülkelerde «sanayi» sermayesi haline dönüştürülen işbirlikçi ticaret ve belli bir ölçüye kadar da tarım sermayesi geçmişe oranla daha üst düzeyde bir bütünleşme, çıkar birliği içindedir. Bu nedenle emperyalistlere karşı verilecek mücadeleyle emperyalistlerle bütünleşmiş yerli sömürücü sınıflara karşı verilecek mücadele bir madalyonun iki yüzüdür.

Emperyalist sömürü emperyalist ülkelerdeki tekelci sermayenin doğrudan doğruya yaptıkları yatırımlarla kısıtlanmamıştır. Yerli tekelci «sanayi» burjuvazisi gerek hammadde, yarı mamûl madde ve yatırım malları, gerek kullanılan teknoloji açılarından emperyalizme bağımlıdır, emperyalistlerin azgelişmiş ülke haklarını sömürmesine aracılık ve ortaklık eder ve bu sömürüden pay alır.

Burjuva iktisatçıları azgelişmişlik olgusunu gözlerden gizlemeye çalışarak «Kalkınmakta olan ülkeler» deyiminin yerleşmesine çalışmaktalar. Diğer taraftan küçük burjuva ideologları azgelişmişliğin nedenlerinin emperyalist-kapitalist üretim biçimi olduğunu belli bir ölçüye kadar kavrarken, soruna genellikle ulusal düzeyde bakmakta, anti-emperyalist mücadelenin aynı zamanda bir sınıf mücadelesi gerektirdiğini kavrayamamaktadırlar.

Azgelişmişlik emperyalist-kapitalist dünya içinde yer alan sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin kaçınılmaz kaderidir. Bu durumdan sadece emperyalistler (yani uluslararası tekelci burjuvazi) değil, aynı zamanda yerli tekelci burjuvazi veya yerli tekelci burjuvazinin atası olan komp-

rador burjuvazi de yararlanmaktadır. Yani azgelişmişliği, geri bıraktırılmışlığa karşı verilecek mücadele bir taraftan uluslararası tekelci burjuvaziye, diğer taraftan uluslararası tekelci burjuvaziyle bütünleşmiş (yerli tekelci burjuvazi) ve/veya işbirliği (komprador burjuvazi, tefeci-tüccar ve toprak ağaları) içindeki yerli hakim sınıflara karşı verilecek bir mücadeleyi içermektedir. Azgelişmişliğin yükünü sırtında taşıyan tüm emekçi sınıf ve tabakalar ise ancak SINIF MÜCADELESİ SÜRECİ İÇİNDE tutarlı bir anti-emperyalist mücadele verebilirler. Sınıf mücadelesinden soyutlanan bir anti-emperyalist veya anti-tekelci mücadele önerisi burjuva ideolojisinin uzantılarını içermektedir.

c) Marx ve Azgelişmişlik

Bu genel yaklaşımdan sonra azgelişmiş ülkelerle gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki ilişkinin çeşitli kişilerce ele alınış şekline bakalım.

Marx bu konuda şunları söylüyor:

«**Bu gizli savaşa, Hindistan üzerinde bir makale ile, ki burada yerli endüstrinin İngiltere tarafından tahrip edilmesi DEVRİMCİ olarak tasfir edilmişti, devam ettim.**» (Büyük harfler Marx'a ait.) (Marx'tan Engels'e mektup, 14 Haziran 1853, Karl Marx, On Colonialism and Modernization, s. 455.)

«İngilizlerin işe karışması... bu küçük yarı-barbar, yarı-medenî toplulukları, ekonomik tabanlarını yıkarak, eritti ve böylece **en büyük** ve doğrusunu söylemek gerekirse, **Asya'da duyulmuş tek SOSYAL devrimi doğurdu.**» (Altı çizgililer ve büyük harfler Marx'a ait.) (On Colonialism and Modernization, Hindistan'da İngiliz İdaresi, New York Daily Tribune, 25 Haziran 1853, s. 93.)

«Cezayir'in fethi medeniyetin gelişimi için önemli ve talihli bir olaydır.» (a.g.e., The Northern Star, 22 Ocak 1848, s. 47, Marx'ın isteği üzerine Engels tarafından yazılmıştır.)

«İngiltere Hindistan'da ikili bir görev yerine getirmek zorundadır: Biri yok edici, diğeri yeniden yaratıcı -eski Asya toplumunun yok edilmesi ve Batı toplumunun maddî temellerinin Asya'da yerleştirilmesi.» (a.g.e., Hindistan'da İngiliz İdaresinin Gelecekteki Sonuçları, New York Daily Tribune, 8 Ağustos 1853.)

«Üretim aletlerinin hızla gelişmesiyle ve ulaştırma araçlarının her gün daha yüksek bir düzeye ulaşmasıyla, burjuvazi, en barbar kavimleri bile uygarlığın seline katıyor. Ürünlerinin ucuzluğu, bütün Çin setlerini döğüp yıkan ve yabancılara karşı en inatçı bir düşmanlık duyan barbarları teslim olmaya zorlayan ağır toplardır. Burjuvazi, bütün ulusları, yokolma ihtimaliyle karşı karşıya bırakarak, burjuva üretim biçimini kabullenmeye zorluyor; bu uluslar dirense de, onları, kendisinin uygarlık dediği şeya ayak uydurmaya, yani burjuva olmaya zorluyor. Tek kelimeyle, burjuvazi, kendisine tıpatıp benzeyen bir dünya kurmaktadır.»

«Endüstri çıkarlarının Hindistan pazarına bağımlılığı arttıkça, yerli sanayiini yok ettikten sonra Hindistan'da taze üretici güçler geliştirmenin gereğini hissetti.» (a.g.e., s. 107, New York Daily Tribune, 11 Temmuz 1853.)

«İngiliz tekstil fabrikatörlerinin Hindistan'a demiryolu verme amaçlarının ana nedeninin, üretimleri için gerekli pamuk ve diğer ham maddeleri düşük maliyetlerle elde etmek olduğunu biliyorum. Fakat kömürü ve demiri olan bir ülkenin ulaşım şebekesine makineyi bir kere soktun mu, onun orada üretimini engelleyemezsin.

Demiryolu taşımasının acil ve devamlı isteklerini karşılayacak endüstri süreçlerini sokmadan büyük bir ülkede demiryolu ağını yaşatamazsın; ve bu endüstri süreçlerinde de, demiryoluyla dolaylı ilişkisi olan endüstrilerde de makina kullanımı büyümelidir. Bu nedenle, Hindistan'da demiryolu sistemi modern endüstrinin öncüsü olacaktır.» (a.g.e., s. 336, New York Daily Tribune, 8 Ağustos 1853.)

Kısacası, endüstrileşmiş kapitalist ülkelerle endüstrileşememiş pre-kapitalist ülkelerin ilişkisi sonunda, ikinci gruptaki ülkeler endüstrileşmiş kapitalist ülkeler haline geleceklerdir: **«Endüstriyel gelişmenin diğerlerinden daha ileri olduğu bir ülke, basitçe, diğerlerine kendi geleceklerinin bir resmini sunar.»** (Kapital, Birinci Alman Baskısına Önsöz, Everyman's Library, s. 863.)

d) Lenin ve Azgelişmişlik

Marx'ın değindiği dönem rekabetçi kapitalizm çağıdır. Kendi iç dinamiği ile çok yavaş bir gelişim süreci izleyecek ülkelerin duraganlığının kapitalizm tarafından parçalanması, bu ülkelerde sömürücü ilişkilere karşı mücadele verecek nesnel sınıfsal koşulları yaratmaktadır. Çok geri üretici güçler düzeyinde olan bir ülke sömürülme pahasına üretici güçlerini yabancı kapitalistlerin onaylayacakları ölçüde geliştirebilir. Fakat üretici güçlerin kendi iç dinamiğiyle gittikçe hızlanarak geliştiği ve sanayi kapitalizminin tohumlarının atıldığı ülkelerde gelişmiş kapitalist ülkelerle süratle gelişen, ticaret geri ülkedeki mevcut üretici güçler düzeyinin daha dagerilemesine yol açar, bu ülkelerin kalkınmalarına engel olur. Tekelci kapitalizm aşamasına geçilmesiyle birlikte bu sömürü ve ona bağlı olarak geri bıraktırılmışlık olgusu daha da önem kazanır. Marx'ın sözleri bu açıdan yorumlanmalıdır.

Tekelci kapitalizmin sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde yol açtığı gelişmeler şöyle ele alınıyor.

«Emperyalizmin karakteristik özelliği bütün dünyanın, şimdi gördüğümüz gibi, bir sürü ezilen milletle, muazzam zenginliğe ve güçlü silâhlı kuvvetlere sahip bir avuç hakim millet arasında ikiye bölünmesidir»...

«Kapitalizm, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun bir avuç 'ileri' ülke tarafından sömürgeci baskı ve malî tahakküm altında tutulduğu bir dünya sistemi haline gelmiştir.» (Collected Works, C. 22, s. 191)

... «Eskiden sömürgelerle Avrupa halkları -hiç değilse bunların çoğunluğu- arasında ekonomik bir ayırım vardı: Sömürgeler **meta** mübadelesi ilişkileri içine sokulmuşlar, fakat kapitalist **üretim** ilişkileri içerisine sokulmamışlardı. Emperyalizm bunu değiştirmiştir. Emperyalizm, başka şeyler arasında, bir de **sermaye** ihracı demektir.

Kapitalist üretim gittikçe artan bir oranda sömürgelere götürülüyor. Sömürgeleri Avrupa finans-kapitaline bağımlılıkan kurtarmak mümkün değildir.

Bu Kongrede kapitalist, ileri ülkelerin devrimci proleterleri ile, proletaryanın hiç olmadığı yada çok az olduğu ülkelerin devrimci yığınları, yani sömürge, Doğulu ülkelerin ezilen yığınları arasında bir birliğin yer almakta olduğunu görüyoruz. Birliğin pekişmesi bize bağlıdır ve ben bunu başaracağımıza inanıyorum. Her ülkede sömürülen ve baskı altında tutulan işçilerin devrimci atılımı, küçük burjuva unsurların direnişini ve bir avuç üst tabaka işçi aristokratın etkisini yenerek, bugüne dek tarihin dışında kalmış, sadece tarihin malzemesi yerine konmuş yüz milyonlarca insanın devrimci atılımıyla birleştiği zaman dünya emperyalizmi yıkılacaktır.

Emperyalist savaşın devrime yardımı olmuştur: Burjuvazi sömürgelerden, geri kalmış ülkelerden ve bunların içinde yaşadıkları yalnızlıktan bu emperyalist savaşa asker çekmiştir. İngiliz burjuvazisi Hintli askerin kafasına İngiltere'yi Almanya'ya karşı savunmanın Hint köylüsünün görevi olduğu fikrini sokmuştur. Fransız burjuvazisi Fransız sömürgelerinden gelme askerlere Fransa'yı savunmanın görevleri olduğu fikrini aşılamıştır. Onlara silâh kullanmasını, yani çok yararlı bir şeyi öğrettiler.

... Emperyalist savaş bağımlı halkları dünya tarihine sokmuştur. Şimdi karşı karşıya olduğumuz en önemli görevlerden biri de, kapitalist **olmayan** ülkelerde şûra hareketinin örgütlenmesine ne yolda koyulacağımızı düşünmektir. Bu ülkelerde şûraların kurulması mümkündür; ama bunlar işçi şûraları değil, köylü şûraları yada emekçi halk şûraları olacaktır. **(Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri**, s. 328-9.)

... «O halde sosyalist devrim, yalnızca, yada daha çok, her ülkede devrimci proleterlerin kendi burjuvazilerine karşı verdikleri bir mücadele olmayacaktır; hayır, sosyalist devrim, emperyalizm tarafından ezilen bütün sömürgelerin ve ülkelerin, bütün bağımlı ülkelerin milletlerarası emperyalizme karşı mücadeleleri oalcaktır.

«Dünyanın paylaşılması ve Çin'in yanı sıra diğer ülkelerin de sömürülmesi anlamına gelen, bir avuç çok zengin ülke için yüksek tekel kârları anlamına gelen emperyalizm, proletaryanın üst katmanına rüşvet vermeyi ekonomik olarak yapılabilir duruma getirir ve böylece oportünizmi besler, şekillendirilir ve güçlendirir.» (Collected Works, C. 22, s. 281)

«... yaygın sömürge siyasetinin bir sonucu olarak **Avrupa proleteryası bugün kısmen öyle bir duruma gel-**

nuştur ki, bütün toplumu geçindiren onun emeği değil, sömürgelerde hemen hemen esaret altına alınmış olan yerli halkın emeğidir. Meselâ İngiliz burjuvazisi Hindistan ve diğer sömürgelerin milyonlarca halkından, İngiliz işçilerinden elde ettiği kârın çok üstünde bir kâr elde etmektedir. «Bazı ülkelerde bu durum proleteryayı sömürgeci şöven milliyetçilik duygularıyla zehirlemek için gerekli maddî ve ekonomik temeli sağlamaktadır». Muhakkak ki bu geçici bir olgudur; ama bütün ülkelerin proleteryasını bu gibi oportünistçe tutumlara karşı mücadelede bir araya toplayabilmek için kötülüğün ne olduğu iyice kavranmalı ve nedenleri anlaşılmalıdır.»

e) Stalin ve Azgelişmişlik

Emperyalizm, sömürgelerin ve tâbi ülkelerin yüz milyonlarca nüfusunun en utanmazca sömürülmesi, bunlara en gayri-insanî zulüm demektir. Bu sömürünün ve zulmün amacı, daha fazla kâr teminidir. Fakat emperyalizm, bu ülkeleri sömürürken buralarda demiryolları, fabrikalar ve üzinler, endüstri ve ticaret merkezleri kurmak zorundadır. Bu «politikanın» kaçınılmaz sonuçları, bir proleterya sınıfının ortaya çıkışı, yerli aydınların yetişmesi, millî bilincin uyanması, kurtuluş hareketinin kuvvetlenmesidir. İstisnasız bütün sömürgelerde ve bütün tâbi ülkelerde devrimci hareketin kuvvetlenmesi, bu gelişmenin belirgin bir delilidir. Sömürgeleri ve tâbi ülkeleri, emperyalizmin yedek kuvveti olmaktan çıkarıp, proleterya devriminin yedek kuvveti haline getirerek, kapitalizmin mevzilerini temelden yıkması proleterya için önemlidir. (Leninizmin İlkeleri, s. 11)

f) Oscar Lange ve Azgelişmişlik

Oscar Lange bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

«Tekelci kapitalizm ve emperyalizm azgelişmiş memleketlerin geleneksel kapitalist gelişme yolunu izlemelerini imkânsızlaştırmıştır. Bunun birçok nedeni var. En önemlisi şudur: En başta gelen kapitalist memleketlerde büyük kapitalist tekellerin gelişmesiyle, buralardaki kapitalistler daha az gelişmiş memleketlerdeki gelişme sağlayıcı yatırımlara ilgi duymaz oldular, çünkü bu türlü yatırımlar bunların sağlam tekelci durumlarını tehdit edebilecek bir rekabetin doğmasına yol açabilirlerdi... Bu memleketler de yabancı sermayenin elde ettiği kârlar tekrar bu memleketlerdeki yatırımlar için kullanılmamış, ana sermayelerin geldiği memleketlere dönmüştür... **Bu kârlar, modern iktisadî gelişmenin gerçek dinamik etkeni olduğunu deneylerimizle bildiğimiz, herhangi büyük çaplı bir sanayi yatırımı için kullanılmamışlardır. Azgelişmiş ülkelerin klasik kapitalist kalkınma yolunu izleyememelerinin temel nedeni budur.**» (altı tarafımızdan çizildi) (**Kalkınma Yöntemleri,** Sosyal Adalet Yayınları, s. 11-12.)

«Bunun sonucu olarak, gelişmiş memleketlerin az gelişmiş ülkelerdeki yatırımları özel bir karakter kazanmıştı. Bu yatırımların başlıca hedefi, gelişmiş memleketler endüstrilerinin ham madde olarak kullandığı doğal kaynakların istismarı ve gelişmiş kapitalist memleketlerdeki nüfusu beslemek için az gelişmiş ülkelerde besin maddeleri üretimini geliştirmekti. Bu yatırımların bir kısmı da az gelişmiş ülkelerle iktisadî ilişkileri devam ettirmek için gerekli olan taşıma ve ulaşım, liman ve rıhtım ve diğer alt-yapı işlerine gitmiştir.» (a.g.e., s. 11)

«Bunlara eklenen başka etkenler de vardır. Büyük kapitalist devletler iktisadî ve siyasal etkilerini devam ettirmenin bir aracı olarak azgelişmiş ülkelerde, siyasal alanda, feodal unsurları desteklemişlerdir. Bu, bu mem-

leketlerin iktisadî kalkınmaları için diğer bir engel olmuştur. Azgelişmiş ülkelerde, birkaç istisna bir yana bırakılırsa, klasik iktisadî kalkınma yolunu izlemenin olanaksızlığı ortaya çıkmış bulunuyor. Bunun sonucu olarak, yeni iktisadî gelişme biçimleri doğmuştur.» (a.g.e., s. 11)

«Çoğunluğunda değilse bile, herhalde bir çok azgelişmiş memlekette karşılaşılan sorunlardan biri -sömürgeci yada emperyalist sistemin bir parçasıydı bu- iktisadî alt-yapıda yapılmış olan büyük yatırımların, memleketin üretim gücünü arttırmak için değil, fakat doğrudan doğruya ve tümüyle sömürgeci istismarın ihtiyaçları gözönünde tutularak yapılmış olmasıydı.» (a.g.e., s. 21.)

g) Baran ve Azgelişmişlik

Paul Baran'ın değer aktarımı ve birikmiş değerin ülke yararına olmayan bir şekilde tüketilmesiyle ilgili çözümlemeleri de benzer şekildedir. Baran'da 'ekonomik-artık' terimi, bir ekonominin belli bir dönemde ürettiği ve tükettiği değer arasındaki fark, yani yatırıma yöneltilebilecek ve mevcut değer birikimine (sermayeye) eklenebilecek toplamı belirtmektedir. Baran şöyle diyor:

«Geri ülkelerde tekelci gruplar tarafından büyük miktarlarda el konulan ekonomik-artık üretken amaçlarla kullanılmaz. Ne kendi işletmelerine geri yatırılır, ne de başkalarını geliştirmek için kullanılır. Yabancı hisse senedi sahipleri tarafından ülke dışına götürülmediği takdirde, toprak aristokrasisininkini andıran bir şekilde kullanılır. Alıcıların lüks tüketimlerinin desteklenmesinde, şehirlerde ve kırsal alanlarda evlere, hizmetçilere, gerektiğinden fazla tüketime ve benzerlerine harcanır. Geri kalanlar kira getiren toprak, her çeşit ticarî iş, te-

fecilik ve spekülâsyona yatırılır. Son olarak da, önemli toplamlar gerek ülke parasının değer kaybetmesi karşısında, gerek ülkede toplumsal ve politik karışıklıklar esnasında sahibinin rahatını emniyete alacak şekilde ülke dışına kaçırılır.» **(Political Economy of Growth**, s. 177.)

«Amerika Birleşik Devletleri'nde (ve diğer yerlerde de) hakim sınıf, 'kaynak ülkeleri' diye adlandırılan ülkelerin endüstrileşmesine ve sömürge ve yarı-sömürge bölgelerde bütünleşmiş üretim ekonomilerinin ortaya çıkmasına inatla karşıdır.» (Political Economy of Growth, s. 12.)

«Yerli endüstri kapitalizminin gelişimini zor duruma sokarak feodal-bezirgan düzenin yıkılmasını önleyen ve komprador yöneticilerin hakimiyetini güven altına alan, sömürge ve bağımlı ülkelerin emperyalist güçler tarafından iktisaden boğulmasıdır.» (a.g.e., s. 196.)

«İkinci olarak, çoğunlukla yerli ticarî sermaye ve yabancı şirketlerle içiçe ve onlara bağlı olan yerli endüstri tekelcileri vardır, ki bunlar tamamiyle mevcut iktisadî yapının devam etmesine dayanırlar ve bunların tekelci durumu endüstri kapitalizminin gelişmesiyle kenara atılır.» (a.g.e., s. 195.)

«Çünkü endüstri kapitalizmini ortaya çıkaran demiryolları, yollar ve enerji merkezleri değildir; demiryollarının yapılmasına, yolların inşa edilmesine ve enerji merkezlerinin kurulmasına yol açan şey endüstri kapitalizminin ortaya çıkışıdır. Kapitalizmin merkantilist aşamasını geçirmekte olan bir ülkede görülen aynı alt-yapı yatırımları, ticaret sermayesine 'alt-yapılık' edecektir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İngilizler tarafından Hindistan, Mısır, Lâtin Amerika ve azgelişmiş dünya-

nın diğer yerlerinde kurulan modern bankalar, endüstri kredisi kaynağı olmak yerine, yerli tefecilerle faiz haddi konusunda rekabet eden merkantilist bankacıların büyük çapta hesaplaşmalarının yapıldığı yerler olmuştur. Aynı şekilde, birçok azgelişmiş ülkede süratle artan ihracatla ilişkili olarak ortaya çıkan liman ve şehirler de endüstri faaliyeti merkezi olma yerine, zengin kompradorların ve küçük tüccarlar, acentacı ve komisyoncudardan oluşan renkli bir kalabalık için 'yaşama alanı' olmuştur.» (Political Economy of Growth, s. 193.)

h) Dobb ve Azgelişmişlik

Ünlü İngiliz İktisatçısı Maurice Dobb bu konuyla ilgili olarak şöyle diyor:

«Hakikaten yeni sömürge sistemini eskisinden ayıran özellikler içinde sömürge bölgelere sermaye yatırımı gerçeği en önemlisi olarak gözükmektedir. Bu yatırım çok çeşitli şekiller alır; ve bunun tamamiyle veya hattâ çoğunlukla **endüstri** sermayesi olarak sömürge proletaryasının doğrudan doğruya sömürülmesi için yatırıldığını ileri sürmek, gerçek sürecin aşırı derecede basitleştirilmiş ve yanlış bir tablosunu vermek olur. (**Political Economy and Capitalism,** s. 230).

«Böylece bu sömürgelerin yatırım alanı olarak sağladıkları avantajlar, sömürge ekonomisini metropol ekonomisinin bir parçası olarak devam ettirmek için (aynı Merkantilizmin daha önceki yüzyıllarda yapmaya çalıştığı gibi) sömürgelerin endüstriyel kalkınmalarının veya bu kalkınmanın bağımsız bir çizgide olmasının önlenmesi düşüncesiyle ikinci plâna itilme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle zaman geçtikçe Emperyalizmin iki hakim ekonomik dürtüsü (yatırım alanının genişletilmesi arzu-

su ile emperyalist metropolün endüstri ürünleri için pazarın genişletilmesi arzusu) birbiriyle çelişir duruma gemliştir.» (**Studies in the Development of Capitalism** s. 372).

«Emperyalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişki, merkantilist ülkelerle sömürgeler arasındaki ilişkiyi gittikçe daha fazla andırmaktadır.» (Kapitalizmin Birinci Dünya Savaşından Sonra Bazı Özellikleri, Science and Society, 1964 İlkbahar sayısı, s. 149.)

«Sömürgelerdeki sermaye yatırımları büyük çoğunlukla yarı-tekelci haklar veya kısıtlamalarla imtiyazlı yatırımdır ve birçok durumda göreli ilkel üretim biçimlerinin sömürü yöntemlerini alır ve bunları devam ettirir, ki bu eğilim sömürgenin fakirliği ve emek-arzının ucuzluğu ile teşvik edilecektir.» (Political Economy and Capitalism, s. 235.)

«Emperyalizm ulaştırma yöntemlerinde kısmî bir devrim gerektirir: Tabiî kaynakların kontrol altına alınması ve bazan, ama her zaman değil, ülkenin bir ölçüye kadar politik olduğu kadar iktisadî birliğinin de gerçekleştirilmesi.» (a.g.e., s. 234.)

«Emperyalist çıkarlar, çıkarları yoğun bir endüstrileşmede olan yerli burjuvazinin aksine, sömürge ülkenin eski hakim sınıf kalıntılarıyla bir ittifakta olabilir.» (a.g.e., s. 235.)

«Politik olarak, emperyalist kontrol ve etki, zamanı geçmiş sosyal ve politik şekillerin (feodal ögeler) desteklenmesi ve muhafaza edilmesi yolundadır.» (Economic Growth and Underdeveloped Countries, s. 18)

i) Arzumanyan ve Azgelişmişlik

... «Emperyalizm, bütün kıtalar halklarını sömürge

köleliği zincirine bağladı. Uçsuz bucaksız ülkeleri halkların hapishanesi haline getirdi. Birçok Asya, Afrika, Lâtin Amerika ülkesinin ekonomilerini; bu bölgeleri kendi ekonomisinin tarım ve hammadde ekleri haline getirerek kötürümleştirdi. Emperyalist zenginleşmesinin bedelini ülkelerin yoksulluğu, sefaleti ve korkunç geriliği ödedi.

Emperyalist boyunduruğun evrensel karakteri, bir avuç emperyalist tekelle birçok sömürge ya da yarı sömürge arasındaki çelişmelere kadar uzandı. Bütün kıtalardaki köleleştirilmiş halkların, sömürgecilerin silâh gücüyle kurdukları iğrenç sömürgeci kölelik sistemine karşı bir ölüm kalım savaşına girmelerinde şaşılacak bir şey yoktur»...

Bu çürümenin asıl mahiyeti, emperyalizmin, üretici güçlerin gelişmesine ve bir bütün olarak sosyal ilerlemeye karşı koymasında saklıdır. Emperyalizm, bütün kıtaların geri kalmışlığını sürdürmeye uğraşan muazzam bir frendir. O, dünya nüfusunun en büyük kısmının yaşadığı ülkelerde de sanayiyi engellemektedir.

... «Kapitalizm dünya ekonomisinin birliğini farklı millî ekonomileri birleştirerek değil, yeryüzünün geniş bölgelerinin kapitalizm öncesi üretim şekilleri üzerinde egemenliğini kurarak ve bu ülkelerin geri kalmışlıklarını sürekli hale getirerek gerçekleştirdi»... (Dünya Kapitalizminin Bugünkü Bunalımı, Arzumanyan. s. 25 - s. 55)

Tekellere Karşı Mücadelenin Ekonomik Temeli

Marx Kapital'in üçüncü cildinde, kârın kapitalistler arasında sermaye büyüklüklerine göre eşitlenmesi sürecinin, proleteryanın sınıf dayanışmasının temeli olduğunu kanıtlamıştır. Ortalama kârın oluşumu, sorunun yalnızca işçilerin belirli bir bölümünün kendilerini çalıştıran be-

lirli bir kapitalist tarafından sömürülmesi değil, tüm işçi sınıfının tüm kapitalist sınıf tarafından sömürülmesi sorunu olduğunu gösterir.

Lenin'in tekelci aşırı kârlar kuramı, tüm anti-emperyalist ve anti-tekel güçler birliğinin oluşumuna ekonomik temel kazandırmıştır. Tekeller başta işçi sınıfı olmak üzere, köylülerin, zanaatkârların, küçük mülk sahiplerinin, memurların, fikir işçilerinin ve hattâ orta kapitalistlerin bir bölümünün de baş düşmanıdır.

İşçi sınıfının başlıca hedefi kapitalist tekellerdir. Tekellerin gücünün yıkılmasında ulusun belli başlı tüm kesimlerinin çıkarları vardır. Bu da, malî oligarşinin baskısına karşı çıkan tüm demokratik hareketlerin, tek ve güçlü bir **anti-tekel dalga** içinde birleştirilmesine olanak tanımaktadır. (Kapitalizmin Ekonomi Politiği.)

«Emperyalist memleketlerin tekelci sermayesi, az gelişmiş memleketlerin sanayileşmesini kabul edemez.» (Varga, 20. Yüzyıl Kapitalizmi, s. 92)

i) Leontyev ve Azgelişmişlik

«Sömürgeler, tekeller için en güvenilir ve kârlı satış pazarlarıydılar.»

«Eşitsiz değişim sistemi altında, sömürgeler tekeller için birer satış pazarı ve hammadde kaynağı olarak özellikle önem kazanmıştır. Eşitsiz değişim bir kapitalist ülkenin diğer bir ülkeye (genellikle bir sömürge veya bir yarı-sömürge) sistematik olarak şişirilmiş yüksek fiyatlarla mal satması ve onlardan son derece ucuz fiyatla mal almasıdır.

Eşitsiz değişim sömürgeleri ve bağımlı ülkeleri yağma etmenin bir yolu haline gelmiştir. Bu eskiden olduğu

gibi, şimdi de tekelci süperkârların en önemli kaynaklarından biri olmuştur.» (a.g.e., s. 163-164)

Gelişen Ülkelerin İktisadi Geriliklerinin Nedeni - Sömürgecilik

Emperyalizm, sömürgeleri ve bağımlı ülkeleri metropollerin tarım ve ham madde ekleri haline getirmiştir. Hakim tekeller ancak hammadde kaynakları ve yiyecekleri, madenciliği, pazar bitkilerinin ekilmesini ve bunların ilkel süreçlerden geçirilmesini sağlıyan üretim dallarının gelişmesine izin vermişlerdir.

Bunun sonucu olarak sömürge ve yarı-sömürgelerin ekonomileri tek yanlı ve bağımlı bir tabiat kazandı. Bir çok bağımlı ülkenin ekonomisi yüzde 100'ü ihraç edilen bir veya iki ürünün üretiminde ihtisaslaştı : Pamuk, yağ, kahve, kauçuk, şeker v.s.» (a.g.e., s. 164)

«Süperkârlar elde etmek için olan uğraşılarında tekeller sömürge ve yarı-sömürgelerde demiryolları, maden çıkartma ve hammaddeleri ilkel süreçlerden geçirmek için işletmeler kurmaya mecbur kaldılar. Fakat emperyalist idare sömürgelerde üretici güçlerin gelişmesini durdurdu. Ezilen halkların bağımsız bir ekonomik kalkınma için gerekli olan şartlardan mahrum bıraktı.

Sömürgelere akan sermaye onların ekonomik bağımlılıklarını arttırmak için kullanıldı. Hakim tekeller üretim araçları üretiminin gelişmesini önlemek için çok büyük çaba harcadılar. Sömürge ve bağımlı ülkelere bu amaçlarla kredi vermeyi reddettiler ve onlara gerekli ekipmanları satmadılar. Sömürgelerin endüstrileşmeleri onların emperyalist güçlere tabi olmaları ile bağdaşamıyan bir durumdu.» (a.g.e., s. 165)

j) Çarpık Sanayileşme

Bu durumda azgelişmiş ülkelerde II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle de 1960'lardan itibaren görülen çarpık sanayileşmeyi nasıl yorumlamak gerek? Tekel kârını artırmanın bir yolu olarak azgelişmiş ülkelerde üretici güçlerin gelişiminin engellendiği savıyla bu ülkelerde son dönemlerde görülen sanayileşme (çarpık da olsa sanayileşme) çelişiyor mu?

Çelişmiyor.

Dikkat edilmesi gereken birinci nokta, bu çarpık sanayileşmenin özünde tekel kârını artırma amacıyla pazarın genişletilmesi doğrultusunda bir gelişim olduğudur. Yani uluslararası tekelci sermaye açısından amaç yine azami kârdır; ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin ekonomik, teknolojik, politik gelişmeleri karşısında azami kârı sağlamanın yolu yarı-sömürge ülkelerde imalât sanayiine yatırım yapmak olmuştur. (Bu dönemdeki gelişmelerle ilgili bilgi için bkz. **Çokuluslu Tekeller ve Uluslararası Tekelci Sermaye,** «Azgelişmiş Ülkelerin 'Sanayileşmesi'» bölümü, TİB Yayını, No. 6).

İkinci nokta, azgelişmiş ülkelerde uluslararası ve yerli tekelci sermayenin denetim ve güdümünde gerçekleştirilen sanayileşmenin bu ülkelerde biriken değerin (kapitalist üretim biçiminde **sermaye)** ve mevcut servetlerin üretici güçleri bağımsız bir şekilde geliştirecek bir sanayi kapitalizmini doğurmasını engellediğidir. Batı ülkelerinde feodalizmin bağrında gerçekleşen sermaye birikimi ve sermayeye dönüşen servetler tarihi açıdan devrimci bir işlev yerine getirip üretici güçleri geliştirmiştir. Fakat uluslararası tekelci sermayenin (emperyalizmin) sömürüsü altındaki ülkelerde gerçekleşen sermaye birikimi ülkenin Batı'nın geçtiği sanayi kapitalizmi

aşamasından geçmesini engellemiştir. Önemli olan sorun mutlak rakamlarla ne kadar bir sanayileşmenin gerçekleştiği değil, bu sanayileşmenin niteliği (çarpık ve tüm emekçi halkı soymaya yönelik) ve üretici güçlerin sosyalizm şartları altında ne kadar gelişeceği alternatifi karşısındaki değerlendirmedir.

Tekelci kapitalistlerin (uluslararası ve yerli) gerçekleştirdiği çarpık sanayileşmede tekel fiyatlarıyla mal satılabilecek pazarı genişleterek, çeşitli gümrük indirimleri ve teşvik tedbirlerinden ve ucuz işgücünden yararlanarak tekel kârını artırma karşılığı tekel kârını artırmada etkin olan başka bir unsurdan (üretici güçlerin kesinkes tahrip edilmesi) taviz verilmekte, çarpık bir sanayileşme denetim altında gerçekleştirilmektedir.

4. Tekel Kârı ve Emekçi Sınıflar

Rekabeıçi kapitalizm döneminde kapitalistlerin tek kâr kaynağı artık değer idi. Yani kapitalistlerin karşısındaki tek sınıf işçi sınıfıydı. Devrimci niteliğini sürdüren burjuvazi köylülükle genellikle ittifaka girebiliyordu. Tekelci kapitalizm döneminde ise tekelci kapitalistler (uluslararası ve yerli) tüm emekçi sınıf ve tabakaları sömürmektedirler, tüm emekçi halkın yararına olacak bir sanayileşmenin gerçekleşememesinin sorumlularıdır. Tekelci sermayenin kendi kârlarını artırmak için fiyatlar sürekli olarak yükseltmesi tüm emekçi sınıf ve tabakaların ortak sorunu olan pahalılığı yaratır. İşsizliğin sorumlusu ise bir taraftan sağlıklı bir sanayileşmeyi engelleyen, diğer taraftan mevcut çarpık sanayileşmeyi atıl (kullanılmayan) kapasite ile çalıştıran (üretimi kısarak fiyatları artırabilmek ve böylece tekel kârını yükseltebilmek için) tekelci sermayedir.„

Tekelci sermaye, tüm emekçi halkı birbirine kenetleyen işsizlik ve pahalılık sorunlarının sorumlusudur.

Bölüm IV — Sorular:

— Tekelci dönemde kârın kaç kaynağı vardır?
— Tekel kârının etkileri nelerdir?
— Bu etkiler emperyalist - kapitalist sistem içindeki halkların karşısında hangi temel noktalarda somutlaşmaktadırlar?
— Tekelci dönemde üretici güçler hangi ölçülerde geliştirilebilir?
— Bilimsel ve teknolojik devrimin etkileri nelerdir?
— Azgelişmiş ülkelerdeki üretici güçlerin düzeyinin düşük olması tekel kârını nasıl arttırır?
— Uluslararası tekelci sermayenin azgelişmiş ülkelerde yatırım yapmasının temel nedenleri nelerdir?
— Genel olarak II. Dünya Savaşı ve özel olarak da 1957 - 58 bunalımından sonra uluslararası tekelci sermayenin tavrında sömürü yöntemlerinin göreceli ağırlığını değiştirmek yolunda) bir farklılık varmıdır?
— Tekellere karşı mücadelenin ekonomik temeli nedir. Tekel olgusu sınıfların tavrını nasıl etkiler?
— «Bütün ülkelerin işçileri birleşiniz» sloganının «Bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halklar, birleşiniz» e dönüştürülmesinin nedeni nedir? Hangi slogan hangi şartlar altında doğrudur?

5. Sonuç

Feodalizme karşı mücadele veren burjuvazi, burjuva demokratik devriminde tüm emekçi sınıf ve tabakaları arkasına almıştı. 1789 Fransız Devriminin «kardeşlik, eşitlik, özgürlük» sloganı sadece burjuvazinin değil, tüm halkın taleplerini dile getiriyordu. Burjuvazi bu dönemde işçi sınıfı hareketini diğer emekçi sınıf ve tabakaların mücadelesinden ayırarak yendi. Bu nedenle 1948'in «Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz!» sloganı doğru bir slogandı. Fakat tekelci kapitalizm döneminde burjuvazi devrimci niteliğini (ekonomik ve ona bağıl olarak da politik planda) yitirdi, kendi ülkesinin işçi sınıfının yanı sıra diğer emekçi sınıf ve tabakaları ve diğer ülkelerin halklarını da sömürmeye başladı. Yani tekelci sermayenin karşısında ulusal ve uluslararası düzeyde geniş bir emek cephesi oluştu. Buna bağlı olarak da tekelci kapitalizm döneminin sloganı şu olmuştur: «Bütün ülkelerin işçileri ve ezilen halklar, birleşiniz!».

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
14	3	br	bir
14	18	birim	birikim
18	4	T. Maddecili-ğine	T. Maddeciliğe
22	14	geniş	geçiş
23	27	birikimin	birikiminin
23	31	sürece	süreci
31	26	yeni	yani
33	13	faaliyat	faaliyet
39	26	kurumları	kuramları
51	7	çok	yok
58	4	malmalarını	mallarını
62	28	her yol her yol	her yol
80	26	kapasitesiin	kapasitesinin
82	2	artır	arttı
83	17	yodu	yordu
85	15	gbii	gibi
86	25	s.48	s. 49
91	14	gunluğun	durgunluğun
91	29	gelşimin	gelişimin
93	27	güçlerinn	güçlerinin
99	2	liği,	liğe
103	24	oalcaktır	olacaktır
109	3	gemliştir	gelmiştir
114	16	rekabeıçi	rekabetçi
116	10	bağıl	bağlı

OKUYUCULARIMIZA DUYURU

Baskı masraflarının artmasından dolayı bugüne kadar 5 TL.'dan satmakta olduğumuz kitaplarımızın 7,50 TL.'dan satmak zorunda kalacağımızı bildiririz.

Tüm İktisatçılar Birliği

TÜM İKTİSATÇILAR BİRLİĞİ YAYINLARI

1. ORTAK PAZAR BOYUNDURUĞU;
   AYDIN KÖYMEN
2. KAPİTALİST PARA SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ;
   MUSTAFA DANIŞMAN
3. EMPERYALİZM VE TÜRKİYE'DE MADENCİLİK ALANINDA YABANCI SERMAYE;
   YILDIRIM KOÇ
4. PETROL EMPERYALİZMİ VE TÜRKİYE;
   MEHMET TANJU AKAD
5. İŞÇİ ÜCRETLERİ VE ENFLASYON;
   T.İ.B., D.İ.S.K. (Maden-İş, Sosyal-İş, Kimya-İş, Turizm-İş, As-İş), Çağdaş Metal-İş, T. Banka ve Büro -İş Ortak Çalışması.
6. ÇOKULUSLU TEKELLER VE ULUSLARARASI TEKELCİ SERMAYE,
   YILDIRIM KOÇ.
7. ÇOKULUSLU TEKELLER VE İLAÇ SÖMÜRÜSÜ;
   AYDIN KÖYMEN
8. TEKELSİ SERMAYE İLE İÇİÇE;
   TİB Araştırması
9. GÜNÜMÜZDE EMPERYALİST SÖMÜRÜ MEKANİZMASI;
   TİB Araştırması.
10. KAPİTALİZMDE KÂRIN KAYNAĞI ÜZERİNE;
    TİB Araştırması.

KAPİTALİZMDE KÂRIN KAYNAĞI ÜZERİNE

(Artık-Değer ve Tekel Kârı Sömürüsü)

Tüm İktisatçılar Birliği, ekonomi biliminin halkımızın kurtuluş mücadelesine yararlı hale getirilmesini savunmaktadır. «Kapitalizmde Kârın Kaynağı Üzerine» kitabı, Dünya Kapitalizminin rekabetçi aşamadan tekelci (Emperyalizm) aşaması olan günümüze kadar gelişimi ve bu gelişim içerisinde sistemin sömürü mekanizmasını, dolayısiyle üretim ilişkilerini ortaya koymaktadır. Bu kitabın başta işçi sınıfı olmak üzere tüm halkımızın, ülkemizin bağımsızlığı ve halkımızın özgürlüğü ve kurtuluşu için emperyalizme ve onunla bütünleşmiş yerli tekelci burjuvaziye, ve tüm sömürüye karşı mücadelesinde yararlı olacağına inanıyoruz.

Tüm İktisatçılar Birliği

ÇARK Matbaası — ANKARA, 1975

7,5 Lira